

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І
НАУКИ УКРАЇНИ**

**Державний біотехнологічний
університет**

Факультет економічних відносин та фінансів

Кафедра глобальної економіки

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА**

для здобувачів
рівня вищої освіти перший (бакалаврський)
денної (заочної) форми навчання за спеціальністю
051 «Економіка»

Харків
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний біотехнологічний університет

Факультет економічних відносин та фінансів

Кафедра глобальної економіки

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ОСНОВИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ**

для здобувачів
рівня вищої освіти перший (бакалаврський)
денної (заочної) форми навчання за спеціальністю
051 «Економіка»

Затверджено
рішенням Науково-методичної
комісії факультету економічних
відносин та фінансів
Протокол №1 від 25.09.2024 р.

Харків
2024

Схвалено
на засіданні кафедри глобальної економіки
Протокол № 1 від 28 серпня 2024 р.

Рецензенти:

Кравченко О.М., професор кафедри технологій управління Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного авіаційного університету д-р екон. наук, доцент;

Артюмова Т.І., головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», д-р екон. наук, доцент.

Батюк Л.А., Бабан Т.О. Економічна політика: конспект лекцій для здобувачів рівня вищої освіти перший (бакалаврський) денної та заочної форми навчання. [Електронний ресурс] – Харків: ДБТУ, 2024. – 130 с.

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА» розроблено відповідно до початкової програми. Висвітлено теоретичні основи економічної політики, а також особливості її реалізації в контексті різних економічних шкіл. Розглянуто особливості економічної політики держави в умовах глобалізації.

УДК 001.89(075.8)

Відповідальний за випуск: Ю.Л. Філімонов, к. екон. наук, доц

© Л.А. Батюк, Т.О. Бабан 2024

© ДБТУ, 2024

ТЕМА 1

ПРЕДМЕТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Сутність економічної політики.

1.2. Предмет, метод та значення економічної політики як дисципліни.

1.1. Сутність економічної політики.

Економічна політика є одним із найважливіших напрямків діяльності всіх гілок влади від якої багато у чому залежить стан економіки держави та напрямки розвитку останньої. В її основу кладуться не тільки програми матеріального добробуту населення, але, з часом, і його духовного зростання.

При з'ясуванні об'єктивних витоків та засад економічної політики необхідно, перш за все, встановити те, що опосередковує відносини між людьми, а це можливо глибоко дослідити тільки на етапі розвиненого ринку з розглядом трьох систем суспільної взаємодії та характеристики їх ознак як: виробництва, стану економіки та соціальної сфери.

Зазначена вище тріада: процес виробництва, стан економіки та соціальна сфера в умовах ринку вільної конкуренції є першою ознакою досягнення найрозвиненішого типу господарства. Саме тут закони природи втрачають те значення, яке вони мали в доринкових типах господарств, чим суспільство остаточно долає свою залежність від природи.

Крім того, треба пам'ятати, що розвиток суспільств або їх стан розвитку, багато у чому залежить від зрілості ринку, який дозволяє визначити рівень досягнутої цивілізації тієї чи іншої країни та її рух до прогресу чи занепаду. В умовах сучасної України цим підтверджується надзвичайно проста теза: є рух до забезпечення простору в напрямку капіталізації ринку - є розвиток, нема такого руху - нема і розвитку. Причому темпи зростання економіки не завжди будуть означати її розвиток.

Особливе місце в економічній політиці держави займає і характер впливу держави на господарство, яке може бути усвідомленим, таким, що пристосовується до економіки або активним. Надзвичайно важливо відслідковувати і вид домінуючої монополії, що може змінюватись від доринкової, ринкової до постринкової.

З досягненням промисловим капіталом зрілого стану, ринок сягає свого піку, а з ним розвиток суспільства починають визначати саме його закони, що неминуче проявляється і в економічній політиці, як адекватній формі його дії.

У ході зняття ринкової системи її місце переходить до технологічних процесів з їх матеріальною основою - технологічними укладами. При цьому кінцеві складові тріади як виробництво та соціальна сфера зберігаються. Однак матеріальний стан суспільства все більше починає залежати від підлаштування під домінуючий технологічний уклад, коли вибір відповідної технології багато у чому визначає рівень матеріального добробуту населення та його інтелектуальний розвиток.

Тому у даному випадку, ще більше значення має підлаштування соціальної сфери під умови розвитку окремої людини. Звідси вибрана технологія потребує оптимального співвідношення із соціальною сферою. Забігаючи наперед, можна сказати, що ті народи, які в умовах зняття економічної політики змогли знайти оптимум відповідності технологічного укладу виробництва соціальній сфері,

досить швидко досягали разючих успіхів. Такою найуспішнішою моделлю розвитку, поки що віднайденої людством, можна вважати німецьку модель неолібералізму.

Приведена вище тріада: виробництво - ринок - соціальна сфера діяла не завжди. Так, в умовах доринкових суспільств довгий час пануючою залишалась політична монополія, що опосередковувала відносини між людьми у формі державного устрою, який мав забезпечити підпорядкування людей або окремому правителю або групі правителів. Звідси, вимальовувалась інша тріада: природа - держава - соціальна сфера, де аспектом опосередкування відносин між людьми виступала держава та її організаційні форми.

Доринкові відносини у таких політичних системах об'єктивно приймали вид різноманітних форм політичного устрою держав, які формували надбудову життя цих суспільств. Першою класичною формою підпорядкування людей такого типу окремій особі, можна вважати деспотії Стародавнього Сходу, що максимально відповідали домінуванню природного компоненту над людьми. Тут довгий час природа залишалась незмінною, надлишку при слабкому розвитку праці було обмаль, і ринок не розвивався. Звідси для підтримання головної пропорції будь-якого суспільства між виробництвом і споживанням здійснював не ринок (за відсутності масовидного надлишку), не ціновий сигнал, а розпорядження чиновника зверху. Тому, з причини слабкості ринку, потрібні були постійні команди управлінців з гори низам суспільства. Такий тип управління з часом отримав назву командно-адміністративної системи. Причому не тільки назву, але й категорії науки рівня судження домогосподарок, а не вчених-економістів.

Там, де ринок сягав більшого розвитку і система особистої залежності поступово підточувались, вперше почали виникати більш різноманітні форми політичних систем, що отримували вид підпорядкування всіх людей не тільки одній особі. Це можна побачити у творах Платона (427-347 або 348 до н. е.), часів античності, коли з'явилися розмаїття державної політики, що могли отримати вид тимократії, коли державна влада перебувала у привілейованій меншині з високим майновим становищем; олігархії, при якій влада належала невеликій, закритій та тісно згуртованій групі осіб; охлократії, як влади юрби; демократії, за якої єдиним легітимним носієм влади в державі був її народ і тиранії, коли влада, встановлена насильницьким шляхом, засновувалась на одноосібному правлінні.

Останні мають місце і зараз і справа тут не у відновленні справедливості у таких системах. Вони просто мають інші, ніж у розвиненій країнах, об'єктивні закони свого існування. Звідси намагання цивілізованих країн як США, Великої Британії, Франції встановити сьогодні у Сирії, Іраку, Лівії демократичні норми життя є благими побажаннями з усіма «кольоровими революціями», що мали нібито за мету їх проведення. Звідси інша ціль повалення цих режимів - захоплення їх територій та контроль над їх ресурсами.

У значній мірі політичний устрій у вигляді деспотій стародавніх країн визначався неможливістю їх існування у інших формах. Нерозвиненість економіки або ринку, та неможливість отримати інформацію про стан головної пропорції суспільного виробництва, яку надавав би ціновий сигнал, переклав функцію регулювання основної пропорції на державу в особі чиновництва. Звідси дія влади, при відсутності масовидного речового обміну, в основному зводилася до

встановлення пропорцій між натуральними господарствами та регулювання ще не масовидного ринку надлишками продукту переважно через сферу обігу.

Економічної політики як такої в цих країнах, у сучасному розумінні цього слова, практично не було. Її місце займала державна політика, де велику роль відігравали традиції, звичаї, міфологія, що мали за мету відтворення та підтримання представників соціуму у певному соціальному, прошарковому стані як рабовласника, патриція, раба тощо. Подібне було і в умовах феодалізму, де місце рабовласника зайняв феодал, а раба - кріпак. Правда, були і відмінності. Так, кріпак мав більше прав ніж раб, а пануючі верстви, як це мало місце у Західній Європі, могли утворювати чітку піраміду васалітету з використання правових норм. Однак при цьому зберігався основний принцип життєдіяльності суспільства - панування людини над людиною, що постійно відтворювались як відносини особистої залежності.

В умовах розвинених ринкових систем положення кардинально змінювалось. Формою опосередкування відносин між людьми, а значить і панування над ними, ставала мінова пропорція, що визначала частку доходу, яку міг отримати кожний член суспільства виходячи з наявного стану ринку та капіталу. Звідси виникала особлива форма впливу держави на суспільство як економічна політика, що ставила за мету визначити шляхи розвитку будь-якої держави для отримання максимальних доходів як грошей, перш за все, панівними верствами населення.

У залежності від рівня розвитку економіки (ринку) та її еволюції змінювались як головна мета економічної політики, її важелі, так і отримані результати. Звідси, для з'ясування суті економічної політики та напрямків змін, що в ній відбувались, ставало конче необхідним з'ясування першої складової цього питання - економіки та її еволюції, а з нею відповідно і економічної політики як її концентрованого відображення.

У постринкових суспільствах провідним елементом опосередкування відносин між людьми стає економічна форма монополії, яка визначає як частку доходу, що отримує індивід, так і стан кожного члена суспільства. Правда одночасно з її економічною формою продовжує існувати і природна форма, що поступово, із зняттям економічної складової, втрачає свою регулюючу роль. Нагадаємо, що на відміну від більшості науковців- економістів, до природної форми монополії ми відносимо тільки монополію в аграрному секторі економіки.

Дивно, але теоретичний аспект економічної політики, за рідким винятком, і досі залишається поза межами ґрунтового теоретичного аналізу наукового загалу. Звідси в певній мірі суспільство продовжує рухатись навіпамацьки, шляхом проб та помилок, коли при виборі економічної політики переважає аналіз співвідношення ринок - держава та дослідження ефективності його використання, залишаючи, як правило, поза увагою приховані причини подібного явища.

Зміни, які відбувались упродовж декількох століть з ринком та його першим аналізом меркантилізмом, наочно демонструють періодичні, часто кардинальні повороти в економічній політиці як об'єкта дослідження, перш за все, наслідків її реалізації. Поряд з цим, трансформувався і метод у дослідженні поставленої проблеми, як спроби подолати обмеженість до цього існуючих підходів. Таким чином здійснювалась трансформація економічної політики, оцінка методів її здійснення, важелів та способів обчислення ефективності отриманих результатів.

Прикладом подібного можуть бути події після Великої депресії 1929-1933 рр. та поява найновітнішого, на той час, сучасного напрямку економічної науки - кейнсіанства. Так, Дж. М. Кейнс (1883-1946) та його однодумці, ретельно опрацювавши здобутки своїх наукових попередників, виявили причини та розробили ефективні заходи боротьби з небаченим на той час за своїм розмахом явищем - вимушеним безробіттям, визначивши їх як головне завдання економічної політики в тих умовах.

Питання боротьби із вимушеним безробіттям потребували уточнення економічного середовища та особливостей його появи, яке дослідили англійка Дж. В. Робінсон (1903-1983) і американець Е. Чемберлін (1899-1967), які внесли вагомий вклад у цю проблему. Вони звернули увагу на суттєві зміни, що відбулися з появою та поширенням монополій, підвели суспільство до розуміння необхідності проведення змін в існуючій економічній політиці, хоча не помітили, що саме монополії є тим підґрунтям, яке дозволяє реально впливати на реформування тогочасного суспільства. Саме у цей час вперше ґрунтовно до причин підризу ринкового механізму саморегулювання підійшов польський економіст М. Калецькі (1899-1970).

Важливою складовою, що, у значній мірі, вплинула на формування та деталізацію ще економічної політики у нових умовах, особливо у 60-70-х рр. минулого століття, стали розвідки неoinституціональним напрямком соціального середовища. Він виявився наслідком розуміння економістами важливості дослідження суспільних інститутів та можливостей впливу на них держави з метою покращання ефективності функціонування існуючої економічної політики. Це стимулювало аналіз інститутів тодішніх суспільств, які розширили як їх розуміння стану, важелів впливу держави на ці інститути як і наслідків взаємодії. Звідси сучасний інституціоналізм отримав широке використання у такому складному та багатогранному питанні, як економічна політика без надбань якого важко розібратися у існуючих проблемах господарської практики.

Однак отримані наукою результати не можуть вважатися достатніми для з'ясування причин наявного стану господарювання, так як коріння цих проблем знаходиться глибше ніж зазначають інституціоналісти, потребуючи уточнення таких звичних і здавалось би давно з'ясованих питань, як економіка, капітал, його еволюція, інфраструктура ринку, співвідношення держави до економіки тощо.

Тому звернемося до аналізу економіки та її предмета. На перший погляд, така постановка може здаватися дивною. Однак, пам'ятаючи, що економічна політика є відображенням, перш за все, економічних процесів, без з'ясування яких нічого суттєвого відносно економічної політики неможливо щось сказати необхідно почати саме з них.

Нагадаємо, що термін економіка, або точніше ойкономія (управління домогосподарством) ввів у обіг давньогрецький філософ Ксенофонт (бл. 430-355 або 354 до н. е.). Під предметом її аналізу він розумів хороше управління господарством, тобто майном яке корисне людині. Причому господарство розумілося, перш за все, як натуральне. Термін «економіка» зберігся до сьогодні, але притерпів істотних змін від економіки у ксенофонтівському варіанті до теперішнього її тлумачення. Цьому періоду, у силу нерозвиненості ринку, дія держави на суспільство виступала переважно як політика держави, де її вплив на ринок, як правило, був незначним і великого значення не мав.

У розвиненому стані ринку, якщо взяти марксистську категорію економіка, вона є системою товарних зв'язків між людьми, що здійснюються поза свідомістю людей, досягаючи її перетворено, тобто фетишизовано. Відповідно до цього будується і економічна політика, в якій зберігається гасло як найменшого втручання держави у дію ринку.

По іншому економічна програма тлумачилась в умовах трансформації ринку періоду первісного нагромадження капіталу як розвиненого товарного обігу. Тут вперше і з'являється термін політична економія та предмет її дослідження, як наука про практичні правила господарської діяльності держави та мистецтво управління ними у відомому творі французького меркантиліста Антуана Монкретьєна де Ваттевіля (бл. 1575-1621).

Зазначене вище дозволяє констатувати три важливі площини поставленої проблеми без яких неможливо зрозуміти як економічну політику того часу, так і особливості її здійснення. По-перше, об'єкт дослідження економіки зосереджувався навколо сфери обігу, в якому меркантилісти чітко зафіксували головне багатство нації - гроші. Тому, саме у сфері обігу відбувався пошук процесів їх зростання. По-друге, на відміну від стародавніх філософів економіка розглядалася вже не як виявлення законів господарювання окремих рабовласницьких хазяйств, а практичні правила господарської діяльності держави. І, нарешті, по-третє, у такому тлумаченні предметом дослідження політичної економії була економічна політика, що на теренах розвинених держав зберігається і донині.

Виникає закономірне питання, Чи мала місце економічна політика за часів, які передували первісному нагромадженню капіталу, тобто в умовах нерозвиненого ринку, коли мав місце мізерний надлишок? І так, і ні.

У зв'язку з тим, що у суспільстві постійно виникала необхідність підтримання співвідношення між виробництвом і споживанням як головною пропорцією будь-якого виробництва, але поза межами ринку, ці процеси вписувались у термін Ксенофонта «економіка» у його первісному значенні. Однак, по суті, подібні заходи економічною політикою не були. Причому, тут чітко проступав усвідомлений державою характер необхідності такої дії.

Якщо вплив на поведінку людей у процесах господарювання того часу зрозуміти як обмеження державою ставки відсотка лихварського капіталу, прибутку купців тощо, то така дія у межах державної політики була елементом політики економічної, хоча і здійснювалась для підтримання відносин особистої залежності, а не зростання грошей. Правда, масштаби такого регулювання за відсутності масовидності ринку були незначними.

Стосовно здійснення державою регулювання головної пропорції виробництва за межами ринку, то такий елемент впливу на суспільство не міг виступати у формі економічної політики. Однак, з часом межі такого впливу, по мірі наростання обміну, скорочувались, стимулюючи зняття державної політики політикою економічною як головною.

Тому, регулювання державою суспільних пропорцій, минаючи ринок, виступало по суті, як державна політика, а ті елементи, які в ній були по регулюванню безпосередньо ринку, утворювали форму економічної політики, яку вона отримала з розвитком суспільства. Однак у стані фіксації це була політики держави щодо підтримання відносин особистої залежності.

Першу, суто економічну доктрину, як початок формування економічної політики, де ринок отримав значний простір, як нова форма суспільного зв'язку, що уособлювала тодішня пануюча форма суспільного багатства - гроші, започаткували меркантилісти, де ранній його етап указав на зміну форми багатства. Правда, вона виникла не зразу. Їй передували зміни у суспільному мисленні, які започаткували епоха Відродження, а потім і революція у релігійному мисленні - протестантизм, які відкрили шляхи ідеології вільної людини та вільного підприємництва, ламаючи ідеологію людини залежної. Звідси в економічній політиці меркантилізму з'явилися закони про заборону вивозу грошей і поставлені перші питання стосовно виробництва на продаж з визначенням шляхів його зростання (заборони вивозу сировини, купівлі предметів розкоші тощо). Звідси виникла система грошового балансу.

Пізній меркантилізм, на відміну від раннього, мав цікаву особливість, пов'язану із зростанням грошового багатства, яка була у сфері виробництва. Вони помітили, що чим більше товар проходить переробку, тим більше він коштує. Стало очевидно, що заборона вивозу грошей за кордон не завжди стимулює зростання багатства. Адже їх можна збільшити шляхом їх вивозу, тобто купити товар у одній країні і продати іншій за більшу ціну. Подібні міркування отримали назву політики торгового балансу. Звідси нові рекомендації державі звелись до того, щоб стимулювати виробництво на продаж (заборони вивозу сировини, купівлі предметів розкоші тощо).

Виходячи з вище зазначеного, економіка, у другому значенні цього терміна, стала нічим іншим, як наукою про ринок, в якому на першому етапі головна увага акцентувалась на аналізі сфери обігу.

З часом капітал став активніше проникати із сфери обігу у сферу матеріального виробництва і тому постало питання його поглибленого дослідження. Так почався рух до формування політичної економії як науки. По мірі того, як промисловий капітал формував під себе адекватне йому нове інституційне середовище, допотопні його форми як торговий та позичковий капітали поступово втрачали своє значення.

Ринок перетворювався у саморегулюючу систему відносин, яка вже не потребувала втручання держави у своє функціонування, що викликало зміну економічної політики протекціонізму на фритредерство. Останнє висувало принцип невтручання держави в ринкові процеси як головне гасло, тому що це могло тільки нашкодити встановленню стрижневих пропорцій в економіці.

Одночасно виникає генеза економічної науки західного класичного варіанта, що неминуче вносить певні корективи у економічну політику. Найбільш систематизовано це проявилось у працях виразників англійської класичної політичної економії - А. Сміта та Д. Рікардо та їх послідовників, а завершилось у творах їх систематизатора Дж. С. Мілля. Якщо перші звернули увагу на важливість інституціональних умов функціонування ринку, то останній посилив у цій ще й соціальний аспект.

Поряд із формуванням предмета західної політичної економії виникло її відгалуження - марксистський варіант, що мав не меті зовсім інші цілі.

Нагадаємо, що західний напрямок політичної економії з'явився як наука панівного класу, який цікавили, насамперед, суто практичні проблеми, з якими його представники постійно стикались. Звідси окреслився і предмет дослідження

через визначення нової форми суспільного багатства, спочатку меркантилістами у сфері обігу, як гроші, а потім і у виробництві. Саме з його аналізу і почала викристалізовуватися принципово нова наука про з'ясування законів виробництва багатства, його зростання та розподілу.

Уперше предмет політичної економії чітко визначив французький економіст, фізіократ А. Р. Ж. Тюрго, а найбільш повно розкрив А. Сміт у своїй книзі «Дослідження про природу та причини багатства нації» (1776), який пізніше Д. Рікардо змістив у бік визначення законів розподілу.

У кінці XIX ст. політична економія розширила предмет дослідження, сформувавши науку «економіка», яку започаткували маржиналісти, а завершив англієць А. Маршалл, шляхом введення до неї відносин попиту та пропозиції. Це легко побачити у визначенні ним предмета економіки. Вчений писав, «...що економічна наука - це з одного боку наука про багатство, а з іншого - та частина суспільної науки про дії людини у суспільстві, які відносяться до розпочатих нею зусиль для задоволення своїх потреб у тих межах, в яких ці зусилля і потреби піддаються вимірюванню в одиницях багатства або його загального представника, тобто грошей».

Звідси була посилена практична складова економічної науки шляхом уведення в науковий обіг сили виміру спонукальних мотивів через гроші, як ціну попиту та пропозиції.

Таким чином, політична економія суттєво розширила свій спектр дослідження, сконцентрувавши його на питаннях раціональної поведінки людини. З'явилась історія економічного аналізу, яка пройшла три періоди розвитку в залежності від розуміння предмета економічної теорії. Спочатку як частини філософії (моральна філософія), що було характерно для доринкових епох, потім науки про матеріальне багатство, і нарешті науки про раціональну поведінку людей, коли предмет західної політичної економії трансформувався у економіку.

По іншому виник та окреслився марксистський варіант науки який утворився на теренах західного напрямку класики із зовсім іншими метою, предметом, методом та структурою дослідження. Мету цього дослідження К. Маркс недвозначно сформулював у «Тезах про Фейєрбаха», а точніше в 11 тезі твору. «Філософи, - писав він, - лише різним чином пояснювали світ, головна ж мета полягає у тому, щоб змінити його». Неважко побачити, що створена на базі нової пролетарської філософії пролетарська політична економія мала зовсім іншу, ніж західна, мету, а саме - змінити світ.

Тому марксистська політична економія ніяк не може бути посібником для господарюючого суб'єкта, а є прологом до пролетарської революції через з'ясування її рушійних сил та побудови нового комуністичного суспільства, контури якого вчений і визначив в якості практичної складової цієї науки - у науковому комунізмі.

Звідси «Капітал» по-новому означив предмет дослідження політичної економії, який К. Маркс визначив як «капіталістичний спосіб виробництва та відповідні йому відносини виробництва і обміну».

Зазначене вище не могло не відобразитися і на методі дослідження економічної науки. В західному варіанті, він в основаному, аналітичний, а в марксистському - метод діалектичного матеріалізму, основою якого є дедукція як

рух від абстрактного до конкретного. Все це разом взяте визначило суттєві відмінності в тлумаченні конкретних процесів та категорій, що їх відображають.

Тому всі поняття політичної економії, як наприклад, вартість (цінність), заробітна плата, прибуток тощо виявились однойменними, але зовсім іншими по суті. Крім того, у марксизмі, відтіняючи класову природу науки, з'явилися нові поняття - додаткова вартість, постійний та змінний капітал, абсолютна рента тощо, які відсутні у західному варіанті.

Тому, і це найголовніше, марксизм є класовою теорією, що відображає зміни у суспільному розвитку виходячи саме з цього.

Таким чином, існують суттєві розбіжності між двома варіантами політичної економії в її західному та марксистському варіанті, де остання є відгалуженням західної економічної думки. Кожна з цих наук відповідно має свою мету, предмет, метод та структуру. Тож не дивно, що при вивченні економіки студенти постійно стикаються із ситуацією, коли виявляється невідповідність марксистських категорій категоріям економіки, які пристосувати до неї неможливо. Це викликано різною метою цих наук, де практична сторона марксизму міститься у науковому комунізмі, а західна - в економіці, утворюючи два різні варіанти політичної економії, кожен з яких має свою, особливу цінність. При цьому важливо пам'ятати, що поява науки економіка аж ніяк не веде до зникнення політичної економії у її західному варіанті. Для цього досить згадати, що А. Маршалл пише про політичну економію, або економічну науку через кому.

Таким чином, можна побачити, що ці два варіанти політичної економії можуть прекрасно доповнювати один одного. Так, марксистський дозволяє показати глибинні внутрішні причини зміни у способах виробництва, починаючи від політики держави, потім економічної політики, при масовидному ринку, до політики технологічних укладів.

Стосовно західного напрямку як магістрального в політичній економії, то він чудово пристосований до вирішення безпосередніх проблем практики через урахування спонукальних мотивів людей, що ґрунтовно відображено у курсах мікро та макроекономіки, які виписані у конкретному механізмі економічної політики з деталізацією того, як він здійснюється. Однак, щоб вийти на нього, спочатку треба зрозуміти середовище, в якому він функціонує, з'ясувати його головні риси і тільки після цього визначати спонукальні мотиви людей, що впливають на господарські процеси.

Звідси марксизм добре показав себе у ситуаціях, коли відбувались докорінні глибинні зміни у суспільстві. Прикладом цього можуть бути пояснення стосовно причин зміни політики меркантилізму на політику фритредерства, а пізніше - поява нової політики після Великої депресії. Тому автори курсу торкалися механізму впливу на економічну політику та її важелі у тій мірі, в якій вони спричинялись зміною глибинних процесів суспільства.

Однак повернемося до еволюції економічної політики. Ринок у другій половині XIX ст. поступово досяг свого піку, що викликало появу маржиналізму як першого поглибленого варіанта для задоволення потреб господарської практики конкретного товаровиробника. Однак при всіх перевагах над попередніми варіантами класики (наприклад, добре розроблена сторона поведінки споживача з боку попиту), він не мав ґрунтовно досліджених спонукальних мотивів поведінки виробника. Крім того, ця концепція носила статичний характер,

так як торкалась тільки з'ясування закономірностей встановлення загальної економічної рівноваги.

Виникла нагальна потреба розробити теорію часткової економічної рівноваги, що у кінцевому підсумку трансформувалась у доктрину кембриджської школи з її метром А. Маршаллом (1842-1924), який використав її для завершення остаточного переходу політичної економії у безпосередньо практичне русло. Одночасно відбулась трансформація терміна «політична економія» на «економіку». Однак це ні в якому разі не означає, як сьогодні вважає певна частина українських науковців, зникнення політичної економії як науки. Для цього достатньо поглянути на визначення А. Маршаллом її предмета, яку він називав політичною економією, а через кому - економікою.

Таким чином, економіка - це наука про ринок. Звідси залишається досить дивними терміни «ринкова економіка» або словосполучення типу «розвиток ринкової економіки». У зв'язку з цим, виникає питання: якщо економіка є наукою про ринок, тоді що вивчає «ринкова економіка»?

Крім того, в українській науковій літературі, і не тільки, використовується ще словосполучення «становлення ринкової економіки». Однак ринок почав розвиватися ще за часів первісного ладу, а не сьогодні, а те, що потребує розвитку зараз, у руслі ринкових засад, то це розвиток інфраструктури ринку, а не економіки, на що й треба було б зробити акцент досліджуючи сучасний ринок або економіку.

Використання терміна «ринкова економіка» мало неочікувані наслідки. Так, у слові економіка, при перекладі першого підручника з економіки К. Р. Макконнелла та С. Л. Брю з англійської мови на російську, з'явилось закінчення на «с» - економікс, замість звичного - економіка. Перше речення починалось: «Економіка - це наука про економіку». Подібну тавтологію довелось долати, додавши до першого слова економіка закінчення на «с», хоча логічно було б перекласти так: «Економіка - це наука про ринок».

Виходячи з поняття економіка можна визначити економічну політику як цілеспрямовану дію елементів соціальної сфери на виробництво, результати якої відображаються на економіці (ринку). При дослідженні дії держави на ринок виникає питання про те, яким чином вона впливає на господарчі процеси: безпосередньо чи шляхом стихійного пристосування. Нагадаємо, що економічної політики держави діє не тільки на економіку, але й навпаки. Але безпосередньо впливати на ринок держава через економічну політику не може, а тільки, враховуючи закони його розвитку, на відповідну інфраструктуру ринку шляхом, перш за все, фінансової та кредитно- банківської політики та придатних інструментів дії на виробництво.

Важливою умовою ефективної фінансової політики як елемента політики економічної, є відображення в ній закономірностей еволюції капіталу, в якому потрібно виділяти етапи нерозвиненого ринку, що завершається появою промислового капіталу, розвиненого ринку - класичний капіталізм, і, нарешті, постринковий тип - в якому відбувається зняття закону вартості через самоліквідацію економічного циклу, а з ним і поступовий перехід до плановірності. Зрозуміло, що кожному з цих етапів повинна відповідати своя стратегія держави.

При її визначенні слід пам'ятати таку важливу категорію, як політика, яка з часом стала ще й наукою, що вивчає умови та способи досягнення, перш за все, державою економічних цілей. Отже, політика - це діяльність органів державної влади та державного управління, а також, питання і події суспільного життя, пов'язані з функціонуванням держави.

Що ж стосується безпосередньо економічної політики то тут важливим моментом її формування є визначення стадії розвиненості ринку, що дозволяє означити напрями руху суспільства до свого добробуту. Таким станом вважається етап досягнення капіталом форми машинного виробництва, в якому закон вартості досягає свого апогею, після якого настає період підриву ринкового механізму, який характеризується поступовою монополізацією виробництва з його усупільненням та планомірністю з її трьома рисами: по-перше, перехід до подетальної та технологічної спеціалізації, по-друге, змінами в існуючій системі ціноутворення, які через планомірність дозволяють не допустити перевиробництва та свідомо регулювати пропорції господарського організму і, нарешті, по-третє, у появі нової соціальної політики на основі «соціалізації інвестицій», яка забезпечує шляхом оподаткування через бюджети різних рівнів, інтереси основної маси населення країни.

Зазначене вказує на те, що економічна політика постійно змінюється в залежності від еволюції капіталу, продукуючи потребу в особливому методі, який крім методів відповідних напрямків економічної думки на певному етапі, мав би відображати логіку переходу від одного типу стратегії держави до іншого. Тому, такі методи, як аналітичний, діалектичний, історичний повинні досліджуватись у їх взаємозв'язку та переплетенні. Саме таким вимогам відповідає еволюційний метод, який автори даного курсу лекцій визначають магістральним.

1.2. Предмет, метод та значення економічної політики як дисципліни.

Предмет економічної політики. Економічна політика базується на національній економіці та виступає як специфічна багаторівнева господарська система із значною кількістю взаємопов'язаних підсистем та її елементів, тісно інтегрованих господарських об'єктів, що включає в себе економічні, соціальні, екологічні і регіональні аспекти. Економічна політика є надзвичайно динамічною складовою, що визначає суспільну систему країни, яка розвивається під впливом як виробничих, економічних відносин, так і соціальної сфери (національних традицій, історичних особливостей та інтересів пануючих верств населення тощо).

Об'єктами регулювання економіки є процеси матеріального виробництва та відповідна ним економіка або ринок, а також умови соціально-економічного розвитку країни. На початковому етапі розвитку суспільств держава контролювала весь процес відтворення та розвитку всіх сфер суспільного життя. Однак, поступово, з розвитком ринку, вплив держави на економічні процеси слабшав і у розвинених ринкових умовах господарювання держава все менше контролювала процес відтворення, який став регулювати вільний ринок.

Однак зародження в надрах вільного ринку монополій, які з початку XX ст. зайняли домінуюче становище, знову призвело до необхідності активної участі держави в економіці, що чітко засвідчила Велика депресія 1929-33 рр. Вони стали наслідком змін у технологічній формі зв'язку, що прийшла на зміну товарній з

появою гнучкої автоматизації, змінивши постійне втручання держави в економічні процеси на паліативне, яке звелось до реформування інфраструктури ринкового середовища на кшталт неоліберальної доктрини. Проте, і у першому, і у другому випадку завданням держави залишилось створення необхідних умов, за яких суб'єкти господарювання мали б можливість приймати раціональні та виважені рішення. До таких, у сучасних умовах, відносяться загальні процеси, в управлінні якими зацікавлені і держава, і суспільство в цілому.

У розвинених країнах, із змінами соціально-економічного середовища, постійно модифікувались основні напрями та інструменти економічної політики, які визначали рівень та стан сучасного виробництва. Це **науково-технічна, інвестиційна, структурна, антикризова, екологічна та соціальна політики**. Виходячи із способів впливу на економіку, розрізняють цінову та фіскальну політику, а із територіальної складової - регіональну та зовнішньоекономічну.

Крім **об'єктів регулювання економіки** необхідно розрізняти ще й об'єкти економічної політики такі, як сфери, галузі, регіони, а також явища, ситуації та умови економічного життя країни, де виникли або можуть виникати певні проблеми, що не вирішуються автоматично, як то нормальне функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

До **об'єктів економічної політики** можна віднести: економічний цикл, структуру економіки, умови інвестиційної діяльності, науково-технічний прогрес та інноваційні процеси, грошовий обіг та інфляцію, платіжний баланс, соціальні проблеми (зайнятість, доходи населення, підготовка і перепідготовка кадрів, соціальний захист тощо), умови конкуренції, довкілля (екологічні проблеми), регіони тощо.

Перелічені об'єкти охоплюють макроекономічні процеси, окремі галузі, територіальні комплекси і відносини між суб'єктами, які повинні здійснюватися у контексті певних цілей. У цьому контексті, як правило, визначають глобальні цілі (високий рівень добробуту); генеральні цілі (економічне зростання, політична і соціальна стабільність, макроекономічна збалансованість, зовнішня та внутрішня безпека, соціальна орієнтованість економіки) та стратегічні цілі (темпи економічного розвитку, рівень зайнятості населення, стабільність цін та стійкість національної валюти, соціальна забезпеченість та підтримка недостатньо захищених верств населення, пріоритетні цілі структурного характеру тощо).

Сутність державної антициклічної політики або регулювання господарської кон'юнктури полягає в тому, щоб під час спадів та депресії стимулювати попит на товари та послуги, капіталовкладення та зайнятість. Для цього приватному капіталу надають додаткові фінансові пільги, збільшують державні інвестиції, що дає змогу зменшити глибину та тривалість імовірного спаду виробництва, збільшити обсяги інвестицій та зростання зайнятості.

Економічна політика на рівні галузевої та територіальної структури забезпечується за допомогою фінансових стимулів та державних інвестицій, які гарантують пріоритетні умови для розвитку окремих галузей та регіонів. У певних випадках підтримку надають галузям та територіальним одиницям, що перебувають у стані кризи, в інших - стимулюють розвиток нових галузей та видів виробництв, що є носіями науково-технічного прогресу, який зумовлює структурні зміни всередині галузей, між галузями та в усій національній економіці, забезпечуючи підвищення її ефективності та конкурентоздатності.

Одним із об'єктів економічної політики є інвестиційна діяльність. Тому державна економічна політика щодо стимулювання інвестиційної діяльності відповідає економічним інтересам суб'єктів господарювання. Створюючи додаткові стимули та можливості всім інвесторам або окремим групам за галузями та територіями, органи регулювання впливають на економічний цикл, структуру виробництва, зайнятість населення тощо.

Політика регулювання зайнятості передбачає підтримку оптимального, з точки зору економіки співвідношення між попитом та пропозицією на ринку праці, яке має задовольняти потребу економіки у кваліфікованих працівниках, заробітна плата котрих повинна служити мотивацією до праці. Постійним об'єктом уваги державних органів регулювання є забезпечення стабільності національної валюти та грошового обігу, подолання інфляції, що становить серйозну небезпеку для економіки. Регулювання грошового обігу опосередковано впливає також на умови інвестування, динаміку цін, соціальні відносини тощо.

Стан платіжного балансу є важливим показником національної економіки. У всіх країнах держава постійно виконує оперативне та стратегічне регулювання платіжного балансу шляхом регулювання експорту та імпорту, руху капіталу, валютного курсу тощо.

Одним з головних об'єктів регулювання є також ціни. Динаміка та структура цін значною мірою відображає стан економіки. Водночас самі ціни значно впливають на структуру господарства, умови капіталовкладень, стійкість національної валюти, соціальну стабільність.

Крім об'єктів економічної політики, вирізняють ще й її суб'єкти. Суб'єктами економічної політики є не лише держава, але й різного роду об'єднання, які виражають інтереси певних прошарків і груп населення. Це, перш за все, профспілки та об'єднання підприємців щодо здійснення та узгодження економічних інтересів різних груп виробників і населення країни, які функціонують через державні органи управління, включаючи регіональні і місцеві інституціональні структури.

У цілому ж головною метою економічної політики є забезпечення економічної та соціальної стабільності й зміцнення економічної безпеки держави. З цього випливають конкретні завдання, без виконання яких неможливим є досягнення головної мети. Ці конкретні цілі тісно пов'язані з об'єктами регулювання економіки. Сюди належить також удосконалення галузевої та регіональної структури господарства, поліпшення стану довкілля.

Основні цілі економічної політики можна звести до наступних: раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності; забезпечення стабільного розвитку національної економіки; забезпечення конкурентоздатності національної економіки; реалізації соціальних цілей розвитку суспільства.

Названі цілі перебувають у тісному взаємозв'язку, а тому досить часто одну з них не можна поставити та досягти незалежно від інших.

Метод дослідження економічної політики. Особливість економіки, як органічної цілісності, потребує такого способу пізнання, що зберігав би всі частини об'єкта дослідження як живого організму. Саме існування такої тонкої форми руху матерії, як соціальної в її особливому вигляді, як економіка або ринок, характеризується наступними параметрами: саморух, саморозвиток та самовідтворення. Звідси соціальна сфера з її елементом - економічною політикою,

що є об'єктом нашого аналізу, являє собою спосіб суб'єктивної дії соціуму на економіку через дію на процеси виробництва.

Саме таке розуміння повинно відображатись у методі дослідження економічної політики, щоб досягти її ефективної реалізації, а це можливо зробити через використання поняття «органічна цілісність економічної системи», що проявляється у більш конкретній формі - «суспільна система країни».

Важливо з'ясувати і загальні характеристики органічної цілісності економічної системи, потім її особливості і, нарешті, специфічні риси, притаманні кожній державі. Загальними рисами, які визначають особливість будь-якого способу суспільного господарювання, є її характеристика як живої органічної цілісності, як елемента соціальної форми руху матерії. Однак способи господарювання протягом еволюції суспільств постійно змінювались. В них можна побачити три форми функціонування, а саме: доринковий, ринковий та постринковий типи.

В умовах доринкового типу, як відомо, переважало натуральне господарство, яке за відсутності розвиненого ринку, з метою підтримки основної народногосподарської пропорції між виробництвом і споживанням, потребувало активного втручання держави в процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання. Звідси політика держави, якщо розуміти її як безпосередній вплив держави на суспільство, ставила за мету формування достойних її представників, з провідним завданням - збереження релігійно- етичного принципу виховання людини.

Зовсім по іншому ставилась мета господарювання за часів первісного нагромадження капіталу, де ринок усе більше перетворювався на загальну форму зв'язку, а з ним - виникала необхідність появи суто економічної політики, де економіка підсвідомо розумілась як синонім терміна ринок. Методом пізнання, як самої дійсності з її первісними формами капіталу - купецьким та лихварським, стає емпіричний метод, який будується на відборі найбільш ефективних господарських прийомів економічної політики. Зрозуміло, що вона мала об'єктом аналізу, в основному, сферу обігу, в якій тоді жив капітал.

Перехід капіталу у сферу виробництва потребував все меншого втручання держави в економічні процеси. У західних країнах економіка частіше досліджується на засадах аналітичного методу, який, в основному, стає базою для формування принципів економічної політики тих часів. На відміну від першого етапу розвитку ринку, наука все більше конкретизує економічну політику, її важелі впливу на суспільство тощо. Однак фундаментального та багатогранного розвитку вона ще не отримує, хоча основні принципи невтручання в економічні процеси, досягнення максимальної свободи товаровиробників, їх максимальний захист у вигляді розвитку правових норм господарювання або іншими словами - формування інституційного середовища, економічна наука поглиблює.

Ситуація щодо методів відпрацювання і дослідження економічної політики кардинально змінюється із завершенням процесів появи класичного капіталізму (вільного ринку). В останній третині XIX ст. у надрах капіталістичних держав під дією концентрації та централізації виробництва поступово з'являються монополії, що відображає процеси соціалізації. Наявність останніх потребує змін і в економічній політиці, що відбивається і в методі дослідження економіки, де в

науці починає домінувати розробка та деталізації все більш практичної складової. Прикладом цього стає маржинальний напрямок, а з ним і маршалліанство.

Отримують широке використання методи граничних величин, альтернативою яких стає історичний метод німецької школи. Останні виходять за рамки їх суто економічної складової, взявши за основу опрацювання продуктивні сили суспільства. Одночасно на платформі історичного методу починають активно розроблятися нові площини економічної політики.

Більш ґрунтовні підходи щодо економічної політики із значним розширенням методологічного інструментарію, розвинені країни заходу отримали за часів Великої депресії. Стало зрозумілим, що стара економічна політика, побудована на засадах неокласичного напрямку, не відповідає вимогам часу. З'являється кейнсіанство та фактичне визнання, визначального впливу на економіку монополій (хоча Дж. М. Кейнс на це акцент не робив), а з ними необхідність переходу до економічної політики регульованого ринку. Методом дослідження стає макроекономічний підхід, який відкинувши класичні складові впливу на ринкове середовище, та замінивши його залежними та незалежними величинами, починає торувати нові підходи до формування принципово нової доктрини економічної політики.

Разом з цим, суттєві зміни у інституційному середовищі потребували його ґрунтового дослідження, так як позаекономічні параметри як-то право, традиції, релігія, суспільна психологія тощо продовжували поглиблювати свій вплив на економіку.

Таким чином, можна чітко прослідити процеси змін економічної політики із трансформуванням процесів господарювання, які з певного часу все більше почали залежати від ринкового середовища, а з його підривом і позаекономічних факторів, що періодично змінювали як економічну політику, так і методи її дослідження. Однак, кожен окремо взятий з них не міг прослідкувати її еволюцію, а тому був ефективним тільки в межах окремого напрямку.

Поступово виникала нагальна потреба у подоланні такої ситуації. Для цього знадобився еволюційний метод, що дозволяв невілювати обмеженість методів окремих напрямків економічної науки. Він дав можливість більш глибоко з'ясувати не тільки причини існуючих різновидів економічної політики багатьох країн світу, але й показати вплив економічної політики на економіку у вигляді економічних моделей, як, наприклад, американська, західноєвропейська, шведська та японська.

Місце та значення економічної політики у системі економічних наук

Економічна політика являє собою цілеспрямовану дію ряду елементів соціальної сфери на виробництво, результати якої впливають на економіку (ринок). Вона здійснюється за допомогою комплексу економічних цілей і заходів держави щодо забезпечення довготермінових (стратегічних) та короткотермінових (тактичних) завдань розвитку національної економіки.

Ефективна економічна політика завжди має у своїй основі засади певної економічної теорії, на основі пізнання об'єктивних економічних законів, потреб, інтересів і цілей різних економічних суб'єктів, які в умовах розвиненого ринку визначаються станом розвитку капіталу, його еволюцією та змінами під його дією інституційного середовища. Тому, від глибини дослідження відмічених аспектів

багато у чому буде залежати стан суспільства, яке використовує ту чи іншу економічну політику.

При вивченні даної проблеми потрібно розрізняти сутність економічної політики, економічну політику як науку і, нарешті, відповідну проблематику щодо її аналізу, як, наприклад, її теоретичний аналіз або механізм дії, що визначає специфіку відповідної дисципліни. В основі економічної політики повинна бути покладена економічна теорія стосовно даного питання, яка дозволяє не тільки осмислити існуючу економічну дійсність, а й спрогнозувати її економічну динаміку.

Звідси можна стверджувати, що економічна теорія вивчає, перш за все, механізм дії об'єктивних економічних законів, які найбільш повно досліджує політична економія. Конкретизацію їх дозволяє зробити економічна історія, завдяки чому виникає можливість уточнювати економічну політику через економічні моделі в окремій країні. Наприклад, це знання господарської системи, що проявляється у природному, демографічному, соціально-економічному, галузевому аспектах країни, яке дозволяє уточнити економічні моделі і задати економічній політиці конкретний механізм використання економічних законів суб'єктами господарювання (насамперед державою).

Економічна теорія не може обмежуватися лише констатацією фактів і тому її теоретико-пізнавальна функція має бути доповнена практичною функцією, яка відображається у відповідній економічній політиці. При цьому важливою умовою її ефективної реалізації стає цілісне бачення економічних процесів і не тільки.

Економіка як наука дозволяє поглибити практичну складову політичної економії як науки, особливо в її різновиді - макроекономіці, яка дає характеристику відтворення суспільного капіталу на відміну від мікроекономіки, де досліджується відтворення індивідуального капіталу, в тому є важливим елементом для безпосереднього виходу на визначення фундаментальних принципів економічної політики.

Утворюючи наукову базу політики, економічна теорія пропонує та обґрунтовує способи, які б сприяли подоланню багатьох економічних негараздів (безробіття, інфляції, різних форм криз тощо), а також стимулювали економічне зростання, підвищення добробуту населення країни тощо. Таким чином, основною метою економічної політики є досягнення найвищого рівня національного добробуту.

На економічну політику впливає ще ряд обставин, як-то ускладнення суспільного життя в усіх його формах і проявах, комплексність та складність соціально-економічних завдань, розв'язання яких є неможливим без належного економічного аналізу по суперечливому пошуку узгодження дій.

Економічна політика здійснюється за допомогою держави, що діє у двох основних аспектах по забезпеченню нею умов для реалізації загальносуспільних інтересів та координації погодження інтересів усіх верств населення. Нехтування законами розвитку економіки призводить до її дезорганізації, що стримує розвиток суспільства.

Таким чином, значення економічної політики зводиться до ряду аспектів: теоретичного, практичного, класового та методологічного. Теоретичний аспект дозволяє зрозуміти генезу існування економічної політики, а значить визначити найбільш дієві засади конкретних форм її реалізації.

Практична складова дозволяє підвести підсумок як ефективності теоретичного пізнання економічної і позаекономічної дійсності, так і зрозуміти дієвість впливу держави на економіку.

Класовий підхід, на жаль, в умовах сучасної України, залишився за межами глибокого аналізу. Це пов'язано, з одного боку, з небажанням пануючих верств суспільства його підіймати, а, з іншого, виводити причини зубожіння більшої частини населення країни на публічне обговорення. Справа полягає у тому, що класова складова дає реальну можливість з'ясувати протилежність інтересів різних верств населення держави і чітко продемонструвати причини бід та поневірянь значної частини її громадян.

Методологічна складова є нічим іншим, як використанням відповідних методів економічної науки, що використовуються в економічній політиці як в теоретичному, так і практичному аспектах. Тому надбання, методології економічної політики як науки, дозволяють використовувати їх в інших дисциплінах як загальних, так і конкретно-економічних.

Проявом значущості економічної політики наразі стає збільшення кошторису на її функціонування у вигляді значного зростання частки державних витрат у ВВП. Так, зокрема, протягом XX століття її вартість зросла у 5 разів і досягає в розвинутих країнах, у середньому, до 40%.

ТЕМА 2

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА ЗМІНИ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ТА ТИПІВ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА СУСПІЛЬСТВО

- 2.1. Соціальні системи та її елементи як підґрунтя формування відповідних принципів та типів впливу держави на суспільство.
- 2.2. Соціальна сфера та її стрижневий сегмент - політика держави в доринкових системах.
- 2.3. Еволюція ринку і капіталу як провідна причина появи та змін основних засад економічної політики.

2.1. Соціальні системи та її елементи як підґрунтя формування відповідних принципів та типів впливу держави на суспільство.

Як було з'ясовано раніше економічна політика є однією із форм впливу держави на процеси господарювання з відповідними їй принципами та типами такого впливу, однією, але не єдиною. Причому рівень розвитку суспільства багато у чому визначає провідна цільова функція держави як формування громадян відповідно до державного стану, або збільшення промисловим капіталом грошей, що веде до зростання вартості, або створення умов для гармонійного розвитку людини. Останнє і формує принципи побудови політики та її типи.

Політика як форма впливу держави на суспільство є центральною проблемою, що визначає елементи соціальної сфери, до якої входять політика держави в умовах доринкових суспільств, економічна в ринкових і нарешті політика технологічних укладів у постринкових суспільствах. Крім політики. соціальна сфера ще має такі важелі. як кредит, фінанси, бюджет, право власності та юридичне право. Саме через ці структурні елементи опосередковано соціум і діє на процеси виробництва.

Політика держав як форма впливу на суспільство визначається різноманітними чинниками. найважливішим з яких є ті, які опосередковують відносини між людьми. Наприклад, у доринкових системах найважливішим фактором є закономірності функціонування общин, особливо їх технологічний спосіб відтворення, у ринковому - стан економіки та капіталу, в постринкових технологічні уклади з відповідними їм технологічними способами виробництва.

Вагому роль, також, відіграють менталітет нації, традиції, особливості культури, правові відносини, через які відбувається функціонування суспільства тощо. Тому, наприклад, важливо розмежування понять право власності та юридичне оформлення права, що має стратегічне значення для досягнення ефективного господарювання в певних типах господарств як натуральне, товарне або планомірне. Коли, з тої чи іншої причини, юридичне оформлення права вступає у протиріччя з правом власності, як об'єктивним відображенням системи господарювання, відбувається порушення механізму функціонування. Наприклад, намагання соціалістів-утопістів установити суспільну власність в умовах пізнього феодалізму протирічать праву власності як законам цього суспільства і є реакційним заходом, тому що руйнують систему господарювання, а з ним і соціум.

Не менший вплив на суспільство має також стан кредитної та фінансової систем, які в залежності від типу господарств будуть мати певну специфіку дії, яку треба постійно враховувати у процесах господарювання.

Таким чином, в умовах різних суспільних систем, при дослідженні проблем не тільки ринкового суспільства, позаекономічні фактори (особливо в доринкових системах) мають виняткове значення у формуванні певної політики. До них додаються як визначальні, ще й дія економічних чинників, особливо в умовах розвиненого ринку, а це потребує чіткого розуміння змісту терміна економіка як центрального поняття даного суспільства. Адже головне питання курсу присвячене політиці економічній.

Варіанти першого впливу держави на суспільство продемонстрували ще древні цивілізації Єгипту та Месопотамії. Однак вони не отримали свого продовження в історії людства на відміну від Західної (іудейська та еллінська) та найбільш далекої історично у часі - Східної (індійська та китайська) цивілізацій. Як стверджував у філософії історії відомий німецький філософ, психолог та психіатр К. Ясперс (1883-1969), вони виявились відмінними одна від одної, утворивши згідно з думкою вченого «Осьовий час», в якому на зміну міфологічному світогляду прийшло раціональне і філософське сприйняття світу. Зазначені відмінності отримали наступний розвиток і вплинули на формування їх сучасного стану. Тому, наприклад, неможливо зрозуміти нинішній прорив КНР в економіці без розуміння впливу на нинішніх китайців ідей конфуціанства та легізму.

Таким чином, історично прорив в Осьовому часі здійснили китайці, індійці, іранці, іудеї та елліни, а такі ж нації, як германці, слов'яни, японці та малайці пізніше скористались із їх скарбниці знань.

Коли мова йде про доринкові суспільства, то економіка, а точніше ойкономія (управління домогосподарством), тлумачиться за Ксенофонтом (бл. 430-355 або 354 до н. е.) як наука про організацію та збагачення рабовласницького господарства, яке виступає переважно у вигляді натурального. Однак це не

означає відсутності ринку. Він є, але виступає у рабовласницькій поставі і не має домінуючого значення.

Зазначене визначає напрям подальших досліджень, що деталізують конкретний стан існуючої політики господарювання у вигляді її принципів та типів. Принципи такої політики будуються відповідно до стану суспільства і відображають його особливості, де головну роль відіграє відповідний йому тип господарювання. Так, у натуральному господарстві ним стає підкорення одних людей іншими: окремі особі - у країнах Стародавнього Сходу або певним спільнотам людей - у Стародавніх Греції та Римі.

У період нового рівня трансформації ринкової системи, починаючи з процесів первісного нагромадження капіталу та переходом його із сфери обігу у сферу виробництва як становлення промислового капіталу, економічна політика нарешті отримує свій адекватний стан. Вона стає тією політикою, що існує в умовах привалювання ринкового середовища, де особливого значення набуває рівень розвитку існуючого капіталу. Іншими словами - економічна політика в умовах становлення капіталізму та його подальшого розвитку багато у чому починає визначатися процесами його еволюції, від початку зародження промислового капіталу через перетворення у нього частини допотопних його форм як купецького та лихварського капіталів, а в умовах класичного капіталізму з досягненням ним розвиненого стану починається зняття вартості і самого капіталу.

Спочатку вони торкаються сфери обігу, а потім - і виробництва, сприяючи появі та розвитку промислового капіталу. Звідси з'являються перші два види економічної політики, спочатку меркантилізму, а потім фритредерства, відображаючи зміну відношення до капіталу, спочатку у сфері обміну, а потім і виробництва.

Поступово товарне виробництво отримує капіталістичний тип як адекватний йому технологічний спосіб виробництва, коли промисловий капітал як масовидне явище, фіксується у вигляді, спочатку простої кооперації, а потім - мануфактури, і нарешті фабрики, як вищої форми його розвитку. Цьому періоду відповідають зміни в економічній політиці, що рухаються від процесів захисту ще слабого національного промислового капіталу країни до його розвиненого стану, що має наслідком заміну політики протекціонізму політикою фритредерства.

Концентрація та централізація виробництва промислового капіталу з часом, призводить до появи економічних монополій. При цьому, економічна політика певний час залишається незмінною, і зводиться до старого гасла - чим менше економічної політики, тим краще. Це означає, що втручання держави в економічні процеси шкодить розвитку економіки. С 90-х років XIX століття по жовтень 1929 року ця політика себе ще виправдовувала. Однак на певному етапі відбувся вихід обсягу капіталістичної концентрації і централізації виробництва за її межі, що остаточно підірвало механізм вільної конкуренції і зруйнувало ринкове саморегулювання по вартості.

Практика господарювання періоду Великої депресії, зробила очевидним висновок стосовно необхідності кардинальної зміни економічної політики розвинених країн. Детально про це буде сказано у параграфі 1 теми 3. Важливим аспектом у структурі соціальної сфери, як зазначалось раніше, окрім банків, бірж,

страхових компаній тощо, є ще й право власності, яке перетворено відображає існуючу об'єктивну економічну реальність.

Воно не може бути ні висхідним, ні підґрунтям цих відносин. Так, якщо взяти їх як висхідну форму, то ми наштотуємося на всю систему суспільних взаємин, а не її окремий елемент і тому нічого не з'ясуємо. У другому випадку, коли воно розглядається як основа суспільних відносин, теж нічого з'ясувати, по суті, не можливо, тому що право власності знов постає як вся суспільна система.

Будь-яке суспільство, завжди узаконює певну форму юридичної власності, яка може вступати в протиріччя з її правом власності, як об'єктивною формою відображення всієї системи економічних відносин. Тому надзвичайно важливо при формуванні економічної політики знаходити таку юридичну форму, яка через право власності найкращим чином впливала б на процеси виробництва.

Іншими словами, треба зрозуміти, що право власності є нічим іншим, як системою економічних (ринкових) відносин, що відображає можливості використання і частково розпорядження (але не володіння). Останнє фіксує його юридична форма. Звідси в господарській практиці треба чітко в законах соціуму розрізнити право власності і його юридичне оформлення.

Історичний досвід наглядно продемонстрував, що існування суспільної власності на засоби виробництва, як юридичних законів СРСР, насправді не відповідало праву власності того часу, тому що вона по суті була не суспільною і навіть нижчою за нею за ступенем розвитку - приватною (для цього був потрібен певний рівень розвитку промислового капіталу), а особистою і, в значній мірі, привласнювались номенклатурою, а не народом.

По іншому це співвідношення склалось після отримання Україною, як і колишніми республіками СРСР, незалежності. Внаслідок ваучеризації, колишня «суспільна» власність перетворилася не в приватну (такою вона є при капіталізмі, і тільки), а в особисту. Таким чином, замість політичного терору періоду становлення Радянської Влади, виник терор економічний, де головним дефіцитом став брак грошей у більшій частини населення країни, на відміну від якої її інша частина замість інвестування коштів, отриманих від ваучеризації у виробництво, направляла їх не на його розвиток та модернізацію, а в офшорні зони або на прилюдне особисте споживання.

Звідси, якщо в умовах становлення Радянської Влади крок по становленню політичної диктатури пролетаріату був виправданим, як і її економічний аспект (диктатура споживача над виробником), де споживач певний час функціонування НЕПу реально отримав право, диктувати власну волю виробнику через купівлю його товарів, що стимулювало розвиток країни, то у сталінські часи все змінилось. Диктатура як економічна зникла, замінившись жорсткою політичною диктатурою яку вже здійснювали та контролювали каральні органи (ВЧК-ОДПУ-НКВС).

В умовах незалежної України ваучеризація та приватизація, як показав час, поклали початок розвалу її економіки. Гроші почали масово «тікати» від інвестування у виробництво, а найкращим способом їх зростання стали офшорні зони та допотопні форми капіталу у сфері обігу як торгівлі та банківської справи. Зростало і особисте споживання, заможних верств населення - українського олігархату, на фоні поглиблення злиднів основної його маси.

Із сказаного вище видно, що юридичні закони для зростання економіки не завжди приводились відповідно до права власності, яке б сприяло розвитку

приватної форми власності за умови відтворення капіталу у сфері виробництва і найголовніше його розвитку як капіталу промислового.

Звідси повноцінна приватна власність може з'явитися тільки в умовах економічної уособленості, коли будь-яке благо можна отримати переважно через обмін. Причому, немає значення, для чого - особистого споживання чи виробництва для чого необхідно визнати людину юридично вільною. Звідси обмін стає нічим іншим як реалізацією економічної свободи, перш за все, на засоби виробництва. Враховуючи, що в доринкових та постринкових суспільствах обмін не мав масовидного характеру, то отримання благ її членами не могло масово реалізуватись через приватну форму власності.

2.2. Соціальна сфера та її стрижневий сегмент - політика держави в доринкових системах.

Для розуміння економічної політики важливо прослідкувати процес її появи та змін, що зародились у доринковій системі. Це дозволяє глибше з'ясувати особливості економічних політик різних країн та краще побудувати свою власну, наприклад, в Україні. Велике значення тут має соціальна сфера, її стан та особливості, через яку опосередковано відбувається вплив на виробництво. Однак ще більше значення має специфіка виробничих відносин цих систем, через які відбувається опосередковування відносин між людьми.

Історія людства почалась за часів стародавнього світу, коли індивідуальна дія людей і їх національний характер, впливаючи один на інший та взаємодіючи багато у чому визначалися фізичними факторами. Тому у появі тієї або іншої події можна побачити прояв спадковості інститутів, національних рис та фізичної природи. Причому остання, з одного боку, є зовнішньою і має вид місця життя людей (ліс, степ, ріка) а з іншого внутрішньою і проявляється у статі особи (чоловік або жінка). В залежності від клімату (теплий, або більш помірний) багато у чому визначалася і активність людей, їх розвиток. Так, жаркий клімат таку активність пригнічує, а помірний стимулює.

Однак при всій відмінності життя людей можна побачити одну важливу схожість. Це значний вплив общинного типу господарювання та традицій, що визначались звичаями та правилами сильних людей, особистостями, шляхом вироблення ними формальних заповідей або непомітного впливу на одноплемінників, як головний інструмент їх підкорення. Причому природний компонент задавав тональність соціальним та природним інститутам.

Подібні відмінності не могли проявитися на ранній стадії розвитку людини, коли вона перебувала у стадії дикунства, а звичаї доповнювались ще й власними імпульсами його поведінки, коли він не міг зосередитись на кропіткій роботі, і якщо така виникала, перекладав її на жінок. У таких суспільствах правлячі верстви витрачали свою енергію на війну та політику, а не на виробництво, де звичай ставав основою гноблення і придушення людини.

Велику роль у доринкових суспільствах мала община як певна спільність людей, заснована на відносинах особистої залежності і підпорядкування людей. Причому з появою держави визначальним у відносинах між нею і громадою ставав відповідний тип громади (східна, антична, німецька, слов'янська, мексиканська, перуанська і т. ін.) на основі якого пізніше К. Маркс вивів із

різновидів технологічних відносин у громаді тип общин. Це дозволило йому глибоко проаналізувати особливості рабства та феодалізму.

З часом керівник племені, вождь, починав привласнювати все більшу частину благ, які добувало плем'я і дивитись на своїх одноплемінників, як на засоби задоволення своїх потреб. Так, у залежності від типу общин з'являлося або рабство або кріпацтво, які К. Маркс визначив як «вторинні форми общинного устрою».

У доринковому середовищі основною складовою, яка б визначала особливості його соціуму та процесів господарювання у ньому стає держава, що опосередковує відносини між різними верствами суспільства, реалізуючи вид політичної монополії. Тому закономірності її діяльності визначали основні характеристики суспільних систем як рабовласництва, так і феодалізму до його пізнього стану, де збільшення матеріального багатства було важливою, але другорядною проблемою відносно принципів формування етичної, релігійної, культурної складової як основи політики держави.

У доринкову добу важливу роль у відносинах держава-суспільство відігравали різноманітні форми общинних утворень, що виступали як ключові об'єкти державного впливу на існуючий соціум. Тому, основною складовою, що опосередковувала відносини між державою як суб'єктом відносин та общиною як об'єктом, стає примітивний державний менеджмент, тобто цілісна (виробництво, соціальна сфера та її складові) система управління общинами.

Доринковий тип суспільств є першою формою дії держави на процеси підпорядкування одних людей іншим через вплив на різноманітні форми общин, через які вони представлені, та на їх процеси господарювання. Община форма охоплює періоди рабовласництва та феодалізму, без розуміння суті яких неможливо простежити як зародження економічної політики, так і її модифікацію, пов'язану із далеким минулим (перш за все його залишками в сьогоденні), а також сучасним станом, особливо для країн з нерозвиненою економікою.

Крім того, знання суті доринкових систем дозволяє зрозуміти особливості та причини швидких та ефективних реформ, проведених у деяких країнах Азії як, наприклад, у Японії, так званих «азіатських тиграх», Південній Кореї та, особливо, у сучасному Китаї, тому що програми їх проведення максимально враховували історичний стан того середовища, з якого вони починались. Тож не дивно, що і в новій економічній політиці Китаю, наприклад, враховувались історичні надбання конфуціанства та легізму.

Однак повернемося до рабовласницького суспільства. Рабство мало два різновиди - східне та античне. Східне - певний тип держави, спрямований на підпорядкування одних людей іншими через жорстку систему управління ними. Наприклад, за прикладом «великої родини» (конфуціанство), законів, виписаних під певного правителя (легізм), дотримання законів природи, яке визначає поведінку людей, виходячи з зміни періодів року (даосизм) та ін.

Першими формами впливу держави на суспільство, як політики стали реформи, проведені ще в умовах рабовласництва Сходу та античності. Метою цього суспільства було через певну політичну систему устрою держави створити умови підпорядкування одних людей іншим. Інфраструктурою цього суспільства став певний тип держави з відповідною йому системою управління.

Соціальна сфера системи натурального господарства включала: суспільне мислення, як політико-правову і юридичну ідеологію держави, до складу якої входять релігійні, морально-етичні, юридичні закони і правові норми.

Інфраструктура східного рабства будувалася на: іригаційній системі, що доповнювалась прошарковою структурою суспільства, а інструментами впливу соціальної сфери на виробництво були міфологія (східне рабство) та звичаї як загальна риса рабовласництва взагалі.

Причиною такої політики держави як провідної, була наявність практично незмінного природного середовища, привалювання у ньому збирального господарства, і як наслідок нерозвиненого стану ринку. Тому вплив цінового сигналу на встановлення суспільних пропорцій був обмежений. Звідси важливу роль у регулюванні суспільних пропорцій виробництва перебирало на себе чиновництво. Причому на Сході для підкорення населення широко використовувалась іригаційна система.

У країнах Близького та Далекого Сходу напрацюваннями правителів східного рабовласництва або їх радників проявились, перш за все, у різних способах підпорядкування людей їх правителям (фараонам, царям, імператорам тощо). При цьому політика східних правителів, маючи спільні риси з рабовласницькою думкою взагалі, характеризувалась рядом відмінностей, характерними тільки для неї як-то: наявність жорсткого управління людьми при малій чисельності рабів у загальній чисельності населення та деспотіями як політичним устроєм, коли звичай стає захистом від свавілля і тиранії інших людей хто їх сильніше.

Поступово виникало розмаїття різних форм як принципів господарювання. Перші з них були розроблені східними рабовласницькими цивілізаціями. Так, в основу підкорення людей у Стародавньому Єгипті було покладене осмислення досвіду управління ними, які накопичили фараони і зафіксували їх у писемних джерелах як повчання своїм спадкоємцям. У Вавилоні вінцем цього стали юридичні закони виписані під характер та особливості певного царя. Однак, як зазначалось раніше, в історії вони не отримали свого продовження.

По іншому склалася справа у Стародавній Індії та Китаї. Тут «осьовий час» спрацював і подібний досвід отримав розвиток в індійських ведах, Законах Ману і особливо ретельно виписаний у Артхашастрі. Однак найбільш ретельний варіант управління людьми був створений в умовах Стародавнього Китаю, де можна виділити як провідні філософські напрямки конфуціанство, так і легізм, який збагатив форми підкорення людей правлячими верствами Піднебесної.

Велике значення для розвитку торгівлі мав клімат та природне середовище, що надавало людині таку кількість благ, яку вона споживала б не відчуючи почуття голоду. Однією з таких семітських рас були фінікійці, що жили за рахунок моря, так як територія їх перебування була незначна і обмежувалась, з одного боку морем, а з іншого - горами. Виходячи з цього, їм прийшлося зайнятися перепродажем товарів. Це викликало необхідність широких відносин з іншими народами для забезпечення проживання, коли основний час був присвячений комерції, з якою відбувалось розповсюдження ними своїх знань серед інших народів в арифметиці, вимірюваннях тощо, що неминуче стимулювало розвиток ринку.

Ще більшого піднесення ринок отримав в античному світі, ще при збереженні пірамідальної форми побудови суспільства з її прошарковими групами і більш

демократичним, ніж на Сході, станом, що було викликано розвитком товарно-грошових відносин та суспільним розподілом праці.

Уперше це проявилось у свободі греків, яку стимулювали клімат Середземного моря. Вихід у море вимагав рішучості, швидкої реакції, підкорення та дисципліни. Крім того, море давало нові знання. Клімат не потребував будівництва дорогого житла, а наявність рабів, на яких була перекладена робота щодо забезпечення населення засобами існування, надавав можливість грекам мати вільний час і теж вільно спілкуватись між собою, висловлюючи свої думки. Цим були закладені перші цеглини в основу майбутніх наук, у тому числі й економіки.

Однак елліни не дали світу ґрунтовного аналізу ринку та усвідомлення зростання значущості праці. Більш того, у грецькій мові вона визначалась термінологічно по різному, у залежності від соціального статусу жителів, як праця щодо управління людьми, чи в торгівлі, що вказувало на її неоднорідність. А ігнорування людської гідності і визнання рабів як таких, що стали ними по природі, до яких додалась відсутність самодисципліни у виробництві призвела їх, як і ринок до занепаду. Його масовидного характеру не виникло, а той, що мав місце, не змінив відносин особистої залежності, як визначальні на головні - ринкові. Звідси елементи економічної думки і відповідної їй політики не отримали широкого розвитку.

Трохи інші задатки до сприйняття ринку мали мешканці Стародавнього Риму. Вони відзначались твердою волею, залізним характером, наполегливістю в досягненні мети. Однак виявились швидше великою армією, ніж нацією і використали ці надбання для її розбудови. Торгівля та майстерність у виробництві була не в пошані, як і товарно-грошові операції. Тому розвиток ринку отримав скоріше форму, ніж внутрішні складові. Правда, Стародавній Рим, використавши напрацювання стоїків із Сходу, де у людей було виховано сильне почуття обов'язку, залишив нащадкам важливий документ як подальшу основу формування інфраструктури ринку - Римське право, що спиралось на захист індивідуальної волі кожної особистості, а не тільки її правлячих верств у вигляді закріплення індивідуальних прав вільних громадян відносно власності.

В умовах феодального суспільства основний принцип побудови політики держави, як підкорення людей, залишається, але її тип модифікується (змінюється). Події нагадують гойдалку. Спочатку із занепадом ринку на стадії раннього середньовіччя, вплив держави на суспільство нагадує політику Стародавнього Сходу, а потім з його поживавленням, змінюється, наповнюючись новими формами. Слабшає особиста залежність людей та зростає надлишок. Тому для стимулювання підлеглих верств населення панівними, все більше надлишку вони залишають їх розпорядженні.

Значним прогресом для Західної Європи стає збереження традицій правових відносин навіть з підлеглими, що проникають навіть у цеховий устрій. Подібна ситуація кардинально відрізняється від Східної Європи, слов'ян, де феодальний устрій був інший. Наприклад, у цеховому устрої Західної Європи перехід із підмайстра до майстра був чітко визначений у строках, чого не було у слов'ян. Звідси перехід до капіталізму у відсутності поваги до закону у нас мав затяжний та болісний характер, коли на його шляху виникали пережитки доринкових структур, що виявились не до кінця зруйнованими, а існували поряд з ринковими одночасно.

Однак головна закономірність зберігалась. Зростаючий надлишок нижчих верств при феодализмі, все більше потрапляв в обмін, розширюючи межі ринку, перш за все, зовнішнього, і у кінцевому підсумку, остаточно перетворив натуральний тип господарства в товарний.

Відновлюється конфлікт між містом та селом придушений завоюваннями цих територій римлянами. Життя переміщується до міст. Саме в них отримує розвиток необхідна ринку свобода, що виливається в їх самоорганізацію та самоуправління у вигляді першого міського права, створення права цехового та купецьких гільдій, яких не могло з'явитись за відсутності компактного проживання людей в селах. У зв'язку з цим, теж вперше з'являються умови обміну інформацією, правда, обмежені за відсутності пошти, телеграфу та залізничних колій.

Продовжують з'являтися нові паростки інфраструктури ринку. Великий крок у цьому зробили германці, для яких феодализм став дуже важливим у формуванні нації. Правда, вони на відміну від своїх попередників не використовували досвіду завойованих ними народів, але почали формувати політичні здібності переважної частини класу та виховання ним рядових підлеглих у традиціях дисципліни та порядку. Причому правлячі верстви діяли відповідно до свого кодексу честі, тримаючи підлеглих відповідно на тому місці, яке вони займали.

Як результат, німці виховали у себе якості відданості і свободи, що дозволило у майбутньому використати силу їх держави, спираючись на національні особливості сильних сторін свого характеру, у короткий строк здійснити прорив у розвитку продуктивних сил. Правда, з великими зусиллями, важко долаючи узи любові та поваги до ближніх, звичаї, невігластво, що йшли ще від племінних звичок звичаїв їх пращурів та сім'ї.

Треба нагадати і про великий вклад у ринкову свідомість менталітету сарацинів, що дали світу культуру таку необхідну для розвитку освіти.

Не залишилась осторонь змін у середньовічному суспільстві і Церква. Вона надавала захист слабким, пом'якшувала страждання бідняків. У церквах відкривались робочі дома, велась освіта та захист вчених, забезпечувалась безпека проведення ярмарок. Церква виступала проти кастової виключності, допомагала зайняти у суспільстві керівні посади талановитим людям, закликала до боротьби з тиранією.

Таким чином, принципи положені в основу раннього та класичного рабовласництва продовжували зберігатись і за часів феодализму до періоду його розпаду, завдяки ідеології християнства та інших релігій зберігаючи як позитивні, так і негативні процеси, що гальмували прогрес. До останніх, наприклад, можна віднести відсутність виховання у прихожан віри у власні сили та потягу до внутрішньої свободи.

У середньовіччі періодично утворювались вільні міста, а в них виникав цеховий устрій та міське право з купецькими гільдіями як новою формою вільних відносин, що протидіяли замахам на їх свободу деспотичних монархій. Вони організовували неосвічений сільський люд для нападу на вільні міста, створюючи по всій території політичні утворення абсолютистської монархії, які врешті-решт і перемогли. Здавалось, що цивілізація знову відкинута назад. Однак поява нових продуктивних сил, продовжила процес розриву замкненості між людьми, обмеження їх свободи.

Відбувся прорив і у засобах зв'язку. В умовах, коли у суспільстві засоби повідомлення виявляються не розвинені, а підприємливість обмежена як і простір для ефективної конкуренції, людина не могла швидко отримувати інформацію про зміни в господарських та суспільних процесах і оперативно на це реагувати. Для їх подолання з'являється книгодрукування, розвивається наука. Одночасно відбувається реформація католицької церкви, виникає відкриття та інтенсивна торгівля з Новим Світом, що знаменують остаточну перемогу над Середньовіччям.

Це штовхає людей на продовження змін у ринковому середовищі, його надбудові, що стимулює появу спочатку масовидного товарного обміну, а потім і виробництва на продаж. Суттєві зміни відбуваються і в політиці.

2.3. Еволюція ринку і капіталу як провідна причина появи та змін основних засад економічної політики.

З розпадом феодальної системи та її відносин особистої залежності між людьми, де домінуюче місце починає займати ринок, справа кардинально змінюється. Одночасно змінюється і форма існуючого багатства, яка від місця у становому положенні, що визначає соціальний стан людини у суспільстві та особливо значиме в умовах феодального устрою, переходить до грошей, наявність яких визначає стан як держави, так і окремих її громадян.

Виникає перший примітивний варіант економічної політики, яка визначає способи збільшення грошового багатства спочатку у сфері обігу. З розвитком промислового капіталу, цей варіант економічної політики доповнюється ще й сферою виробництва. Одночасно змінюється і співвідношення ринок-держава, де її постійне втручання в економічні процеси поволі змінюється питаннями формування ринкового середовища, де кращою економічною політикою стає відсутність всякої економічної політики, тобто домінує принцип невтручання держави в економіку.

Свого апогею дане положення досягає в умовах класичного капіталізму з його найрозвиненішим станом ринку. Однак, потроху з процесами концентрації та централізації виробництва в надрах існуючої системи починають виникати монополії, які з початком XX ст. досягають свого найрозвиненішого стану, домінуючи в якості найголовнішого елемента господарювання, який підпорядковує собі навколишнє соціальне середовище. Разом з ними, виникає таке негативне явище, як соціальний дарвінізм та шалений спротив йому основних мас населення, який вперше стали досліджувати інституціоналісти.

Одночасно з'являється необхідність спочатку незначних, а потім, з появою Великої депресії 1929-33 рр., і кардинальних змін в економічній політиці. Це викликає появу нових принципів побудови економічної політики, яка насправді не є відображенням економіки або ринку, тому що в її основі лежать процеси усупільнення або соціалізації виробництва, як зняття ринку. Починають швидко змінюватися контури існуючого капіталістичного суспільства, яке К. Маркс назвав соціалізмом, але не шляхом соціальних потрясінь (революцій), як він вважав, а еволюційно. На зміну останнього положення, як і нової тактики пролетаріату, на яку звернув увагу ще Ф. Енгельс у останній Передмові до «Анти-Дюрингу», вказавши на те, що з появою монополій, зникає і необхідність соціалістичних революцій тому що монополії є найпростішою формою виникнення комуністичного устрою, як товар у суспільстві капіталістичному.

Ми означили основні етапи зародження та еволюції ринку від доринкових суспільств до ринкових, а потім - постринкових, вказавши на тісний зв'язок стану економіки з економічною політикою, де особливу роль відіграє стан ринку, а потім з появою промислового капіталу і його еволюція, що змінюється домінуванням монополій, як найпростішої клітини комуністичного суспільства. Тепер перейдемо до деталізації викладених вище положень, які будуть стосуватись еволюції основних теоретичних концепцій економічної політики під дією еволюції капіталу та відповідних змін в економічній ролі держави.

Поява перших концепцій економічної політики в умовах первісного нагромадження капіталу

Економічна політика у своєму розвитку проходить ряд етапів, у кожному з яких відбуваються кардинальні зміни як у її суті, меті, так і принципах побудови. На першому етапі розвитку суспільства основну роль відігравала політика держави основне завдання якої, як ми вже зазначали, полягало у збереженні морально-етичних принципів людини у відповідному державно-політичному устрою, який мав за мету формування громадян відповідно до існуючої на той час держави. Тому економічна політика того часу торкалась проблем регулювання норми лихварського відсотка та купецького прибутку, що були далекими від проблем функціонування масовидного ринку.

По іншому формувався вплив держави на суспільство на другому етапі трансформації ринку, що мало наслідком появу економічної політики, коли ринок із другорядного способу господарювання перейшов до розряду ключових. Цей період, як зазначалось раніше, співпав з первісним нагромадженням капіталу та появою меркантилістської доктрини, яка стала першою формою суто економічної політики, адекватної за своєю суттю цьому поняттю. Подібний стан справ був зумовлений масовидністю ринку і посиленням у ньому дії допотопних форм капіталу як купецького, так і лихварського. Останні стимулювали появу нового багатства у вигляді грошей, розширюючи ринок та поглиблюючи межі, суспільного розподілу праці спочатку як міжнародного, а потім і внутрішнього.

Цікаво, що меркантилізм, який дав перший варіант економічної політики, був нічим іншим як специфічним різновидом регулювання ринку у сфері обігу. Цим, на першому етапі, через торгівлю досягалось збільшення обсягів золота, а з ним і багатства країни. Однак для цього потребувалась кардинальна зміна суспільної свідомості населення зі зміною виду багатства, що викликало появу нової ідеології, яку дала епоха Відродження, що за своєю суттю була не економічним, а культурним зав'язком нового буржуазного мислення, що формувалося і без якої була б неможлива поява як буржуазного мислення, так і у наступному першої економічної політики.

Крім цього, треба вказати ще й на твори представників Реформації, які надали новим поглядам ще й релігійного забарвлення, де вперше отримали місце і включення економічної проблематики. Завдяки Реформації значно змінилось соціальне середовище, а з ним і мислення середньовічної людини. Виникає уособлення людини від інших, у тому числі, і у господарській діяльності. Цим були закладені основи нового способу господарювання людей, з опорою на власні сили, який все більше рухався у бік не втручання у ці процеси держави.

Однак, на перших порах у значній мірі ще зберігалась необхідність патерналістської функції держави, у тому числі, і в економічних процесах щодо

формування економічного уособлення, яке виникло у цей період і досягло свого апогею у період класичного капіталізму.

Захист окремого купця як допотопної форми капіталу почався з появою нового напрямку, який отримав назву меркантилізм, що знаменувало на тлі процесів первісного нагромадження капіталу перший суто економічний світогляд як першу школу буржуазної політичної економії етапу зародження промислового капіталу, а з ним капіталізму.

У залежності від запропонованих меркантилістами способів залучення грошей у країну, розрізняють два основних етапи його розвитку: ранній (система грошового балансу) і пізній (мануфактурна система або система торгового балансу), на яких чітко вибудовуються два різновиди економічної політики. Розглянемо їх більш детально.

Меркантилізм - це різновид економічної політики держав періоду первісного нагромадження капіталу ХУ-ХУІІІ ст., яка ототожнювала багатство з грошима, а його джерело вбачила у зовнішній торгівлі і ставила за головну мету розробку методів залучення грошей у країну.

З появою меркантилізму та змінами у розвитку ринку відбувається критика доктрини меркантилізму. Так, наприклад, представники пізнього меркантилізму критикували ранній по мірі зростання товарного обігу, який ставав усе більш саморегульованим. Разом з цим, очевидним ставала необхідність змін і в економічній політиці.

За дослідження цих проблем уперше ґрунтовно взяли представники фритредерства, де аналіз сфери обігу був доповнений зв'язком останнього зі сферою виробництва. Це сприяло генезі класичної політичної економії та коригуванню нею економічної політики.

Найвидатнішою особистістю цього напрямку став англійський філософ та економіст **Джон Локк** (1632-1704), який створив новий метод дослідження - емпіричну філософію, що ґрунтувалася на зовнішньому і внутрішньому досвіді, в основу якого було покладено аналіз. Уперше, людина розглядалась ним як економічний індивід, звільнений від феодалних залежностей. Потім цей аспект поглибить А. Сміт. Він візьме за основу методи Дж. Локка та свого вірного друга і порадника Д. Юма.

Дж. Локк обґрунтував причини появи приватної власності. Його логіка з вирішення зазначеного питання будувалася в такий спосіб: загальна власність, заснована на пануванні природи, а з появою трудових функцій людини призводить до обміну, а з ним - спочатку до цінності, а потім і грошей. Останні, у свою чергу, ведуть до нерівності між людьми та перенесенню прибутку від праці однієї людини, через гроші, у кишеню іншої.

Саме цим був покладений початок аналізу експлуататорської природи суспільства, що виникає на основі приватної власності і тому економічна політика держави так, чи інакше повинна враховувати цей аспект дійсності як ідею соціальної справедливості. Причому Дж. Локк при наявності стихійного ринку вважав за необхідне дотримуватись його законів. На інший недолік приватної власності, вже з боку можливості її функціональної неефективності, звернули увагу соціалісти-утопісти. Це може виникнути у разі, коли збереження права наслідування бізнесу переходить до рук нащадків, які, на відміну від батьків, від природи не мають навиків її ефективного та раціонального використання. Звідси, у

першому випадку, підкреслюється експлуататорська природа приватної власності, а у другому - неефективне її використання. Поставлені питання у подальшому стали предметом дослідження наступних поколінь і знайшли відгук у відповідній економічній політиці свого часу.

Девід Юм, великий шотландський філософ та друг А. Сміта, доповнив напрацювання філософії того часу, значно розширивши інструментарій дослідження науки, у тому числі, і економічної. Так, вчений довів, що кількість грошей в обігу має визначатися виробництвом. «Гроші - масло для коліс торгівлі» - писав він, а тому їх кількість повинна співвідноситися з потребами виробництва. Звідси, однаково шкідливим є як надлишок грошей, так і їх нестача, що суттєво відрізнялося від суджень меркантилістів. Виходячи з вищевикладеного, Д. Юм сформулював кількісну теорію грошей. Суть її зводиться до того, що величина цін товарів визначається кількістю грошей в обігу. Крім того, Д. Юм підмітив лаг цін, які зростають після надмірної кількості грошей в обігу після певного проміжку часу. При цьому останньою зростатиме ціна праці. Отримані результати дозволили підтвердити основний принцип економічної політики того часу, як невтручання у хід економічних процесів державою.

Підводячи підсумок вищевикладеного, можна констатувати, що фритредерами була обґрунтована нова економічна політика - вільного ринку. Крім того, вони звернули увагу на необхідність існування певного інституційного середовища, як-то збереження миру, надання умов для свободи особистості та гарантування недоторканності приватної власності, відповідної раціональної політики оподаткування тощо. Було вказано, що сама по собі економічна політика не створює багатств, а лише надає необхідні для цього можливості.

Еволюція провідних теоретичних концепцій економічної політики в умовах становлення промислового капіталу

Новий етап розвитку ринку знаменувався переходом частини капіталу із сфери обігу у сферу виробництва, результатом чого стало енергійне формування промислового капіталу. Враховуючи цю обставину, в економічній політиці окреслились ряд нових питань. По-перше, це визначення галузі, з якої почнеться капіталізація економіки, по-друге, необхідність формування рамок ринкового середовища (інфраструктури ринку), в якому б промисловий капітал отримав би найбільш комфортні умови розвитку, по-третє, підтримання умов соціальної стабілізації, яка б запобігала значному соціальному розмежуванню, як масовидному явищу. Правда, детально ці аспекти почали конкретизуватись пізніше і отримали широкий розголос в умовах завершення становлення промислового капіталу, на його завершальній стадії машинного виробництва.

Уперше питання економічної політики, як важливого аспекту економіки, що вже стала наукою про ринок, були поставлені у працях меркантилістів, про що вже було сказано вище. Генеза ж класичного напрямку, як і її економічної політики, відбулась у працях двох відгалужень класики - англійського (В. Петті) та французького (П. Л. Буагільбер). Їх відмінності, у вигляді умов розвитку капіталізму з урахуванням його національної специфіки, визначили особливості економічної політики відносно цих двох країн. Останні стали прикладами формування специфіки в економічній політиці, які важливо враховувати будь-якій

державі у вигляді історичних, економічних, позаекономічних та багатьох інших аспектів при її побудові.

Вільям Петті (1623-1687) ставив за необхідне задати Англії новий вектор економічного розвитку, коли зростання багатства відбувається за умови проведення державою економічної політики, яка будувалася відповідно до відкритих економічних законів та враховувала більш високий, ніж у Франції, рівень економіки. Виходячи з цього, найважливіші аспекти економічної політики Англії ним зводились до таких положень:

1. Буржуазну власність необхідно всебічно захищати. По суті, він вперше визначив приватну власність, як рівнозначну по своїй суті буржуазному суспільству, що становить основу могутності економіки країни.

2. Усім членам суспільства потрібно працювати над вдосконаленням вміння та ефективність праці з метою підвищення її продуктивності. Дане положення є визначенням великої ролі у процесах господарювання не тільки природного фактору у створенні багатства, але й праці, яка все більше стає головною продуктивною силою буржуазного суспільства.

3. Помірна праця рятує суспільство від поневірянь. Цим підкреслювалась головна складова продуктивних сил буржуазного суспільства.

4. Небезпечна надмірна розкіш частини членів суспільства і зубожіння інших. На його думку, граничною критичною величиною такого співвідношення є 1:10. В сучасній Україні це співвідношення значно вище. Цим положенням дослідник вказав на негативні сторони ринку, які при їх ігноруванні, неминуче ведуть до соціальних потрясінь.

5. Зростання багатства нації знаходиться у сфері матеріального виробництва, а тому потрібно враховувати кількість людей у невиробничій сфері, яку може прогодувати виробничача. Для України з її значними напластуваннями доринкових відносин і підміною регулювання основної пропорції суспільного відтворення між виробництвом і споживанням, замість законів ринку (за відсутності ринкової інфраструктури) відбувається регулювання значно збільшеним державним апаратом, що вимагає не тільки засобів для його нормального фізичного існування, але в деяких випадках значно перевищує допустимі норми.

Значні напластування доринкових епох, в умовах існування політичної системи феодального суспільства, не могли не відбитись на економічній політиці Франції, дослідження якої були здійснені французьким юристом та економістом П'єром Лепезаном де **Буагільбером** (1646-1714). Виходячи з відкритого ним механізму саморегулювання процесів господарювання для підтримання механізму пропорційного розвитку суспільства, він рекомендував державі, перш за все, ліквідувати перепони для розвитку ринку, визначивши правила господарювання через юридичні норми та відслідковувати їх виконання. Параметри ж, в яких повинно діяти ринкове середовище та закони самого ринку зводились ним до реалізації ряду економічних аспектів у вигляді рекомендацій:

По-перше, звільнити внутрішню торгівлю від обмежень, розширити внутрішній ринок шляхом ліквідації митних застав.

По-друге, ввести вільний ринок зерна, не встановлюючи на нього максимальних цін, що повинно через досягнення «пропорційних цін» забезпечити можливість сільським товаровиробникам відшкодовувати витрати виробництва з отриманням певного доходу, а з цим забезпечувати стан економічної рівноваги.

По-третє, використовувати гроші, як «поручитель обміну» - тобто засобу обігу, для забезпечення безперебійного платіжного обороту, не допускаючи отримання грошми прямої влади над людьми, яку він вбачав у їх функції накопичення. Фактично дослідник указав на функцію грошей на етапі становлення ринку, який відкривається єдиною для них функцією, яка уособлює в собі матеріал для обміну. З часом відбувається розвиток і інших функцій (міри вартості, грошей як грошей), що призводить до найрозвиненішого їх стану, а з ним і промислового капіталу.

По-четверте, враховуючи важливість повного відшкодування витрат на виробництво аграрної та ремісничої продукції, П. Буагільбер відзначував за необхідне провести податкову реформу, для чого замінити регресивний податок пропорційним, чим розширити можливості товарності дрібного виробника. Подібна рекомендація залишається актуальною і у сучасній Україні, без проведення якої неможливе різке підвищення рівня життя пересічних громадян без вкладання отриманих коштів для інвестування, що визначило б розвиток матеріального виробництва країни.

Саме такими були рекомендації дослідника уряду країни, виходячи з проведеного ним детального аналізу становища Франції того часу, що знайшли своє відображення у запропонованій ним економічній політиці.

Розвиток економічної політики класичного напрямку політичної економії

Питання економічної політики, як першої школи класичного напрямку отримали свій розвиток у працях *Франсуа Кене* (1694-1774), як засновника фізіократичної доктрини. Саме завдяки йому, вперше отримало осмислення та розвиток цілісне уявлення про суспільство.

Ф. Кене поглибив ряд положень, сформульованих своїм попередником стосовно визначальної ролі в утворенні цінності не скільки працею, скільки природою і не тільки для формування відповідної корисності, але й для обміну. Привалювання природи як фактора зростання багатства суспільства обумовлювалось нерозвиненістю ринкового середовища та неминучістю закріплення промислового капіталу Франції у сільському господарстві. Звідси центральним пунктом в економічній політиці Ф. Кене, що визначило її подальшу деталізацію, стала розробка проблеми взаємин держави та економіки.

Багатство суспільства, стверджував вчений, буде зростати, якщо держава буде дотримуватися економічних принципів управління та відповідних економічних законів. Причому, принципи слід застосовувати до цілого, а не до його частин. На відміну від поглядів В. Петті, який вбачав зростання багатства в розумній економічній політиці держави, Ф. Кене відводив державі лише епізодичну роль і визначав її втручання у економіку виправданим тільки при: а) хворобі суспільства, тобто кризовій ситуації в економіці; б) необхідності зняття перепон дії «природного порядку» з боку частини населення країни, через які іноді виникають порушення цих принципів. У цьому випадку людей необхідно повертати на шлях істини, використовуючи важелі апарату абсолютної монархії. Наприклад, у разі використання власниками частини коштів не за призначенням (на закупівлю сільськогосподарської продукції), а предметів розкоші. У цьому випадку

пропонувалося обкладати цю частину їх витрат податками державою для подальшого перерозподілу на користь продуктивного класу.

Під природними законами Ф. Кене мав на увазі закони, що відповідають законам природи, які підлягають вивченню та використанню майбутніми державними діячами. Вчений, розглядаючи феодальне суспільство, поставив за мету необхідність покращення ефективності його функціонування. Однак, ті заходи, що витікали із економічної політики вченого неминуче призводили до становлення непередбачуваного ним якісно нового буржуазного ладу, що нагадувало відкриття Х. Колумбом (1451-1506) Америки у 1492 році, яку він, у свій час, прийняв за Індію.

Ф. Кене був і активним противником народовладдя, оскільки, на його думку, невігластво і забобони та розгнуждані пристрасті простолюдинів призвели б державу до збуджень та до страхітливих наслідків, яскравим прикладом чого стали подальші події Великої французької революції.

Важливу роль у подальшому розвитку фізіократичної доктрини належить Анну Роберу **Жаку Тюрго**, барону д'Ольну (1727-1781) на посту міністра фінансів Франції в 1774-1776 рр., діяльність якого залишила глибокий слід не тільки у розвитку теорії економічної науки, а й господарській практиці, що, на жаль, в історії зустрічається нечасто.

Як правило економічні надбання вченого відносять до розвитку та поглиблення виключно фізіократизму. Однак глибоке знайомство з його творами вказує на те, що до фізіократизму він прийшов, маючи за плечима напрацювання свого вчителя Жака Клода Марі Венсана, маркіза де Гурне (1712-1759), і тому вже мав трохи інше бачення соціально-економічних та політичних проблем Франції. Звідси його діяльність на посту генерального контролера фінансів мала ряд специфічних рис, які місцями відходили від способів реалізації генеральної доктрини фізіократів.

Економічна політика вченого базувалась на ряді положень, з якими він прийшов у науку, що дозволили, з одного боку, уточнити деякі положення вчення фізіократів, а з іншого, дати своє бачення економічного стану тодішньої Франції. По-перше, це більша ніж у Ф. Кене роль праці у створенні цінності, по-друге, розробка концепція цінності та грошей, що дозволило, по- третє, деталізувати як класову структуру суспільства, так і доходи, які вони привласнювали.

Подальший розвиток проблеми економічної політики отримали у творчості видатного шотландського філософа та економіста **Адама Сміта** (1723-1790) в його головній книзі «Дослідження про природу і причини багатства націй» (1776), яка складається з 5 книг (розділів).

Головне питання, поставлене автором, торкається проблем багатства, законів його розвитку та факторів, що на нього впливають. А. Сміт закладає підвалини економічної політики в умовах існуючої економічної системи, в якій вже привалював промисловий капітал, але ще не в його найвищій формі розвитку, як машинного виробництва, а у вигляді мануфактури. Звідси економічна політика не могла бути реалізованою у тій формі, яка б визначалась найрозвиненішим станом ринку. Закон вартості у тлумаченні цього поняття К. Марксом у ті часи ще не досяг свого найвищого стану, у зв'язку з чим економічна політика у певній мірі була спрямована на остаточне подолання залишків доринкових епох через забезпечення максимальної свободи ринку.

На відміну від Франції, де промисловий капітал закріпився в аграрній сфері, у Великій Британії він знаходився, в основному, у легкій промисловості, що дало можливість максимально використати переваги суспільного розподілу праці, а з ним і значно підвищити її продуктивність.

Теоретично обґрунтування різних сторін середовища, в якому розвивається ринок, А. Сміт дав у перших двох книгах, присвячених проблемам політичної економії. Найважливішими з них є демонстрація суспільного розподілу праці та переваг, які вона дає. Другим аспектом стає дослідження проблем цінності у споживанні та обміні, де вчений визначає за продуктивну працю таку, яка застосовується у будь-яких галузях матеріального виробництва. Саме цим вона визначається як головне мірило багатства та підкреслюється її продуктивність у будь-якій галузі, а не тільки в аграрному секторі виробництва, де на думку фізіократів, тільки і може бути створена цінність для обміну.

Важливість фінансової політики у зростанні багатства буржуазного суспільства А. Сміт, у п'ятій книзі, доповнює чотирма золотими правилами фінансової системи, пояснюючи чому їх важливо виконувати.

Основні принципи побудови економічної політики класичної школи в її англійському варіанті були сформульовані А. Смітом, а тому його послідовникам лише залишалося уточнювати та деталізувати вже розроблені ним принципи. Так, наприклад, його видатний послідовник *Давид Рікардо* (1772-1823) уточнив деякі положення стосовно початку періоду безпосереднього становлення машинного виробництва. Треба зазначити, що вчений ніколи не ставив завдання чіткого формулювання принципів економічної політики. Тому основні ідеї стосовно останньої торкалися деталізації деяких її основних положень, як-то; досягнення оптимального розподілу продукту землі між класами як основи ефективного відтворення; дотримання принципу відносних переваг, що з часом стали основою принципів міжнародної торгівлі, а, також, проблеми привласнення ренти тощо.

Його найбільш відомими послідовниками були так звані джорджисти та соціалісти-рікардіанці. Перші, виходячи з його напрацювань стосовно впливу природного середовища на формування ренти, вважали за необхідне її націоналізацію. Другі - з протиріч між основними доходами суспільства - заробітною платою та прибутком та їх трудовим походженням, побачили у цьому експлуаторську природу капіталу та поставили питання про відновлення справедливого обміну. Тільки трудове походження вартості вбачав і Карл Генріх Маркс (1818-1883), яких обґрунтував це положення у «Капіталі», і вважав можливість його розв'язання через соціальні революції.

Інакше розв'язання цього питання бачив *Дж. С. Мілль* та його послідовники, але без соціальних потрясінь, про що буде сказано нижче. Таким чином, ідея соціальної справедливості логічно наклалися на хід економічного дослідження цього питання та отримала свій розвиток у економічній теорії в подальших варіантах економічної політики.

У 1825 році економічну систему капіталістичних країн вразила економічна криза, яка поставила питання про причини і виникнення та способи пристосування, що стало новим явищем для стану ринку того часу. Зрозуміло, що це не могло не відобразитись на економічній політиці капіталістичних країн. Одними із видатних економістів того часу, які зробили спробу дати відповідь на

це, були опоненти попередньої економічної теорії - **Томас Роберт Мальтус** (1766-1834) та Жан Шарль Леонард **Сімонд де Сімонді** (1773-1842).

До основних робіт першого слід віднести «Досвід про закон народонаселення...» (1798) (у повній назві твору близько 15 слів) та «Принципи політичної економії, розглянуті в плані їх практичного застосування» (1820). Саме на основі першої праці, він заклав, з одного боку, основи демографії, а з іншого - дав новий підхід до аналізу економіки та економічної політики, де органічно пов'язав, на перший погляд непок'єднувані речі, у вигляді тісного зв'язку між «біо» людини та її «соціо».

Таким чином, його закон народонаселення став відправним пунктом аналізу економічних явищ, які подібного прецеденту в науці, практично, не мали. Одна справа ринок, як взаємовідносини між людьми та їх економічна поведінка, що визначається терміном «економіка». Інша - біологічна, медична, тобто природна складова людини.

Сутність закону народонаселення була викладена вченим у роботі «Досвід про закон народонаселення» (1798). В концентрованому вигляді його можна було б звести до такого: «Народжуваність людей або приріст народонаселення відбувається в геометричній прогресії, а виробництво предметів споживання, насамперед, їжі - в арифметичній».

На основі закону народонаселення була побудована і проблема реалізації сукупного суспільного продукту, яка загострилась з постійним повторенням криз надвиробництва. Вчений виділив платоспроможний попит, як найважливіший чинник реалізації. В її основі знаходився спосіб розподілу ССП, а також зв'язок між попитом, споживанням і заощадженнями. Наявність доходів тільки робітників і капіталістів, писав вчений, не дозволяє забезпечити реалізацію створеного ССП, тому що заробітної плати робітника і прибутку капіталіста замало для реалізації всього виробленого. Так, фонд споживання робітника обмежений «залізним законом зарплати», а капіталісти більше накопичують, чим значно обмежують розміри непродуктивного споживання.

Своєрідний вклад у розвиток ідей «laissez faire» зробив французький економіст **Жан Батист Сей** (1767-1832). Багатий практичний досвід та свої спостереження фабриканта вчений виклав у працях «Трактат політичної економії» (1803), «Катехізис політичної економії» (короткий виклад «Трактату») (1817) та шеститомному «Курсі політичної економії», в яких отримали розвиток ідеї економічного лібералізму та критика меркантилізму. Спочатку його напрацювання базувались на вченні фізіократів, а потім, познайомившись із теорією А. Сміта, він здійснив систематизацію та популяризацію вчення великого шотландця.

В основу теорії вченого була покладена ідея економічного лібералізму, а стрижневим пунктом аналізу стало положення про визначення основою цінності корисності. Завдяки цьому отримали життя дві генеральні теорії - трьох факторів виробництва та закону ринків, останній з яких пізніше ввійшов в економічну науку як «закон Сея».

Два останні закони стали конкретизацією ідеї вільного ринку з мінімальним втручанням держави в економічні процеси, які повністю відповідали теорії А. Сміта та його економічній політиці. Заслугою Ж. Б. Сея стала розробка практичної складової поведінки господарюючого суб'єкта, по-перше, до оптимізації процесів

господарювання з отриманням максимуму доходів основних класів, як заробітної плати, процента та ренти.

По-друге, в умовах вільного ринку був знайдений принцип установлення суспільних пропорцій за рахунок оптимізації діяльності виробників з ухилом на бік пропозиції, що визначає ефективність господарювання у суспільстві. Перше положення відобразилось у теорії трьох факторів виробництва, а друге - у законі ринків.

Таким чином, вчений посилив ідею А. Сміта стосовно економічної політики «laissez faire», надавши могутній поштовх реальній практиці господарювання окремого індивідуума, на старих принципах економічної політики нічого не змінивши у положеннях своїх попередників.

Завдяки економічній теорії франко-швейцарського економіста Жана Шарля Леонарда Сімонда де Сімонді (1773-1842) був відкритий в економічній науці критичний напрям класичної політичної економії, витoki якого сягають ще часів англійського філософа *Дж. Локка* з його положенням про трудову приватну власність, із якої почалась етична критика капіталізму як системи, а пізніше і функціональна, пов'язана з ім'ям видатного французького науковця К. А. де Сен-Сімона та його учнів.

На противагу ортодоксальній класиці вчений заперечував слідування «закону ринків» Ж. Б. Сея, тому що зниження цін товарів, на його думку, випереджає процес звільнення людей з виробництва. При цьому рівновага встановиться, але ціною величезних страждань переважної частини суспільства. Тому головним є не досягнення рівноваги попиту та пропозиції, а збереження старого середовища, його інституціональної структури. Звідси вважався хорошим лише той прогрес, який є природним для дрібного товаровиробника.

На основі теорії ренти була розроблена теорія капіталу як похідна від землі і розглянута переважно як засіб виробництва. Прибуток визначався як відрахування від продукту праці, створеного робітниками, і майже не підкреслювалася його експлуататорська природа. Дослідник указав на наявність середньої норми прибутку та закон її створення.

Однак найбільш значущим внеском вченого у розвиток економічної думки стала *теорія відтворення і криз*, чим уперше було розпочато її глибоке дослідження. Воно, з одного боку, виявилось продовженням теорії відтворення у працях фізіократів, а потім і у А. Сміта, де вперше чітко був проаналізований розширений тип суспільного відтворення, а з іншого - проведене дослідження відносно причин виникнення економічних криз. Метою капіталістичного виробництва ним оголошувалось споживання, а основним протиріччям системи - протиріччя між виробництвом та споживанням, де друга обставина провідна.

Причина криз ним бачилася у вузькості внутрішнього ринку і виникненні звідси недоспоживання широких мас трудящих, насамперед, через зменшення доходів товаровиробників, які через високі витрати виробництва не в змозі продати свій товар.

Учений довів, що в цих умовах матеріальний добробут людей залежить від держави, а тому вона повинна взяти на себе управління народним багатством, регулюючи зростання статків людей із їх споживанням. Звідси вирішення ситуації, що склалася, ним вбачалось втручання держави в економічне життя суспільства, яке мало допомогти дрібним товаровиробникам продати свій товар.

Діяльність держави він звів до регулювання темпів зростання та обмеження конкуренції; досягнення повільної, але поступальної еволюції; заохочення роздробленості виробництва; розробки соціальних програм.

Одним із продовжень теорії швейцарця стала концепція французького економіста *П'єра Жозефа Прудона* (1809-1865), який зробив своєрідний внесок в історію економічної думки та економічну політику Франції.

Головним в його поглядах стало відстоювання максимальної індивідуальної свободи та рівності незалежних господарюючих суб'єктів, яка, на його думку, досягалась через реформи у сфері обігу, яку він виклав у своїй основній праці «Система економічних суперечностей або філософія злиденності» (1846).

Програма П. Ж. Прудона, в основному, базувалась на такому економічному інституті, як банківська система і повинна була забезпечити, на його думку, рівність між людьми із розширенням кола осіб, що господарюють на основі своєї приватної власності.

Ідея реформування власності, по суті за П. Ж. Прудонем, зберігається у деяких теоретичних положеннях українських економістів, які продовжують ставити в основу системи форму власності або як висхідну, або як основу всієї системи, що не змінює суті справи, тому що у даному випадку нівелюються відмінності між юридичним та економічним (усією системою виробничих відносин) її змістом. Звідси зміна юридичної форми нічого суттєво не змінює. Для цього достатньо нагадати невирішені колізії, що виникли у зв'язку із плутаниною між поняттями права власності та її реальною економічною формою.

Підведемо деякі підсумки. Економічна політика П. Ж. Прудона по-перше, показала важливість виявлення відмінності між категоріями права власності та її юридичною формою, по-друге, тісної прив'язки першого аспекту до змін у процесі виробництва, і, по-третє, неможливості ефективного реформування економіки виключно через сферу обігу. Зазначені аспекти, якщо вони не враховуються в економічній політиці завжди болюче відображаються в її наслідках, про що свідчить сучасна економічна політика нашої держави.

Німецька історична школа як альтернатива економічній політиці класичного напрямку

Реальна практика формування економічної політики показала необхідність урахування ще одного важливого аспекту, який впливав із специфіки окремої держави і у значній мірі, визначав особливості її реформування, особливо, коли вона значно відставала у своєму розвитку.

У зв'язку з цим, виникала потреба дослідження середовища існування соціуму і значної деталізації факторів, які визначають рівень суспільного багатства, розглянутих через дії інститутів, як різновиду продуктивних сил нації в історичному аспекті. Звідси предмет дослідження економічної науки тлумачився як дія продуктивних сил суспільства економічного, та позаекономічного плану у часі, тобто історично.

Тому особливості економічної політики, що впливають із специфічних рис кожної держави багато у чому визначаються передумовами виникнення й розвитку економічної науки та політики взагалі. Враховуючи, що на таку специфіку вперше звернули увагу саме німці, нагадаємо основні ідеї німецької

історичної школи в якій вони вперше в історії економічної думки знайшли своє відображення.

Ефективна практика державного управління німецького уряду базувалась на ідеях **Даніеля Фрідріха Ліста** (1789-1846). Його головна книга була написана для відсталих країн за якою, по вибору економічної політики протекціонізму чи фритредерства, на початковій стадії розвитку, легко, як по лакмусовому папірцю, визначити представників верхівки суспільства та групи до якої вони належать: компрадорської чи захисників економічних інтересів нації. Адже, якщо протекціоністська політика дає збитки з точки можливостей збільшення національного багатства, виходячи із сучасного відліку часу, але робить прорив на майбутнє, то фритредерство навпаки, маючи очевидні вигоди зараз, консервує відсталість на майбутнє. Тому теорія Ф. Ліста нині є для України єдиною магістральною лінією в період катастрофічного розвалу економіки незважаючи на всі заклики до нас представників Заходу через МВФ та СОТ проводити політику відкритих дверей.

Виходячи із концепції національного розвитку Ф. Ліста, можна виділити декілька особливостей, які стосуються відносин між суспільством і державою. Так, в основу господарювання і економічного прориву була покладена ідея нації як основоположної складової. Навколо неї планувалась побудова стратегії розвитку із залученням до неї держави і окремих індивідів, але, на відміну від англіїців, як частини національного спектра. Держава при цьому ставала могутньою силою об'єднання нації у справі збільшення матеріального добробуту через перерозподіл спочатку незначних коштів, отриманих через оподаткування, на основні напрямки розвитку економіки (металургія, машинобудування, хімія тощо) та на суспільне виховання людини в національному дусі, яка може стати активним учасником ринкового процесу через відповідне її виховання.

Напрацювання старої історичної школи знайшло своє продовження у працях її послідовників - нової (молодої) історичної школи, яка виникла у 1871 році, після об'єднання Німеччини. Якщо стара історична школа виконала завдання відпрацювання історичного методу та збору емпіричних даних про розвиток суспільства, то їх глибоке осмислення та практичне використання було завершено вже в рамках нової історичної школи.

Ідеї, запропоновані представниками німецької історичної школи виявились настільки незвичними, що окрім існуючих суперечок з представниками марксизму, її методологія дослідження спровокувала гостру дискусію між засновником австрійського варіанта маржиналізму **К. Менгером** та **Г. Шмоллером**, що отримала назву «суперечки про методи». В її основі лягли принципово різні методологічні підходи, в яких представники німецької історичної школи відстоювали принципи історизму та національної своєрідності різних країн, акцентуючи увагу на особливе. На відміну від них, прихильники австрійської школи вважали головним загальноекономічний підхід, беручи за основу індивідуалізм та кількісний аналіз економічних явищ.

Третя хвиля або найновіша історична школа пов'язана з іменами **Вернера Зомбарта** (1863-1941), **Макса Вебера** (1864-1920).

В. Зомбарт, досліджуючи національну економіку, величезну увагу приділив розвитку історії, яку визначає рух національного духу, що зумовлює всі явища світу матеріального. На думку вченого, при капіталізмі існує свій особливий дух,

який є йому адекватним і висуває на перше місце ту націю, у якій він є найбільш розвиненим. У своїй книзі «Євреї і господарське життя» (1911) вчений стверджував, що капіталізм створили євреї, так як їх потяг до грошей як абстрактного багатства стимулює розвиток ринку, виконуючи роль, подібну дріжджів для тіста.

У подальших дослідженнях В. Зомбарт намагався поєднувати історичний підхід у вивченні економічних явищ з абстрактною теорією капіталізму, що знайшло своє відображення в його фундаментальній багатотомній роботі «Сучасний капіталізм» (1902). У ньому було показане господарське життя Європи в історичному розрізі від раннього середньовіччя до XIX століття. Фундаментальна праця включала і відомості про економічні уявлення людей в кожному епоху. Однак вершиною світової економічної думки він не став.

У ньому В. Зомбарт увів два нові поняття «господарська система» і «господарська епоха». Перша категорія - це абстрактна модель, очищена від історичної конкретності. Друга - реальність, що служить об'єктом аналізу. Вивчення епох знайшло своє відображення у сформованих теоретичних моделях. Згодом, у першій половині XX ст. цей підхід розвине В. Ойкен, використавши зазначений принцип для формування типів господарств.

Завершення ідеї «національного духу» в найновішій історичній школі отримали логічний розвиток у працях німецького філософа, історика, соціолога та економіста Макса Вебера. На його долю випало осмислення та підведення підсумків складного шляху, що пройшла історична школа у XX столітті. Вчений подолав упередженість націоналізму і односторонність «історичного методу» довівши, що розвиток економічного життя народів і їх культури визначається загальними законами, які пробивають собі дорогу крізь національні особливості.

Помітне значення у науці залишили його роботи «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905), а також «Господарська етика світових релігій» (1919) про вплив релігії на економіку.

М. Вебер зробив те, чого не вдалося здійснити В. Зомбарту. Він створив фундаментальну історико-економічну працю, яка могла б стати результатом роботи цілого інституту. Причому, зробив все це самотужки. Його епоха збіглася з періодом відродження кантіанства, прихильником якого він був. Саме оновлений метод І. Канта вчений використав для своїх соціально- історичних досліджень. До найвищих цінностей людства він зараховував свободу індивіда, а расизм і націоналізм вважав хибною ідеологією.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що дослідження інститутів та капіталістичного духу, зроблене представниками найновішої історичної школи, дає можливість вважати їх першими німецькими інституціоналістами.

На рубежі XIX - XX століття у Німеччині виник новий етап розвитку історичної школи, що отримав назву **соціальної школи** і виник з початком домінування монополій та державно- монополістичного регулювання.

Змінився і стан Німеччини. Так, якщо за рівнем свого розвитку вона у першій половині XIX ст. відставала навіть від Франції, то з початком XX - вийшла на перше місце в Європі, а у світі поступалася лише США.

Слід відзначити, що історична школа не обмежилась у своїй діяльності виключно рамками Німеччини. Її ідеї отримали своє продовження та розвиток у

окремих країнах світу і, перш за все, у Великій Британії, Франції та Росії, а з часом, закріпилися на благодатному ґрунті і у США.

Так, до найбільш видатних представників школи у Великій Британії слід віднести Арнольда Тойнбі (Старшого) (1852-1883), Вільяма Каннінгема (1849-1919), Вільяма Джеймса Ешлі (1860-1927), Джона Аткінсона Гобсона (1858-1940) тощо.

Підводячи підсумки, слід нагадати, що німецька історична школа пройшла у своєму розвитку ряд етапів. Так, стара школа обґрунтувала нові методологічні принципи аналізу економічних явищ та почала збирати статистичний матеріал, стосовно законів зростання національного господарства. Її нова генерація приступила до його ґрунтовного аналізу і використання в практиці господарювання. Представники новітньої школи провели глибокий аналіз напрацювань попередників і дали нову інтерпретацію цим економічним явищам, доповнивши здобутки класичної школи А. Сміта і Д. Рікардо, чим вивели економічну науку на якісно новий рівень, узявши за основу розвитку суспільства ґрунтовне дослідження його інститутів. Останній - соціальний етап став своєрідною модифікацією історичної школи в умовах монополістичного капіталізму.

Таким чином, німецька історична школа поклала початок ретельному дослідженню суті та розвитку інститутів, але, на відміну від інституціоналізму не визначила їх у якості предмета, тобто не розглядала проблематику господарювання виключно через інституційне середовище.

Крім того, німецькою історичною школою була підкреслена значна роль держави у модифікації продуктивних сил. Взявши це положення за основу, американський інституціоналізм вніс у нього певні корективи, які в основному торкалися взаємодії суспільства та держави.

Якщо німці, за відсутності розвиненого ринку, вимушені були використовувати державу для концентрації нарощування зусиль у вирішенні господарських і політичних завдань через принцип етатизму, то роль держави у американському суспільстві була значно скромніша і зводилась лише до інструменту в контролі за проведенням економічної політики. Американське суспільство високо цінувало індивідуалізм, і тому постійно шукало ефективний механізм контролю обмеження дії держави щодо недопущення перешкод у реалізації волі окремої особистості.

Питання економічної політики в умовах завершення формування класичного напрямку політичної економії та її еволюції в неокласичний напрям

Особливе місце у розвитку англійської класичної школи та економічної політики країни тих часів, займає вчення *Джона Стюарта Мілля* (1806-1873), яке з одного боку, на основі її здобутків опрацювало та узагальнило отриману спадщину стосовно капіталізму XIX століття, а з іншого - вивело теорію на новий рівень. Дж. С. Мілля направив свою теорію на шлях соціальних реформ, завдяки чому став одним із засновників соціального реформізму, що відобразився у його економічній політиці.

Звідси важливим аспектом вченого стала постановка питання про необхідність з'ясування об'єктивних основ реформування суспільства, що є нехарактерним для західної класики. Це зближує його позицію з теорією К.

Маркса, однак, на відміну від останнього це повинно відбуватися не революційним, а виключно еволюційним шляхом. Виникає питання, як це відбулося? Чому вчений, що розпочав свою діяльність як представник буржуазного світогляду, завершив перший етап класики як прихильник соціалістичних ідей?

Учений зазначав, що змінити економічні закони виробництва неможливо, бо вони визначаються об'єктивними обставинами як-то, типом природних законів. У той же час, розподіл вироблених благ відбувається суб'єктивно, тобто персоніфікується і визначається традиціями та способом життя суспільства. Звідси реформи, на його думку, треба зосереджувати на найбільш справедливому розподілі суспільного багатства, а не на темпах його зростання, які треба адаптувати згідно з принципом І. Бенґама (досягнення максимальної корисності для всіх верств). Це не означає, що така дія суспільства є свавільною, бо тут мова йде тільки про люфті у розподілі який неодмінно позитивно вплине на подальше зростання величини суспільного багатства.

До нових надбань вченого, які виокремлюють у класиці, додамо, ще два важливих положення. По-перше, визнаючи існуючі жорсткі форми боротьби людини за своє існування, він не вважав їх незмінними і бачив у користолюбстві не тільки ваду існуючого суспільства, але і позитивну його сторону. Саме через користолюбство і треба розвивати у людині спонукальні мотиви, навчаючи всіх кращим, цивілізованим прийомам примноження багатства. По-друге, у суспільстві потрібно запобігати небезпеці розчавлення індивідуальності окремої особи. Таким чином, у першому випадку вченим були виділені економічні, тобто практичні складові перетворень, а у другому - політичні, які він і розвинув у своїй наступній праці «Про свободу» (1859).

Виходячи з положень класичної школи, Дж. С. Мілль визначав предметом політекономії науку про «багатство, дослідження його сутності, законів виробництва та розподілу». Саме ж багатство тлумачилось як «поняття, що охоплює всі корисні або приємні речі, які володіють міноюю вартістю».

Соціалістичні ідеї Дж. С. Мілля: знищення найманої праці шляхом удосконалення приватної власності на основі розвитку кооперативно-виробничих асоціацій та трудової діяльності еволюційним шляхом, що автоматично знімає класовий антагонізм між капіталістами та найманими робітниками через налагодження нових відносин партнерства; соціалізації земельної ренти за допомогою земельного податку; обмеження нерівності в багатстві шляхом локалізації прав наслідування, що дає «помірне забезпечення» спадкоємцям; визначення ролі держави відносно окремого господарюючого суб'єкта.

Являючись прихильником принципу «laissez faire», в окремих випадках вчений допускав можливість втручання держави у реалізацію основних прав приватної власності, які були пов'язані, у тому числі, і з здійсненням оподаткування, судочинства тощо.

З останньої третини ХІХ ст. класичний напрям остаточно оформився у **маржиналізм**, який у 1871 році приймає вид економічних шкіл спочатку першої, а потім другої хвилі. У своєму розвитку, як відомо, він пройшов два етапи або хвилі: перша хвиля - з 1871-90-их рр. та друга - з 1890-1930 рр.

Маржиналізм, повністю зберігаючи основи класичного підходу в економічній політиці за А. Смітом, розробив ефективний механізм підтримання пропорцій

суспільного відтворення через дію конкретного господарюючого суб'єкта шляхом ведення ним справ у руслі орієнтації на граничну корисність, а з часом - і граничну продуктивність, виходячи з напрацювань американського економіста **Дж. Б. Кларка**.

На відміну від нього, такий же, практичний підхід в економічній теорії у цей час отримала у Німеччині історична школа. Цей підхід виявився альтернативою класиці та однієї із її шкіл - марксизму.

Подальший розвиток названих напрямів (маржиналізму, німецької історичної школи, марксизму) показав, що ні один із них окремо взятий не може бути використаним повною мірою для практичних цілей. Звідси виникла нагальна необхідність їх об'єднання і доповнення напрацюваннями інших наук, що закривали б прогалини в побудові більш досконалих принципів господарювання у згаданих вище напрямках. Подібне завдання поставив та блискуче вирішив англійський економіст, фундатор кембриджської школи - **А. Маршалл**.

А. Маршалл створив модель часткової економічної рівноваги, чим підвів під теорію класиків могутні підвалини у вигляді практичної складової, що завершили формування на мікроекономічному рівні принципів економічної політики, створеної як цілісної концепції ще А. Смітом. Однак розвиток економічної форми монополій підірвав ринковий механізм саморегулювання і заставив розвинені суспільства почати активний пошук принципово нової економічної політики в умовах підриву вартісних процесів.

Як уже було зазначено раніше, класичний напрям активно почав безпосередньо пристосовуватися до потреб господарчої практики, починаючи з маржиналізму. Одночасно відбувалась інтенсивна розробка нових методів дослідження дійсності для більш тісного їх зв'язку з практикою.

Перша хвиля була започаткована австрійською (віденською) з її граничною корисністю, та Лондонською школами. Трохи пізніше до них, у 1874 році, приєднується Лозаннська школа з її теорією загальної економічної рівноваги Л. Вальраса, що разом з Лондонською поглибили математичні модифікації маржиналізму, створивши на його основі перші економічні моделі.

Австрійська (віденська) школа, на чолі із її метром **Карлом Менгером** (1840-1921), взяла у якості основи граничної корисності суб'єктивний підхід оцінки речей індивідом. Саме виходячи із цього положення досліджувались усі інші економічні явища. Школа використала каузальний підхід і не застосовувала в дослідженнях математику.

Другий етап означився появою Кембриджської (теорія часткової економічної рівноваги) та американської (теорія граничної продуктивності) школами. Вони базувались на поглибленні маржиналізмом 70-90-х років XIX століття основних положень класики, що дозволило вивести економічну теорію на якісно новий рівень. Завдяки уточненню принципів економічної науки закладених, ще класикою та її новими розробками, які були в арсеналі або взагалі не використовувались. Особливо цим вирізнялась перша школа.

Таким чином, на новому етапі розвитку суспільства основні ідеї маржиналізму отримали новий подих через запровадження в обіг принципу граничного аналізу і визначення величин цінності ринкових благ їх корисністю та рідкістю. Таким чином, у руслі нового етапу науки склались погляди на ті чи інші сторони економічного життя суспільства або у підтвердження окремих

положень англійської класичної політичної економії, або в протилежність ним. Причому висновки вчених суттєво відхилялись у бік трактування найважливіших категорії класики - мінової цінності (вартості).

Одночасно, починаючи з 90-х років XIX століття, у класичну доктрину ринкового лібералізму, окрім маржинальних підходів, був привнесений **мікроекономічний аналіз** щодо проблеми відтворення індивідуального капіталу. З часом, починаючи з 30-х років минулого століття, неокласичний напрям економічного неолібералізму починає доповнюватись макроекономічними дослідженнями та ідеями виваженого державного регулювання ринку.

Взявши за основу маржинальні напрацювання концепції граничної корисності, неокласики другої хвилі пішли далі своїх попередників. Вони відмовились від орієнтації на категорію граничної корисності, замінивши її виключно функціональним аналізом. Крім того, отримав поглиблення аналіз сторін попиту (гранична корисність) та пропозиції (граничні витрати виробництва), при збереженні використання граничних величин як методологічної основи дослідження.

Це дозволило на іншій стороні земної кулі, у США, внести корективи і доповнення у принцип граничної корисності, яка трансформувалась у концепцію граничної продуктивності, запропонованої Дж. Б. Кларком. На її базі була створена нова концепція розподілу, що дозволила розширити межі використання маржинальної теорії ціни, а на її основі розробити закони розподілу продукту між класами з метою його оптимізації.

А. Маршалл як представник англійської економічної науки та фундатор Кембриджської школи довів економічну науку до того рівня конкретики, що дозволила перевести накопичені нею здобутки в господарську сферу. Завдяки цьому йому вдалося здійснити сокровенні бажання товаровиробників в отриманні дієвих інструментів управління економічними процесами, чим завершити напрацювання попередників, доповнивши їх власними і направити їх у практичне русло, спростивши їх, одночасно невілюючи протиріччя між існуючими теоріями.

За такими протилежними за своєю суттю тлумаченнями економістами фундаментальних питань як вартість та ціна, він уловив їх спадковість та показав місце кожної із представлених концепцій для вирішення безпосередніх проблем господарювання. Виходячи з вище викладеного, вчений зробив висновок, «... що прогрес економічної науки практично не привів до виявлення будь-яких нових розбіжностей по суті, тоді як він безперервно зводить уявні відмінності по суті у відмінності по ступені» [197, т. I, с. 110]. Крім того, в систему його поглядів потрапили не тільки елементи економічної теорії різних шкіл, але і філософії, соціальної психології та інших наук.

Завдяки А. Маршаллу наприкінці XIX століття у Кембриджі утворилась школа, яка дала світу ряд визначних економістів як А. С. Пігу, Дж. В. Робінсон, остання з яких більш відома, як продовжувач кейнсіанського напрямку. Що стосується творчості самого вченого, то його книга справила величезний вплив на розвиток економічної науки, неодноразово перевидавалась та на декілька десятиліть стала основним джерелом сучасних знань з економіки у Великій Британії, а він неодноразово входив до урядових комісій з вирішення нагальних економічних питань.

Здобутки А. Маршалла визначають як маршалліанську революцію кінця XIX ст., якою завершився другий етап класики, до якого вчений відніс і маржинальний напрям, що відкрив в економічній науці її неокласичну традицію. Вона стала продовженням класики, але з посиленням акцентом на її практичне спрямування, що ознаменувало початок нового етапу науки - поглиблення принципів її економічної теорії.

Теорія А. С. Пігу, як і вся класична теорія зайнятості, дуже проста і тримається двох визначальних положень, по-перше, що заробітна плата дорівнює граничному продукту праці. І по друге, що корисність заробітної плати при даній кількості зайнятих робітників дорівнює граничній важкості праці при тій же величині зайнятості.

Дж. М. Кейнс вважає у такому підході головну помилку у тому, що теорія А. С. Пігу відносно національного доходу, як він вбачає, прийнятна і при наявності вимушеного безробіття і повної зайнятості. Однак, як далі показує автор загальної теорії зайнятості, це не відповідає дійсності. Причину ж розгляду теорії зайнятості класиків через призму творчості А. С. Пігу пояснює найбільш повним викладенням цієї проблеми саме у його тлумаченні.

Виняткове значення А. Маршалл надає дії таких факторів виробництва, як земля та праця. Він уперше ввів у науковий обіг відносини попиту та пропозиції як центральну вісь дослідження, яка дозволила розширити предмет політичної економії та вивести економічну науку із теорії у русло безпосередньої практики господарювання. Для цього він ретельно дослідив напрями розвитку економічної науки підмітивши в них не стільки розбіжності, скільки точки поєднання. Цим він довів правомірність кожної із них, але при наявності відповідних умов і часу їх дії.

Після детального аналізу взятих окремо відносин попиту, а потім і пропозиції вчений дослідив їх взаємодію і її результат - рівноважну ціну.

Це дозволило поглибити аналіз ринків та їх видів. Дослідження виявили важливість, до цього нерозкритої, характеристики ринку, виходячи із часового простору завдяки введенню в аналіз фактора часу. Саме це дозволило вийти на зв'язок різних підходів економістів до характеристики ціни, чим були подолані існуючі до цього розбіжності на дане питання.

Вчений довів, що в короткому періоді визначальне значення на формування рівноважної ціни має сторона попиту і тут правомірні напрацювання маржиналізму. Із появою середнього, довгого або вікового періоду на рівноважну ціну поступово збільшується вплив сторони пропозиції, а з ним - витрат виробництва. Крім цього, вчений довів, що на формування ринкової ціни в нерозвинених суспільствах визначальне значення має сторона корисності, а в розвинених - праця.

А. Маршалл розкрив теорію представницької фірми з середніми галузевими характеристиками, яку він назвав репрезентативною. Вона дозволила створити модель аналізу, яка незалежна від її величини та обсягу випуску продукції і отримала виняткове практичне значення в народногосподарській практиці.

Стосовно економічної політики А. Маршалла та його послідовників, слід зазначити, що вони продовжили традиції смітіанства та його розвиток через призму соціальної філософії. У свою чергу, його видатний учень поглибив дослідження проблем дії економічного прогресу на суспільство, а також зв'язку прогресу з рівнем життя населення.

ТЕМА 3

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

- 3.1. Економічна політика у постринковій системі та її зміни під дією еволюції технологічних укладів.
- 3.2. Проблеми соціально-економічного розвитку XX ст. і їх відображення в економічних теоріях та економічній політиці.
- 3.3. Основні напрями еволюції сучасної економічної теорії та економічної політики.
- 3.4. Критерії класифікації та загальна характеристика основних напрямів сучасної економічної теорії та економічної політики.

3.1. Економічна політика у постринковій системі та її зміни під дією еволюції технологічних укладів.

Аналізуючи будь-який етап розвитку економічної політики та її еволюції треба пам'ятати, що її зміни є наслідком модифікації виробничих відносин та капіталу, що знаходять відображення в економічній теорії. Це положення є загальним, а тому стосується і сучасного етапу розвитку економічної політики. Тому вкажемо на ті процеси, які, з одного боку, впливають на різні сторони людської діяльності у сучасних умовах, а з іншого, знаходять відбиття в економічній теорії розвинених країн. Під дією змін у формах спеціалізації на початку становлення капіталізму та досягнення ним розвиненого стану, все більше проступають результати дії на всі сторони життя суспільства технології, а з нею і елементів плановірності.

Спочатку вони повстають у капіталістичній кооперації, яка поступово, з появою та розвитком економічної форми монополії, де знаряддя праці як найдинамічніша складова продуктивних сил швидко розвиваються та вдосконалюються, розширюють свої межі. Одночасно у межах певного технологічного процесу під дією нової техніки, з'являється необхідність відповідних змін не тільки в способах господарювання, але і в надбудові суспільств, що веде до змін у його оформленні у таких інститутах, як право, політика, управління господарчими процесами тощо.

До періоду Великої депресії 1929-1933 рр. технологічні процеси виступали як необхідна умова підтримання вартісного механізму саморегулювання, а з ними періодично з'являлась необхідність урахування свідомого початку на дію стихійного ринкового механізму. Першим кроком цього стало законодавство про робочий день та його регламентацію (початок, обідня перерва, завершення), що було наслідком появи фабрик з технологічною безперервністю та паралельністю виробництва з необхідністю збереження суспільства від непередбачених збоїв технологічного циклу. Саме це і мала за мету поява законодавства про робочий день. Іншим прикладом цього процесу є виробництво і привласнення додаткової вартості, де обмін здійснюється за законами еквівалентності, а привласнення додаткової вартості - без еквівалента. І нарешті, прийняття засобами виробництва форми основного капіталу означає, що наступний обіг товарів, що вироблені, залежить від корисності основного капіталу, тобто, технічних параметрів останнього, які визначають тривалість експлуатації його частин, що установлюють фонди для відшкодування зносу як амортизації.

Усі ці приклади вказують на появу в межах капіталу нових форм, які є, за своєю суттю, реалізацією нового, вже неважливого по суті зв'язку, який є формою прояву усупільненої праці, що предстает у новому планомірному механізмі саморегулювання. Одночасно з цим відбувається і становлення нового мірила зв'язку, яке здійснюється не за минулою працею, а живою.

З остаточним підривом вартісних процесів саморегулювання, що яскраво проявились у період Великої депресії, з появою конвеєрного виробництва та з розгортанням процесів вертикальної монополізації суспільство вступає в стан раніше невідомих йому явищ, як то змін дії цінового механізму, що у своїй основі все менше проявляє свою стару вартісну природу. У зв'язку з цим, відбувається значне збільшення об'ємів нереалізованої продукції і нарешті поява такого грізного явища, як небачена до цього армія безробітних у новій формі безробіття вимушеного.

Динамічні зміни в технологічних процесах незмінно протікають на фоні генези такого явища, як планомірність, що є результатом відповідного рівня розвитку продуктивних сил. Спочатку нова форма зв'язку виникає у середині капіталістичної кооперації, де відносини між людьми не потребують обміну продуктами праці, а виступають як діяльність людей по виконанню певної виробничої функції, стаючи особливою формою зв'язку з іншими представниками кооперації, як обмін діяльністю.

На рівні простої капіталістичної кооперації та мануфактури відбувається генеза нової форми зв'язку, що готує умови до появи більш високого рівня розвитку продуктивних сил у вигляді машинного виробництва представленого фабрикою на фоні подальшого поглиблення безперервності та паралельності виробництва.

Технологічний зв'язок у середині кооперації, поступово посилює свою дію, виходячи за її межі і стає все більш важливою формою взаємовідносин між людьми не стільки технологічного, скільки соціального плану. Підриваючи вартісну природу саморегулювання, він виходить на провідне місце і потребує постійного врахування за межами не стільки кооперації, як форми організації капіталу, скільки у середині суспільства.

Це стає очевидним з концентрацією та централізацією виробництва, яка на своєму певному етапі предстает у якості економічних монополій, чим виводить планомірність на новий рівень, викликаючи від суспільства необхідність постійного відслідковування пропорцій між виробництвом та споживанням шляхом регулювання технологічних зв'язків. Тому наукове пізнання планомірності та форм її здійснення неможливе без відслідковування постійних змін у самій технології. Іншими словами, технологічні зв'язки стають нічим іншим, як матеріальною основою планомірності, яка у своїй основі, про що писалось раніше, має безперервність та паралельність виробництва. Саме останнє визначає стан планомірності та її еволюцію. Зрозуміло, що це потребує детального аналізу того, у чому вона матеріалізується, а це технологічні уклади. Звідси виникає необхідність аналізу розвитку їх внутрішньої логіки, а з нею розмаїття форм та проявів відміченого явища.

Поняття ціни, як основи ринкової системи, що регулює пропорції між виробництвом і споживанням через рух продуктів праці як товарів, суттєво відрізняється від такого ж регулювання в умовах соціалізації виробництва. Це

потрібно мати на увазі при формуванні відповідної економічної політики, бо ціна у цьому випадку є головним аспектом, що демонструє існуючі пропорції та тенденції до їх змін через ринкову форму його прояву як ціновий сигнал.

Планування можна визначити як складний усвідомлений процес, направлений на суспільний контроль держави за майбутнім обсягом та структурою виробництва, що досягається шляхом постійної координації темпів економічного зростання, які безперервно змінюються у залежності від кон'юнктури з метою недопущення перевиробництва з одночасним стимулюванням його зростання шляхом дії на наявні у суспільстві економічні стимули.

Технологія як визначена послідовність виробничих операцій і процесів з отримання певного продукту завжди фіксується у відповідному досягнутому технологічному рівні. Її наявний потенціал і можливості, з часом, зумовлюють перехід до більш досконалих, ніж попередні технологічних процесів.

З часом наявна технологія вичерпується, виявляючи неспроможність до наступних змін, тобто досягає технологічної межі, а з нею і необхідність переходу до нового, більш досконалого технологічного рівня. Відбувається технологічний стрибок, як процес заміни діючої технології на більш досконалішу. Проміжок часу, коли наступну технологію ще не розробили або не довели її переваги, становить так званий період технологічного розриву.

Початок зародження феномена планомірності тісно пов'язаний з появою та розвитком нових технологій на базі машин і відповідних змін у переході до нового головного суспільного багатства соціуму - гармонійного розвитку людини.

В сучасних умовах тенденції до зближення і взаємозбагачення провідних напрямків економічної думки та тих, які розвивались поза їх межами значно посилились. Однак практика господарювання показує, що провідні напрямки сучасної економічної теорії, такі як неолібералізм та кейнсіанство не можуть забезпечити високі темпи економічного зростання.

3.2. Проблеми соціально-економічного розвитку XX ст. і їх відображення в економічних теоріях та економічній політиці.

Як було сказано вище, наприкінці XIX - початку XX ст. у розвитку людства цивілізованих країн стали відбуватися істотні зміни. З 70-х років XIX ст. розвинуті суспільства через нову форму технологічного зв'язку особливо у машинному виробництві, досягають розвинених форм, посилюючи безперервність і паралельність виробництва. Настає пік вільної конкуренції. Одночасно у надрах цих суспільств відбувається капіталізація процесів концентрації і централізації виробництва, що веде до виникнення монополій, спочатку як тимчасових явищ у вигляді пулів, рингів, корнерів тощо, а на початку XX століття - як постійних утворень, що отримують панівний характер, замінюючи вільну конкуренцію монополістичною.

До 1929-33 рр. завершуються зміни і у продуктивних силах суспільства у вигляді масового розповсюдження конвеєрного виробництва, яке остаточно підриває ринковий механізм саморегуляції економіки. Нагадаємо, що перший конвеєр був установлений у 1913 р. на заводах з випуску автомобілів відомим американським підприємцем Генрі Фордом (1863-1947), який провів, по суті, соціалістичний переворот у виробництві, об'єднавши навколо великих

підприємств малих виробників, які почали працювати не на вільний ринок, а на замовлення, тобто плановірно.

Другий, вже політичний переворот, здійснив Президент США Франклін Делано Рузвельт (1882-1945), коли запропонував реформування фінансової системи через державний бюджет шляхом податкової реформи, вперше у світовій історії здійснивши перерозподіл величезних грошових сум (90% податків отримувались оподаткуванням доходів великого капіталу, які потім були доведені до 94%) до кишень знедолених верств населення. Як результат - вперше були започатковані соціальні програми. Обидва рішення стали нічим іншим, як викликом на процеси соціалізації виробничих відносин, що остаточно обернули вільний ринок на надбання історії.

З другої половини XX століття нові технології шляхом соціально-технологічного зв'язку суттєво посилюють процеси усупільнення. На місце вартісного, товарного механізму саморегуляції відносин за минулою працею як речової форми зв'язку, відбувається перехід на регулювання за трудовим еквівалентом - працею живою. Таким чином, суспільство перетворюється на величезну фабрику, робота якої дедалі більше диктується безперервністю та паралельністю виробництва.

Конвеєрне виробництво, що досягло свого піку у 1929 році, у решті-решт остаточно підірвало вартісний механізм саморегуляції пропорцій суспільного виробництва. Однак механізм, адекватний новим умовам регулювання по живій праці - трудовому еквіваленту, залишався несформованим. Саме цим була викликана об'єктивна необхідність державного втручання в економічні процеси, а принцип «*Laissez faire, laissez passer*» (дозволяйте робити, що хочуть, дозволяйте йти куди хочуть) перетворюється в анахронізм.

З часом автоматизація виробництва, спочатку жорстка, а потім і гнучка, підведе матеріальну базу під новий механізм саморегуляції, адекватний технологічній формі зв'язку, що, у свою чергу, послабить потребу у безпосередньому втручанні держави у господарський механізм. Через майже чотири десятиліття, кейнсіанська доктрина, як визначальний напрям сучасної думки, посунеться сучасним монетаризмом на другий план.

Велика депресія виявилась для класичного капіталізму незвичним явищем, що викликало необхідність тогочасне суспільство через нові інститути шукати нові, найбільш ефективні методи ринкового регулювання. Сформовані ще за часів вільного ринку, вони отримують нове дихання через реформування банківської і фінансової систем, до яких у 70-х років XX ст. додадуться ще й фондові біржі, і нарешті, установи, що допомагають передбачати та відстежувати процеси сталого розвитку і здійснювати як планові, так і прогностичні передбачення для регулювання економіки.

За таких обставин гроші все більше перетворюються у інвестиції, продовжуючи процес, втрати ними характерної ролі універсального еквівалента. Відбувається підриг праці як головної продуктивної сили суспільства, поява діяльності (загальної праці), що за формою стає такою, що не потребує обміну її продуктами. Останнє явище викликає посилення плановірних витоків регулювання суспільних пропорцій, а з ними і процес доведення до кінця зняття залишків вартісних процесів, які колись становили основу саморегулювання економіки.

Зовні відмічені вище внутрішні закономірності у розвинених країнах набувають вид:

1. Значного зростання міського населення та урбанізації міст.
2. Суттєвого зростання чисельності «середнього класу» (до 20-25% у Великобританії, Франції, США).
3. Безперервного як головної тенденції розвитку, поліпшення якості життя всіх верств населення (навіть безпритульних).

З другої половини ХХ ст. каталізатором цих процесів, стає НТП. Він дозволяє значно зменшити питому вагу фізичної праці все більшої кількості людей, перетворюючи її на універсальний процес, що поступово перетворюється у різновид наукової діяльності. Саме це явище К. Маркс назвав процесом знищення праці.

Як результат, економічна форма продукту як товару підринається, створюючи новий тип багатства - гармонійно розвинену особистість з одночасним посиленням дії суспільної форми власності, що більше не потребує еквівалентного відшкодування. Речова форма багатства і її уособленням у формі приватної власності діалектично знімається, перетворюючись із власності на матеріальні блага у власність на знання.

У виробництві з'являються продукти, ефективність використання яких постійно зростає, заощаджуючи час при їх споживанні, що у багато разів перевищує витрати на їх виробництво. З розгортанням НТП мірило багатства - робочий час, усе більше переходить до часу вільного, а з ним отримує нові грані загальний закон заощадження часу. За рахунок скорочення робочого часу і збільшення годин неробочого розширюється часовий простір розвитку людської особистості, а з ним і частки вільного часу. Таке суспільство К. Маркс назвав комуністичним (у західній термінології - постіндустріальним), де законом руху стає розвиток окремої особистості, що перетворюється на умову розвитку інших людей.

Зв'язок індивіда з іншими людьми все більше відбувається через технологічні процеси, змушуючи кожного вдосконалювати свої знання та опановувати нові технології і професії, з якими він стикається на своєму робочому місці. Це, відповідно, посилює дію закону зміни праці. Наприклад, зараз у США, за життя кожна людина 5-6 разів вимушена повністю оновлювати свої знання.

Зміна технологій робить суспільство більш динамічним і більш складним, коли все більшу роль починають відігравати позаекономічні фактори або «духовні виробничі сили», як наприклад, політика, суспільна психологія людей, право тощо. Продовжується підрив вартісних відносин, а з ними і економіки. Багатогранність і складність соціуму не дозволяє дослідити його одним, навіть самим визначним, напрямком, а тому потребує використання розмаїття існуючих підходів.

Початок ХХ ст. дав ряд нових течій економічної думки, які по різному бачили як предмет, так і метод дослідження, у чому проявились розбіжності як у теорії, так і практиці господарювання. Сучасна економічна наука як би продовжила стару лінію своєї трансформації через поглиблення, з одного боку, теоретичних напрацювань, що нагадували проблеми наукового етапу економічної думки 1750-1870 рр. щодо з'ясування сутності економіки суспільства того часу. Одночасно, до них додалися проблеми розробки практичних аспектів у вигляді відкриття

принципів економічної теорії, які вперше економічна наука активно почала розробляти ще в 1870-1930 роках.

Складність та різноплановість досліджень, що зародилась на початку XX ст., поставила на порядок денний ряд суто нових напрямків, як інституціоналізм, а потім і кейнсіанство, які по новому подивилися на економіку суспільства того часу, закономірності його розвитку, які вилились, у незвичні до цього підходи у практиці господарювання. Зрозуміло, що це не могло не відбитися на економічній політиці розвинених держав того часу.

Наприклад, інституціоналізм поставив питання стосовно обмеженості дії ринку та влади монополій (соціальний дарвінізм), що проявилось у втручанні держави, направленому на обмеження ринкових сил та викликало необхідність процесів перерозподілу національного багатства.

Більш очевидними подібні дії держави проявились за часи Великої депресії 1929-33 рр. Стала очевидна необхідність змін у господарському механізмі викликана підривом вартісного механізму саморегулювання. З'являються нові форми планування, реформи банківської та фінансової систем, що засвідчило переміни у економічній політиці.

Для розуміння подібних змін виникає потреба спочатку розкрити причини змін в економічній політиці через появу нових підходів до економічної політики, а з нею і трансформації її, що диктували закони трансформації економіки, які тим, чи іншим чином завжди фіксував відповідний економічний напрямок.

Тому спочатку визначимо специфіку кожного економічного напрямку, тобто з'ясуємо загальне, що характеризує його як особливий вид економічної думки. Потім перейдемо до його особливостей, викликаних змінами у часі економіки. І тільки потім наведемо характеристику дослідження еволюції окремих теорій, репрезентованих її представниками, що відображає одиничне відповідного напрямку. Зрозуміло, що це означає необхідність з'ясування економічної політики, коли спочатку визначається специфіка напряму як такого, наприклад, кейнсіанства, інституціоналізму тощо, яка демонструє стратегічний підхід до відповідної економічної політики. Потім демонструються зміни у суспільстві, викликані часом, а з ними і тактичні підходи в економічній політиці. Наприклад, у кейнсіанства стратегією в економічній політиці є значна регулююча роль держави, але на різних етапах розвитку вона змінювалась від усунення вимушеного безробіття до забезпечення сталих та високих темпів економічного розвитку тощо. Теж саме можна простежити і на прикладі інституціоналізму.

3.3. Основні напрями еволюції сучасної економічної теорії та економічної політики

Розвиток сучасної економічної теорії у XX-XXI ст., головним чином, визначали напрями представлені: кейнсіанством; неокласикою та неолібералізмом; інституціоналізмом.

Крім них, економічна думка XX століття мала у своєму арсеналі ще три неключові (локальні) напрями.

Перший представляли напрацювання соціал-реформізму, який мав локальний характер і отримав найбільше поширення у Німеччині та скандинавських країнах. Опанування його наробок потребує врахування ряду важливих обставин, як-то

причин появи, суті і, нарешті - цінності щодо перебудови економіки, так званих постсоціалістичних країн.

Другий напрям, що виник після Жовтневої революції 1917 року, представляв теоретичні основи радянського порядку. Він теж не отримав широкого розповсюдження, але з інших причин і вже став надбанням історії. В основному його представляли використання в господарському житті здебільше догматизованих тлумачень теорії марксизму-ленінізму.

Відгалуження виявилось неоднозначним і завершило своє існування у серпні 1991 року з розпадом СРСР. При цьому, в його арсеналі виявились напрацювання, які показали свою ефективність як у середині країни, так і за її межами. Наприклад, досвід політики НЕПу використала Швеція та продовжує застосовувати сучасний Китай. Крім того, здобутками радянських вчених у царині планування скористалися США при розробці «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта. Вони мають ходіння і досі в умовах сучасних Франції, Японії та інших розвинених держав.

Досвід радянської системи господарювання та теоретичні напрацювання радянських вчених були використані країнами колишнього соцтабору Європи, Азії, Африки та Латинської Америки.

Крім того, радянська економічна думка представляє інтерес і зараз як певний історичний і соціальний феномен недалекого минулого.

Третій напрям, отримав назву самостійних економічних теорій країн, що розвиваються у вигляді так званої теорії «периферійної економіки» у деяких країнах Латинської Америки, теорії «арабського соціалізму» та «ісламської альтернативи» у країнах Близького Сходу тощо [119, с. 701-727].

Крім вище зазначених напрямків, існують теорії економістів ХХ ст., творчість яких однозначно не можна віднести до того чи іншого напрямку. Найбільш типовим прикладом цього є праці видатного американського економіста австрійського походження Йозефа Алоїза Шумпетера (1883-1950), до основних наукових здобутків якого слід віднести теорії економічної динаміки та інноваційно-еволюційного розвитку, а, також проблеми функціонування економічних систем та історії економічного аналізу.

І все ж вирішальний вплив на розвиток світової економіки мали три перші зазначені вище напрямки. Тому почнемо з причин їх появи, сутності, співвідношення і взаємозв'язку з іншими, а завершимо в однойменних темах.

Найбільш значущим із сучасних напрямків є кейнсіанство, яке стало відповіддю на всебічну глибоку економічну кризу капіталістичної системи 30-х років ХХ ст., що охопила всі розвинені країни, торкнувшись не тільки економіки, але й інших сфер життя. Вона виявилась незвичною за своїми масштабами і мала катастрофічні наслідки. Спроби впродовж чотирьох років вирішити питання традиційними ринковими методами успіху не мали. У зв'язку з цим, стала очевидною неспроможність її приборкання приписами неокласики, що викликало потребу у розв'язанні проблеми по-новому.

Його запропонував видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс (1883-1946), від прізвища якого і пішла назва - кейнсіанство, обробивши та узагальнивши здобутки своїх попередників. Саме він виписав вмираючому капіталізму рецепт, який дозволив його реанімувати. На відміну від неокласиків, прихильників економічного лібералізму, Дж. М. Кейнс обґрунтував необхідність

повернення до концепції державного регулювання економіки і розробив конкретні форми її реалізації, що для прихильників неокласики виявилось досить незвичним явищем.

Неокласичний напрям, що домінував у світовій економічній думці аж до 30-х років XX ст., виявився найбільш давнім із трьох відмічених вище, на сорок років вимушений був поступитися провідним місцем кейнсіанству.

Нагадаємо, що неокласика бере свій повноцінний початок від творчості Р. Кантільона, фізіократів та англійської класичної політекономії А. Сміта і Д. Рікардо. Приставка «нео» з'явилась тільки наприкінці XIX століття і була запропонована родоначальником інституціоналізму Т. Вебленом. Головні засади неокласики у 90-х роках XIX століття сформулював А. Маршалл на основі синтезу ліберальної доктрини та маржиналізму як мікроекономічної теорії. З 30-х років XX ст. неокласика доповнилась ідеями обмеженого державного регулювання, що вивело її на розробку засад макроекономіки, якої до цього класика не мала. Однак, стратегічна ідея стосовно невтручання держави в економічні процеси залишилась незмінною і продовжила своє існування у вигляді економічної політики *laissez-faire*.

Початок неокласики відкрився суб'єктивною школою політичної економії, де об'єктом досліджень стала «поведінка економічної людини», що намагається максимізувати свій дохід і мінімізувати витрати. Вона виявилась спробою сформулювати закономірності оптимальних засад господарювання економічних суб'єктів в умовах вільної конкуренції шляхом установлення принципів рівноваги цієї системи.

Аналізуючи суть неокласичного напрямку і кейнсіанства, слід звернути увагу на їх зв'язок з соціально-економічними умовами і обумовленість ними. Крім того, важливо простежити еволюцію відмічених напрямів і визначити їх схожі риси та розбіжності, що відобразились як в економічній теорії, так і економічній політиці.

У кінці XIX - на початку XX сторіччя почав окреслюватися ще один напрям - інституціоналізм в якому у суспільному розвитку вирішальну роль надавали, перш за все, позаекономічним чинникам - соціальним інститутам. Інституціоналізм, як і будь який напрям, мав своїх попередників. Його витоки формувались на теоретико-методологічних принципах, зокрема нової німецької історичної школи, англійського ліберального реформізму Дж. С. Мілля та ідей фабіанства. Зазначимо, що він з'явився майже одночасно з піком розвитку неокласики і повів з нею непримириму боротьбу як на теоретичному, так і практичному фронті.

Головна увага інституціоналістів з самого початку появи цього напрямку була зосереджена на аналізі динамічних змін в інституційному середовищі, що проявилось в нових постановках питань, відносно надбудовних форм організації суспільства та їх величезної ролі у розвитку суспільства. Зрозуміло, що цей аспект не міг залишитись без уваги у відпрацюванні питань економічної політики, в які рефреном проникла проблема відслідковування та змін, що відбувались в інститутах суспільства, особливо в умовах НТР.

З'ясовуючи характерні риси відмічених напрямків економічної думки, слід не тільки усвідомити їх еволюцію, а й замислитися над тим, що послужило причиною їх появи, і те нове що вони внесли у розвиток економічної науки, а з нею і економічної політики, а для цього потрібно визначити критерії класифікації та

загальну характеристику основних напрямків сучасної економічної теорії та економічної політики.

3.4. Критерії класифікації та загальна характеристика основних напрямів сучасної економічної теорії та економічної політики

Суспільно-економічний розвиток і ті зміни, що сталися в ринковій капіталістичній системі та світовому господарстві у цілому, поставили перед економічною наукою нові завдання в розробці сучасних напрямків науки як кейнсіанства та інституціоналізм та модифікованої неокласики. Настав час, як писав Дж. М. Кейнс, подивитися на світ іншими очима.

Економічна наука повинна була віднайти методологічний стрижень, який зробив би можливим виявлення взаємозв'язків як між різнорідними процесами господарювання, так і політикою, ідеологією, соціологією, екологією і т. ін. Формування нової наукової парадигми - процес складний і відбувається не тільки на основі якогось одного підходу, а на комплексному, системному аналізі. Тому, вивчаючи сучасні економічні теорії, слід не тільки глибоко усвідомити їх зміст, а й простежити взаємозв'язок і взаємозалежність між ними. Саме на це акцентовані питання даного розділу.

Вище вже були означені основні напрямки сучасної економічної думки в рамках яких існують відповідні економічні теорії. Аналіз останніх дозволяє конкретизувати сутність кожного із напрямків у часі та побачити розмаїття прийомів в аналізі економічних процесів, які вони використовують.

Історично першим був неокласичний напрямок. Потім, у 1899 році, з'явився інституціоналізм. Кейнсіанство, на відміну від них, виникло пізніше і, з певного часу, почало втрачати своїх прибічників. Неокласика сформувалась у кінці XIX - на початку XX ст., коли А. Маршалл зробив спробу об'єднати напрацювання всієї пострікардіанської політичної економії, спрямувавши її напрацювання у практичне русло. Вчення А. Маршалла та його послідовників стали називати «неокласичною» теорією, підкреслюючи походження неокласики від теорій класичної школи. З часом засновником кембриджської школи він був поширений і на маржиналізм.

Сутність неокласичного напрямку сучасної економічної думки у сучасному трактуванні економічного лібералізму не залишалися незмінними, тобто відбулась його модифікація. Однак спочатку ті процеси, які діяли в суспільно-економічному житті XX сторіччя, а особливо після кризи 1929-33 років, на певний час викликали занепад неокласичної теорії, бо вона не передбачила ситуації, що виникла з Великою депресією, і не змогла запропонувати дієвих рецептів виходу з неї. Більш того, його представники не були однастайними у визначенні причин кризи та способів її подолання, безуспішно намагаючись застосовувати різні практичні заходи із старого арсеналу неокласики для виведення економіки з тривалого депресивного стану. Але марно.

Однак це не означає, що неоліберальна доктрина повністю відійшла у минуле. Наприклад, вона збереглась і продовжила свій розвиток у працях неавстрійської школи, представленої працями Л. фон Мізеса та Ф. фон Хайєка, які не дивлячись на глобальне домінування кейнсіанства активно продовжували пропагувати ідеї вільного ринку та невтручання держави в економічні процеси. Їх напрацювання знайшли своє логічне продовження з поверненням неолібералізму в якості

домінуючого напрямку з 1973 року, тобто після початку відомої світової енергетичної кризи.

Неоліберальна доктрина продовжила свій розвиток у вигляді неоконсервативна теорій: сучасного монетаризму, економіки пропозиції та теорії раціональних передбачень. Кожна з них торкнулась і підходів до економічної політики. У 1968 році посилювався економічний спад, значно зросли безробіття та рівень інфляції. Гібрид останніх двох явищ отримав назву стагфляції, яка разом зі збільшенням державного боргу остаточно підірвала провідні позиції кейнсіанства. На ведучі ролі знову повертається класичний напрямок, який з 30-х років XX ст., отримав назву неолібералізму як сучасної модифікації засад неокласики та її підґрунтя - класичного напрямку.

У рамках новітньої класики виникають теорії неокласичного відродження - монетаризм та економіка пропозиції, що отримали небачений вплив на формування економічної політики розвинених західних держав.

Так, у сучасному монетаризмі цим стало регулювання грошової маси як умови забезпечення стабільності розвитку та боротьби зі стагфляцією. В економіці пропозиції основна увага була приділена зміною підходів до процесів оподаткування, де ставилось за завдання оптимізація ставки відсотка по оподаткування доходів, а потім їх зниження для стимулювання інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів. У третій теорії - в економічній політиці знайшла своє відображення ідея прогнозування та планування, що перетворила інформацію на товар.

Уособлено від зазначених неоконсервативних теорій, що ставили за мету повернення до традиційної класики, був ще один напрям, що базувався на ідеях поєднання кращих рис ринкової та централізованої систем - ордолібералізм. Вона ввбирала в себе напрацювання історичної школи та класичного напрямку, які ставили за мету побудову трьох видів порядку: економічного, соціального та політичного. При чому, серцевиною зазначеної теорії стала ідея максимального доступу представників суспільства до тих видів діяльності, в якій вони можуть себе максимально проявити. Звідси в основі економічної політики Німеччини була покладена ідея соціальної ринкової економіки, що ставила за мету, перш за все, підйом матеріального та духовного рівня розвитку людини.

Після перших років початку боротьби з наслідками Великої депресії побачила світ робота Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936), яка підвела теоретичну базу під необхідність втручання держави в економіку, яка, на відміну від неокласиків, - палких прихильників ринкового саморегулювання довів нагальну необхідність подібного кроку. Його економічна теорія не тільки пролила світло на природу кризи, а й започаткувала нові підходи у економічному мисленні, щодо практики господарювання.

Спочатку головною проблемою нової доктрини була боротьба з вимушеним безробіттям, яка проявилась у реформуванні кредитної та бюджетної політики з їх ухилом у бік підвищення матеріальних та соціальних гарантій більшості населення. Наприклад, була створена розгалужена система всім добре відомих соціальних програм стосовно боротьби з безробіттям як умовою налагодження нової форми соціально-технологічного зв'язку, що без повернення людей у виробництво була б неможливою.

З часом, після вирішення цієї проблеми виникло завдання досягнення стабільних та високих темпів економічного розвитку, у зв'язку з чим, кейнсіанство набуває нових форм у вигляді теорій економічного зростання, а з ними - і модифікації економічної політики.

З вирішенням цього питання гостро постала проблема закріплення досягнутих результатів через стабілізацію розвитку економіки. Для цього була зроблена відома спроба синтезу кейнсіанства з неокласикою.

Третім етапом зазначеної доктрини у 70-ті роки ХХ ст., з відходом кейнсіанства з домінуючих позицій в економічній теорії, коли їх місце зайняли неоліберальні доктрини неоконсервативного типу, кейнсіанство робить крок по своєму оновленню у вигляді монетарного, каледоніанського та неорікардіанського посткейнсіанства. Кожне з цих відгалужень ставило за мету здійснення впливу з боку держави на економічні процеси. Однак в економічній політиці вони не були цілісно представлені з причини домінування неолібералізму.

На початку ще 30-х років відбуваються спроби синтезу неокласики та кейнсіанства, які з 50-60 рр. ХХ ст. отримують широке поширення у вигляді теорій економічного зростання та концепції «неокласичного синтезу». Звідси наприкінці 70-х років минулого століття між кейнсіанством та неокласикою спостерігалось певне примирення.

Середина 70-х - початок 80-х рр. ХХ ст. знаменувався остаточною втратою ортодоксальним кейнсіанством своїх домінуючих позицій і перехід до неокласики в стан опозиції. Проте, це не означало, що воно відійшло в аннали історії. Навпаки, у 80-рр. ХХ ст. модифіковане ортодоксальне кейнсіанство продовжило своє існування, прийнявши вид посткейнсіанства та нового кейнсіанства (не плутати з некейнсіанством).

Що стосується останнього, третього напрямку - інституціоналізму, то він до певного часу не отримав широкого розповсюдження в економічній думці і тому серйозно не сприймався ні «ортодоксальною» неокласичною, ні кейнсіанством. Однак маючи у своєму науковому багажу багато того, що важливо не тільки для формування економічної політики, а і для розробки стратегії сучасних корпорацій, з 90-х рр. ХХ ст. він отримав нове дихання. Достатньо нагадати, що в цей період переважна більшість економістів - Нобелівських лауреатів з економіки були саме інституціоналісти. Особливу популярність отримує концепція трансакційних витрат, «нової інституціональної економічної теорії», теорії суспільного вибору та ряд інших.

У сучасних умовах можна говорити про утворення своєрідного синтезу неокласики, кейнсіанства та інституціоналізму, «чистої» теорії і прикладних досліджень при збереженні значного впливу інституціоналізму.

Таким чином, упродовж ХХ - початку ХХІ ст. процес розвитку науки пройшов своєрідну універсалізацію економічної думки та взаємопроникнення її окремих напрацювань у межах відмічених вище трьох напрямків.

ТЕМА 4

КЕЙНСІАНСТВО ТА ЙОГО ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

4.1. Особливості економічної теорії та політики ортодоксального кейнсіанства.

4.2. Особливості економічної теорії та політики неокейнсіанства.

4.3. Особливості економічної теорії та політики посткейнсіанства.

4.4. Неокейнсіанство.

4.5. Кейнсіанська теорія та економічна політика як етапи відображення глобальних змін у ринковому середовищі.

4.1. Особливості економічної теорії та політики ортодоксального кейнсіанства.

Кейнсіанство належить до етапу економічної думки, яким відкриваються сучасні теорії, а разом і з ними і кардинальні зміни у підходах та способах реалізації економічної політики. Як будь-який новий напрям науки воно мало об'єктивні причини своєї появи. Ними стали зміни в економічних процесах капіталізму, а точніше поява нової продуктивної сили праці - конвеєрного виробництва, що ознаменувало освоєння капіталом більш розвиненої продуктивної сили. Останнє мало для капіталізму суперечне значення. З одного боку, це дозволило скоротити необхідний робочий час і збільшити додатковий продукт, а значить і додаткову вартість, а з іншого призвело до підризу вартісного механізму саморегулювання економіки. Таким чином, суспільство перетворилося на величезну фабрику, в умовах якої отримав піднесення новий регулятор ринку - не по вартості, а по живій праці.

Одночасно відбувалося формування нового механізму господарювання. З 70-х років XIX століття в економіці розвинених країн спостерігається пік панування вільної конкуренції (стадія машинного виробництва). Разом з цим, завершується перетворення суспільства в єдину фабрику, де паралельність і безперервність виробництва поступово стає його сутністю. Виникає явище співіснуючої праці, підмічене ще соціалістами-рікардіанцями. Вона посилюється з переходом до монополістичного капіталізму, в умовах якого діяльність банків з підтримання безперервності та паралельності виробництва отримує якісно новий розвиток. Укрупнення капіталу і поява промислових монополій тепер потребує значних джерел кредитування, які малі банки надати вже не могли. Виходячи з цього, починається їх концентрація, що неминуче веде до перетворення останніх на всесильних монополістів, які через банківські рахунки вкладників дізнаються про їх фінансовий стан і можуть на нього радикально впливати. Це ж відноситься і до монополій різного виду.

Зміни в продуктивних силах у 1920-1929 рр., 1948-1957 рр., 1957-1966 рр. - показник оволодіння капіталом нової масової продуктивної сили. З 1913 року роль такої сили починає набувати конвеєрне виробництво, яке досягає свого піку в 1929 році. Крім того, у цей період почали закладатися основи монополізації по вертикалі, які, зрозуміло, не могли отримати свого логічного завершення. Воно відбудеться значно пізніше - у 70-80-х роках XX ст., коли утворився новий вид технологічних ланцюжків, які у кінцевому підсумку мали наслідком зникнення

галузей як особливих форм господарювання, що утворились в епоху класичного капіталізму.

Одночасно з цими процесами, після подій, особливо Першої світової війни, почався циклічний підйом 1924-1929 рр., що викликав значне зростання накопичення капіталу і загострення внутрішньогалузевої конкуренції, у зв'язку з чим зросла і кількість фірм у її межах. Крім того, в умовах початку вертикальної інтеграції відбулась заміна старого обладнання, зношеного за часи війни, на нове. Виник спекулятивний бум, який призвів до небаченого відриву курсу цінних паперів від їх дійсної вартості.

Як результат - фіаско ринку, що отримало прояв у першій світовій економічній кризі 1929-1933 років і депресії 30-х років, яка послідувала за нею. В цих умовах велике виробництво виявилось немобільним, при нагальній необхідності оперативного переміщення як матеріальних, так і трудових ресурсів. Безперервність та паралельність виробництва, що значно зросла з конвеєризацією, остаточно підірвала вартісний механізм саморегулювання. Однак власного механізму не створила. У зв'язку з цим, ставала очевидною неминучість державного втручання в економіку, а з ним і питання про те, за допомогою саме яких важелів держава може «допомогти» їй вийти із цього становища. В економічній літературі питання виникнення Великої депресії залишається і досі відкритим. Так, частина авторів, крім зазначеного вище досить глибокого тлумачення природи цього явища, пояснює його виникнення падінням фондового ринку, низьким рівнем відсотка за кредит, обвалом направленою на Європу американського експорту при низькому відсотку за кредитами в США.

У країнах Західної Європи та США стан справ був іншим. Капіталізм «перезрів» і почав рухатися у бік освоєння нової планомірної форми зв'язку як чужорідної ринковій системі. Спочатку ця ідея отримала своє практичне відображення у «Новому курсі» 1933-1938 років Ф. Д. Рузвельта, а пізніше в теоретичній розробці економічної політики державного регулювання економіки, запропонованої Дж. М. Кейнсом.

У нових умовах всеохоплюючої кризи, неокласична теорія, згідно з якою ціни і доходи, що вільно утворюються і несуть достовірну інформацію про ринок, перестали відповідати дійсності. Спроби її поновити через державну заборону профспілкам втручатися у регулювання вартості робочої сили і контроль держави над цінами, як шлях повернення до вільного ринку, провалилися. Не дали позитивного результату і експерименти керівництва розвинених держав зі встановлення збалансованості бюджету та сталого валютного курсу, а також орієнтації економіки на внутрішню замкнутість. Усе це підводило економістів до неминучості пошуку принципово нових підходів у теорії та практиці господарювання. Одним з таких на виклики часу і стала нова парадигма - кейнсіанство.

Головна книга Дж. М. Кейнса засвідчила наявність у суспільстві стану різкого перевиробництва товарної маси, падіння рівня цін, крах великих банків та фондових бірж. У результаті «великої депресії» утворилася небачена армія безробітних, яка досягала в деяких країнах до третини працездатного населення, а, наприклад, у Німеччині - половини.

Суттєвий внесок на формування автором ідей цієї книги справили праці на працювання меркантилістів, класиків та неокласиків. Однак, найбільше

значення на нього справили: теорія суспільного відтворення Т. Р. Мальтуса; принципи макроекономічного аналізу, сформовані Ю. Г. К. Вікселлем - фундатором шведської школи; концепція ефективного попиту та деякі інші проблеми, запропоновані Дж. А. Гобсоном; теза В. Зомбарта стосовно «організованого капіталізму».

«Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» складається із шести книг. Так, перша книга «Вступ» ставила за мету дати визначення власної концепції автора, і її особливості з головним акцентом на пояснення причин назви твору як «Загальна теорія...». Після автор дав розгорнуту критику постулатів класичної та неокласичної теорій, а також, сформулював у загальному вигляді принцип ефективного попиту. У подальших книгах він деталізував окремі сторони відзначених проблем, а у вісімнадцятій главі зробив доповнення, виходячи із уточненої загальної картини цілого, окремі сторони якого були досліджені у першій книзі.

Друга книга «Визначення та поняття» розкриває загальний принцип ефективного попиту з його поділом на споживчий та інвестиційний. Визначається дохід, споживання, заощадження з подальшим аналізом зв'язку заощаджень та інвестицій.

Третя книга «Схильність до споживання» розглядає основні фактори динаміки споживчого попиту. Причому, спочатку дається розгорнутий аналіз об'єктивних та суб'єктивних факторів, що визначають схильність до споживання та заощадження. У главі 10 розкривається сутність граничної схильності до споживання та мультиплікатора з функціональними залежностями між цими категоріями.

Книга четверта «Спонування до інвестицій» містить розгорнутий аналіз чинників інвестиційного попиту та його динаміки. Розглядаючи граничну ефективність капіталу, Дж. М. Кейнс розкриває свою теорію норми процента та її відмінності від класичної теорії з розгорнутою критикою поглядів Д. Рікардо та А. Маршалла. Теоретична розробка інвестиційного попиту розкриває психологічні та ділові мотиви надання переваги ліквідності, аналіз природи капіталу, основні властивості процента та грошей. Книга завершується новим формулюванням загальної теорії зайнятості.

Книга п'ята «Грошова заробітна плата та ціни» показує теорію заробітної плати, функцію зайнятості та теорію цін.

І, нарешті, остання шоста книга «Короткі замітки у зв'язку із загальною теорією» містить три глави. Перша з них, має назву «Зауваження про економічний цикл». Дві останні присвячені проблемам концепції меркантилізму та особливостям теорій недоспоживання, з одного боку, а з іншого завершається главою 24 «Заключні зауваження про соціальну філософію, до якої може привести загальна теорія». Саме в них дослідник докорінно переглядає критичну оцінку школи меркантилістів їх сучасниками та науковими нащадками. Вчений розкриває їх позитивну роль в історії економічної думки. Крім того, він здійснює спробу критичного переосмислення теорії ринків та реалізації напрацювань попередників, в якій протиставляє неортодоксальну теорію недоспоживання Т. Р. Мальтуса, вважаючи останнього найближчим науковим однодумцем.

Слід відмітити, що завершальним акордом у дослідженні великого англійця є повернення до проблем соціальної філософії, до якої може привести загальна

теорія, з якої, власне, він і почав свій твір. Тепер вона виходить на більш високий рівень дослідження завдяки зв'язку його постановки з тими ж питаннями, що і у першій главі, але на зовсім іншому рівні, коли досягнуті результати дослідження дають можливість вийти на суттєві доповнення до існуючих до цього проблем соціальної філософії, де крім суто економічної проблематики, додаються ще питання неекономічного характеру, що у подальшому стимулювало розвиток цих проблем в інституціоналізмі.

Розглядаючи внесок Дж. М. Кейнса у соціальну філософію, неважко побачити загальні риси у підході до появи змін у капіталістичному суспільстві з теорією К. Маркса, що стали наслідком процесів соціалізації. Однак, якщо К. Маркс бачив вирішення проблем, перед якими постане капіталізм, шляхом його усунення за допомогою соціалістичної революції, то Дж. М. Кейнс вважав, що ці питання можна вирішити шляхом пошуку інших (змінних) величин, ніж це бачили неокласики для створення передумов для вирішення ситуації, перед якими розвинені країни опинилися у період 1929-1933 рр.

Таким чином, якщо К. Маркс вбачав вирішення проблеми, перед якими рано чи пізно постане розвинена капіталістична система шляхом революції, то Дж. М. Кейнс це ж завдання вирішував еволюційним шляхом через зміну ролі держави в економіці, завдяки вихованню у населення нових психологічних схильностей, що заперечують усі попередні, як, наприклад, намагання «робити гроші». Іншими словами, для великого англійця була очевидною неможливість вирішення даної ситуації тільки суто економічними методами.

В аналізі проблем сучасної економіки розвинених країн автор звернув увагу саме на безробіття. Важливим є перше слово у назві твору - «загальна», яке говорить, і це найголовніше, на можливість застосування його теорії до будь-яких фаз циклу і, перш за все, до депресивного стану економіки тоді, як класичний варіант був особливим випадком існуючої економічної ситуації.

Досліджуючи причини безробіття в класичній інтерпретації та його форми, проаналізованої найбільш ґрунтовно в теорії А. С. Пігу, Дж. М. Кейнс указав на наявність, окрім фрикційного і добровільного безробіття, ще й вимушеного, яке до цього економічна наука не виділяла, а, також, його значну загрозу для існування системи капіталізму.

Звідси проблема ліквідації безробіття розглядалась як магістральне завдання урядів економічно розвинених держав в економічні політиці, що добре видно з третього слова назви книги «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей», з якої починається перелік найбільш важливих проблем тогочасного суспільства. Одночасно незрівноважений стан економіки оголошувався як звичайний, тобто закономірний для тогочасної економічної системи.

По іншому автор поглянув і на економіку, не як на діяльність окремих фірм та організацій, тобто з точки зору відтворення індивідуального капіталу, а капіталу суспільного. Звідси предметом сфери його дослідження стали питання макроекономічного аналізу, на відміну від неокласики, де в центрі уваги була мікроекономіка. Причому, Дж. М. Кейнс на початку твору зазначає свою прихильність до традицій неокласики, на яких він був вихований. Цим він, по суті, визнає предмет власного дослідження, як і його вчитель А. Маршалл, економіку як науку про багатство та спонукальні мотиви людей, що вимірюються в грошах.

Різниця полягає лише у підходах до її аналізу, де у основу покладені не мікро-, а макророзкономірності.

Причому кейнсіанський аналіз можна було використовувати як для економіки вільного ринку, так і монополізованого. У своїй праці вченим були використані терміни «мікроекономіка» та «макроекономіка» на відміну від марксистських: відтворення індивідуального та суспільного капіталів. Хоча треба зазначити, що вперше економіку на мікро та макроекономіку поділив норвезький вчений, один з перших лауреатів Нобелівської премії з економіки Рагнар Антон Кіттілх Фріш (1895-1973).

Дж. М. Кейнс, теж вперше, стосовно до нових умов монополістичного капіталізму, починаючи з 30-х років ХХ ст поглибив метод макроекономічного аналізу, що мав своїм витоком підхід, який виклав ще Ф. Кене, а потім розвинув К. Маркс у третій частині другого тому капіталу. Як неокласики, і його вчитель А. Маршалл, у своєму аналізі він широко використав граничні величини, але для розгляду вже не мікро, а макроекономічних проблем.

Спадкоємність у використанні методу неокласики проявилась і у тому, що вчений досліджував явища, виходячи із принципу характеристики загального, потім розгляду окремих частин останнього, і лише наприкінці давав загальну характеристику з урахуванням даних, отриманих від аналізу окремих частин. Це неважко побачити із структурних частин його твору, наведених вище, де у шостій книзі дається аналіз загального з урахуванням закономірностей його частин, у чому, власне, проявляється аналітичний метод, що починає використовуватись у повній мірі в творчості А. Сміта, продовжується А. Маршаллом і завершується саме Дж. М. Кейнсом.

Для дослідження ситуації, яка склалась після Великої депресії, дослідник зосередив увагу на двох проблемах: питанні попиту та безробітті. Цим він пояснив причини нерівноваги в економіці, хоча пропорції суспільного відтворення безпосередньо його не цікавили. Ними займаються його послідовники. Дж. М. Кейнс сконцентрувався на іншому - питаннях причин падіння сукупного попиту, основ порушення процесу відтворення і того, як ці негаразди усунути.

Вчений не ставив за завдання дати глибокий аналіз внутрішніх причин, які викликали явище Великої депресії. Тому він зайнявся з'ясуванням питань пошуку причин, які викликають падіння обсягів виробництва, а з ним і таку форму безробіття, як вимушене. Цього було достатньо для з'ясування того, що потрібно практично зробити для виходу із даної складної ситуації.

Причину падіння виробництва і зайнятості вчений вбачав у недостатньо «ефективному попиті», який він не тільки констатував, але і пояснив. Звідси була отримана відповідь на питання, чому економіка втратила автоматичний механізм переведення частини, що заощаджується, в інвестиції. В кінцевому підсумку це відкрило дорогу до з'ясування причин появи вимушеного безробіття і ще раз підвело його до фундаментального положення про нагальну необхідність втручання держави в економіку.

Пояснення механізму утворення вимушеного безробіття вчений почав із визначення складових частин національного доходу (Y) як суми, що складається з елементів, які споживаються (C) та заощаджуються (S):

$$Y = C + S$$

При зростанні доходів кожна наступна одиниця грошей, що йде на споживання, падає. Дане явище Дж. М. Кейнс назвав основним психологічним законом і математично зафіксував його як граничну схильність до споживання. При зменшенні частини, що споживається, збільшується частина, яка заощаджується, а за відсутності автоматичного переведення частини, що зберігається в інвестиції, відбувається падіння обсягів виробництва, а значить і зайнятості.

Звідси ринок, втративши автоматичний механізм саморегулювання, вже не міг регулювати пропорції виробництва, а тому повинен був спиратися на державу, яка повинна була створити комплекс заходів щодо примусового переведення частини, що заощаджується, в інвестиції. Причому, ідеальним варіантом, як було виявлено Д. Х. Робертсоном, є співвідношення $S = I$.

Таким чином, основна проблема суспільства (збільшення ефективного попиту) конкретизувалась через визначання державою важелів щодо впливу на сукупний попит. У зв'язку з цим, Дж. М. Кейнс писав: «Нашим кінцевим завданням є вибір тих змінних, які можуть знаходитися під свідомим контролем або управлінням центральної влади в тій реальній системі, в якій ми живемо». [131, с. 415] Звідси вчений переходить до розгляду тих величин, які можуть стати основою впливу на ринковий механізм і сформувати потрібні суспільству показники, найважливішим з яких, як зазначалось раніше, було досягнення повного рівня зайнятості.

Велике значення у моделі Дж. М. Кейнса мало визначення залежних та незалежних величин. У зв'язку з цим, він визначив три групи факторів:

Висхідні, які в розрахунок не приймаються (рівень кваліфікації робітників і кількість робочої сили, технологія, смаки споживачів), бо змінити їх у короткому періоді неможливо.

Незалежні змінні. Це саме ті величини, через які є єдино можливим вплив держави на створення відповідного економічного клімату. До них слід віднести:

- Граничну схильність до споживання ($\Delta C / \Delta Y$);
- Граничну ефективність (продуктивність) капіталу ($\Delta P / \Delta I$);
- Норму процента (g').

Залежні величини. Вони є результатом діяльності позначених вище незалежних змінних. До них належать:

Y - національний дохід; N - зайнятість.

Розглянемо перші два показники незалежних змінних. Досліджуючи процес споживання, Дж. М. Кейнс показав, що схильність до споживання є функціональною залежністю між доходом, вираженим в одиницях праці, та витратами на споживання при цьому ж рівні доходів. Дана закономірність фіксується через граничну схильність до споживання, як відношення приросту споживання до приросту доходу ($\Delta C / \Delta Y$),

де: ΔC – останній приріст порції споживання;

ΔY – остання порція отриманого доходу, що йде на споживання.

Вона показує, яким чином певний приріст виробництва (ND) розподіляється між споживанням та інвестиціями.

Гранична ефективність (продуктивність) капіталу визначається як остання одиниця приросту доходу (найменшої його величини, на яку погодився

підприємець) до останньої одиниці інвестицій, що дала цей дохід. ($\Delta P / \Delta I$). По суті – це середня норма прибутку, як відомо з курсу політичної економії, де: ΔP – порція доходу, використана на здійснення останньої інвестиції;

ΔI – остання інвестиція, що принесла найменший дохід на який погодився підприємець.

Залежні змінні є, по суті, результатом дії товаровиробників, які оформлюються у вигляді обсягу національного виробництва та зайнятості.

Із вище наведеного слідує, що Дж. М. Кейнс зміщує важелі дії держави на економіку у бік незалежних змінних величин. Вони і стають головними при формуванні середовища для виходу із Великою депресії.

Після цього автор приступає до формулювання теорій інвестицій та зайнятості.

Теорія інвестицій Дж. М. Кейнса стисло формулюється таким чином: при даному психологічному стані суспільства загальний рівень виробництва і зайнятості залежить від величини інвестицій. Це, по суті, єдиний фактор, що визначає ці величини, але чинник схильний до різких змін.

Родзинкою ідеї Дж. М. Кейнса в цьому питанні була, по-перше, соціалізація інвестицій. Цей принцип передбачав перерозподіл частини бюджету для направлення останнього на продуктивне споживання. Характеризуючи роль та значення цього принципово нового положення в економічній науці вчений писав, що саме «... досить широка соціалізація інвестицій виявиться єдиним засобом, щоб забезпечити наближення до повної зайнятості...». Цікаво те, що цією ідеєю, незалежно від Дж. М. Кейнса, вперше скористалася команда вчених-економістів у США, що розробила і активно впроваджувала в життя програму, більш відому в історії як «Новий курс» Ф. Д. Рузвельта. Другим, ключовим моментом кейнсіанської ідеї було використання принципу мультиплікатора, про що буде сказано нижче.

Обсяг інвестицій залежить від граничної ефективності капіталу, яка схильна до змін та норми процента. Остання визначає нижню межу прибутковості майбутніх інвестицій. Тому, одну із ключових ролей у цій функції він надавав регулюванню ставки процента та маси грошей. Ланцюжок зазначених зв'язків має такий вигляд: держава, у залежності від ситуації, може збільшувати або зменшувати грошову масу. Її збільшення призводить до зниження норми процента і, відповідно, стимулювання інвестицій. Як наслідок, збільшується як зайнятість, так і національний дохід. Однак, при всій його значущості цей важіль мав певні обмеження. Здійснюючи вплив на рівень процента через регулювання кількості грошей в обігу, держава, може наразитися на небезпеку, так званої ліквідної пастки, коли «накачування» грошей, з певного моменту, вже не буде знижувати рівень процента, а почне породжувати інфляційні хвилі.

Другою теорією Дж. М. Кейнса є теорія зайнятості. Відносно неї великий англієць писав:

«І так, суть розробленої нами теорії зводиться до такого:

1. При даному стані техніки, обсязі застосовуваних ресурсів і рівні витрат виробництва дохід (як грошовий, так і реальний) залежить від обсягу зайнятості N .

2. Співвідношення між сукупним доходом і величиною очікуваних витрат на споживання, що позначається (D_1), буде залежати від психологічної

характеристики суспільства, яку ми будемо називати його схильністю до споживання. Це означає, що споживання буде залежати від рівня сукупного доходу, і, отже, від рівня зайнятості, якщо тільки не відбудеться змін у схильності до споживання.

3. Обсяг витрат праці N на який підприємці висувають попит, залежить від очікуваних витрат суспільства на споживання (D_1) і від очікуваних витрат суспільства на нові інвестиції (D_2). $D = D_1 + D_2$ і є те, що ми раніше визначили як **ефективний попит**.

4. Оскільки $D_1 + D_2 = D = \varphi(N)$, де φ – функція сукупної пропозиції, а D_1 – як було показано вище, в п. 2, функція від N . Позначимо її через $\chi(N)$, що залежить від схильності до споживання, то $\varphi(N) - \chi(N) = D_2$.

5. Отже рівноважний рівень зайнятості залежить: а) від функції сукупної пропозиції φ , б) від схильності до споживання χ та в) від обсягу інвестицій D_2 . Це і є суть загальної теорії зайнятості».

На базі неї можна побудувати модель капіталістичної економіки Дж. М. Кейнса (рис. 1), яка включає психологічні фактори, що мають у собі три складові: 1. Граничну схильність до споживання; 2. Перевагу ліквідності; 3. Передбачення майбутніх доходів.

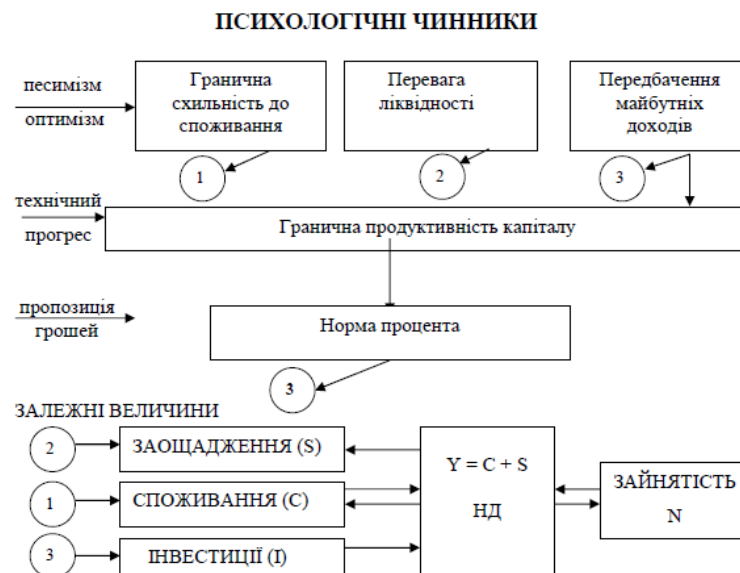

Рис. 4.1.1. Модель капіталістичної економіки Дж. М. Кейнса

Дохід (Y) - різниця між виручкою від реалізації товару і поточними витратами виробництва.

Збереження (S) = дохід - витрати на споживання

$$S = Y - C \quad I = C + S \quad \text{ідеально, коли } S = I.$$

Усі вони, на думку вченого, залежать від психології суспільства - його оптимізму або песимізму.

Гранична продуктивність капіталу залежить від технічного прогресу суспільства, а норма відсотка - від пропозиції грошей.

Оскільки від рівня інвестицій залежить зростання зайнятості та національного доходу, а самі інвестиції залежать від безлічі факторів, то держава, впливаючи на обсяг інвестицій, може домогтися ефективного попиту.

$Y = C + S$, але краще, якщо $S = I$, тобто $D = D_1 + D_2$.

При цьому важливо, щоб інвестиції держави були «чистими», тобто здійснювалися, головним чином, не за рахунок податків, а шляхом зростання державного боргу.

Для досягнення ефективного попиту через інвестиції, крім впливу держави на кредитно-банківську систему через ставку процента, може використовуватися ще й фінансова система через дотримання відповідної їй фінансової політики. Вона пов'язана з виділенням державою значних бюджетних асигнувань для проведення масштабних робіт, як, наприклад, будівництво доріг, поліпшення сфери охорони здоров'я тощо, які будуть викликати значні інвестиційні вливання у приватний сектор. Для цієї мети автор розробляє теорію мультиплікатора.

Цю ідею, як уже було сказано вище, він запозичив у свого учня Р. Ф. Кана, який ще у 1931 році вивів принцип мультиплікації. У нього він представ як відношення між загальним і первинним збільшенням зайнятості. Саме її і використав Дж. М. Кейнс у своїй теорії. Наприклад, якщо будується мережа лікарняних комплексів, то важливо забезпечити автономні інвестиції. Причому так, щоб вони були «чисті». У результаті цього зросте зайнятість і дохід як окремих осіб, так і національний, оскільки з'явиться попит на засоби виробництва, а найняті робітники пред'являть попит на відповідні предмети споживання. Результатом цього є індукування приватних інвестицій окремих осіб, що стимулюють зростання зайнятості та доходу. Таким чином, початкові інвестиції держави будуть «обростати» приватними інвестиціями.

Мультиплікатор, у свою чергу, виступає як числовий коефіцієнт, що виражає співвідношення між приростом доходу і зайнятості, що породжує цей приріст збільшенням обсягу інвестицій.

$$Y = K \cdot \Delta I$$

Сам інвестиційний мультиплікатор можна визначити як:

$$K = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

«Назвемо k мультиплікатором інвестицій. Із сказаного вище, - писав учений, - виходить характеристика мультиплікатора інвестицій: коли відбувається приріст загальної суми інвестицій, то дохід збільшується на суму, яка в k раз перевищує приріст інвестицій». [131, с. 314]

При цьому важливо інвестиції направляти у невиробничу сферу, щоб не було зростання виробничих потужностей, які, як правило, з часом можуть призвести до перевиробництва.

Головним завданням в економічній політиці держави, на думку Дж. М. Кейнса, є забезпечення ефективного попиту. Звідси витікають кейнсіанські рекомендації щодо державного регулювання економіки, які досягаються через інвестування двома шляхами:

У сферу виробництва за допомогою:

- а) грошово-кредитної політики;
- б) бюджетної політики.

2. Розширенням споживання, що є другим, допоміжним варіантом, який досягається за допомогою: організації громадських робіт; збільшення споживання державних службовців; зменшення майнової нерівності через уведення спеціальних соціальних програм, що призводять до збільшення споживання незаможних верств населення. При цьому Дж. М. Кейнс вважав, що краще наступати одночасно на два фронти, з одного боку, стимулюючи переведення заощаджень в інвестиції, тобто у виробниче споживання, домагаючись рівності ($S=I$), а з іншого – розширювати особисте споживання (C).

Дж. М. Кейнс високо оцінив меркантилістську доктрину, оскільки і сам наполягав на активному втручанні держави в економіку.

Можна виділити три пункти кейнсіанства схожі з меркантилізмом, що стали життєво важливими для економіки розвинених капіталістичних країн у 30-х роках:

1. Втручання держави в економіку.

2. Виконання державою завдання щодо забезпечення достатку грошей у країні, або їх «дешевизни» шляхом підтримання низьких ставок процента.

3. Забезпечення повної зайнятості через обмеження ввезення іноземних товарів і здійснення маневрування курсом валют.

Порівняння меркантилістських концепцій і теорії Дж. М. Кейнса дозволяє виділити ряд спільних моментів:

1. Збільшення грошей у країні ставить за мету зниження рівня процента та заохочення інвестицій.

2. Не слід боятися підвищення цін у країні. Це сприяє розширенню торгівлі та виробництва, що стало своєрідною теорією «помірної інфляції».

3. Меркантилісти вважали, що нестача грошей у країні є причиною безробіття і як Дж. М. Кейнс стверджували, що їхнє зростання через кредитну експансію банків та підтримку дефіциту державного бюджету є визначальним знаряддям боротьби з цим явищем.

4. Протекціоністська політика в країні як з погляду меркантилістів, так і самого Дж. М. Кейнса дозволяє вирішувати проблему зайнятості.

4.2. Особливості економічної теорії та політики некейнсіанства.

У подальшому відбулась еволюція кейнсіанського напрямку, першим кроком якого було некейнсіанство, що після Другої світової війни еволюціонізувало в бік неортодоксального та ортодоксального кейнсіанства.

Як уже було зазначено раніше, з другої половини 30-х років минулого століття кейнсіанство починає здобувати все більше прихильників, поступово перетворюючись у провідний напрямок світової економічної думки та відтісняючи на другий план колись провідний неокласичний напрямок. Поява головної праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості процента та грошей» стала визначною подією середини 30-х років XX ст. Нею був започаткований новий етап розвитку економічної думки, який виявився тісно пов'язаний із процесами регулювання економіки державою. Однак не кожне таке регулювання можна віднести до кейнсіанства. Останнім є тільки таке регулювання, яке пов'язане з дослідженням та підтриманням на практиці відповідного співвідношення між частиною доходу, що зберігається, та інвестиціями для досягнення ефективного сукупного попиту тощо.

У післявоєнний період ситуація в кейнсіанстві змінилась. Виникла необхідність, з одного боку, у переосмисленні ключових постулатів ортодоксального кейнсіанства для згладжування соціальних протиріч, що загострилися, а з іншого - у підйомі економіки і, як наслідок - пошуку теорії, яка б забезпечувала стабільне економічне зростання.

Звідси на місце стратегічної проблеми ортодоксального кейнсіанства - ліквідації вимушеного безробіття прийшли питання економічного зростання та циклічного розвитку. Саме ці аспекти, що уточнили проблематику кейнсіанства привели до появи змін у його назві, коли до слова кейнсіанство додалось слово «нео», що означає нове.

У його проблематиці можна виділити три ключові лінії. Перша - лінія пов'язана з використанням напрацювань марксизму, що започаткувало неортодоксальний напрямок або ліве кейнсіанство; друга - з кейнсіанською ортодоксією (теорією економічної динаміки і зростання та економічного циклу) і третя, як своєрідна універсалізація кейнсіанства - з кейнсіансько- неокласичним синтезом.

Таким чином, ортодоксальне кейнсіанство розділилось на два основні напрямки, одне з яких - праве кейнсіанство, пішло за своїм метром та вбачало, що підвищення ефективного попиту варто здійснювати за допомогою переміщення накопленої частини доходу в інвестиції, використовуючи принцип мультиплікатора. Тим самим акцент був зроблений на виробниче споживання. Останнього принципу дотримувалось і універсалізоване і теж ортодоксальне кейнсіанство у вигляді кейнсіансько- неокласичного синтезу.

Пам'ятаючи, що депресія та вимушене безробіття пов'язане з відсутністю ефективного попиту, а зростання споживання викликає кумулятивний процес, викликаний мультиплікаційним ефектом у послідовників Дж. М. Кейнса можна виділити, виходячи з того, як це намагається зробити три напрямки: ортодоксально-центристський, що належить самому автору доктрини, лівий та правий напрями.

Звідси, якщо йдеться про визначення напрямку досягнення ефективного попиту взагалі, то тут головну роль відіграє сама постановка питання без її деталізації. Коли у справу вторгається питання про те, за рахунок кого досягти ефективний попит, то тут вимальовуються лівий або правий напрям. Лівий - якщо це робиться для блага більшості населення країни, від якого отримує переваги ця група. Правий, відповідно, ставить теж завдання забезпечення ефективного попиту, але при цьому акцент робиться не на збільшення достатку трудящих, а на досягненні мети через іншу форму розкручення інвестиційного процесу за рахунок саме трудящих мас.

Звідси неважко побачити, що економічна політика, залежно від зазначених напрямів, буде вже мати класові відмінності. Тому, певною мірою, тут нейтральну позицію буде займати вчення Дж. М. Кейнса, який в основному вказав напрям руху та інструменти його здійснення, але чітко не визначив його здійснення, оминаючи класові акценти реалізації.

Неортодоксальне (ліве) кейнсіанство

Перший напрямок, на відміну від ортодоксального правого кейнсіанства, отримав назву лівого кейнсіанства і наголошував на необхідності стимулювання особистого споживання через розкручування інвестицій, а з ними і зайнятості.

Напрямок сформувався у 40-50-х рр. ХХ ст.. та базувався на ефекті мультиплікації, що полягав у збільшенні споживання, перш за все, незаможних верств населення. Його виникненню економічна наука зобов'язана видатній учениці Дж. М. Кейнса Джоан Вайолет Робінсон (1903-1983).

Її теорія стала спробою об'єднання деяких напрацювань марксизму з теорією свого вчителя. Так само, як і Дж. М. Кейнс, вона вважала, що основною проблемою капіталізму є недостатній ефективний попит, причину якого вбачала в нерівномірному розподілі національного доходу. Для вирішення цієї проблеми рекомендувалось, у першу чергу, збільшити споживання малозабезпечених верств населення. Ураховуючи високий рівень граничної схильності до споживання останніх, вони, на думку автора, неодмінно призведуть до зростання ефективного попиту.

Виходячи з цього, Дж. В. Робінсон рекомендувала державі проводити соціальну орієнтацію бюджету й стимулювати зростання коштів на будівництво доріг, житла, освіти та ін. Інакше кажучи, продовжувати політику зі збільшення інвестиційних витрат на соціальні програми, що в економічній літературі отримали назву соціалізації інвестицій.

Однак на цьому шляху могли стати монополії, інтереси яких вступали в протиріччя із завданням підвищення граничної схильності вище зазначеної частини населення до споживання. Адже метою великого бізнесу є досягнення, крім звичайного прибутку, ще й монопольного. Виходячи з цього, дослідниця радила державному апарату обмежувати їхню діяльність.

Ідеї видатної жінки-економіста, як ніколи раніше, виявились актуальні для умов сучасної України, оскільки через перерозподіл державного бюджету країни можна було б суттєво збільшити споживання малозабезпечених верств населення, а з ним підвищити сукупний інвестиційний попит, державний бюджет і головне - сукупну зайнятість населення.

Іншим шляхом досягнення ефективного попиту в Україні може стати використання мультиплікаційного ефекту в таких напрямках, як житлове та дорожнє будівництво.

Ортодоксальне кейнсіанство у своєму арсеналі має теорії економічного циклу і економічної динаміки та зростання.

Ортодоксальне (праве) кейнсіанство:

а) теорії економічної динаміки та зростання

Для розуміння першого відгалуження кейнсіанства, перш за все, звернемо увагу на теорію цього етапу розвитку кейнсіанської школи. Визначимо передумови його появи, сутність, відмінності від його ортодоксального варіанта та історичну роль у ракурсі розробки питань теорії економічного зростання та економічного циклу.

Передумови виникнення некейнсіанства визначались особливостями економіки Європи післявоєнних років. Закінчилася Друга світова війна, а з нею і високі темпи розвитку, обумовлені витратами на військово-промисловий комплекс (ВПК). Населення не хотіло повертатися до страждань повоєнної та воєнної пори. Крім того, небачені темпи економічного зростання в соціалістичних країнах потребували адекватної відповіді. Як результат, головним питанням стають проблеми забезпечення високої динаміки розвитку економіки. Саме вони й

викликали появу теорії економічного зростання, що віддзеркалилась у моделі Харрода-Домара.

Крім того, до умов необхідності підйому післявоєнної економіки додалась проблема дослідження, ще й економічного циклу та його фаз і не тільки кризи та депресії, але й - поживавлення та підйому. Як наслідок цього з'являються розробки теорії циклічних коливань з постійним регулюванням державою циклу у всіх його фазах.

Питання виявилось непростим, а тому потребувало участь багатьох видатних учених тієї доби в рамках неокейнсіанської доктрини. Так, низку фундаментальних ідей у руслі зазначеного питання сформулював англієць Р. Харрод у монографії «Торговий цикл» (1936). Центральна ідея неокейнсіанства доповнилась об'єднанням механізмів мультиплікатора і акселератора, що розроблялась такими відомими економістами, як П. Е. Самуельсон, Дж. Хікс та іншими. Важливо зазначити, що найбільший вклад у цю проблему вніс головний теоретик економічного циклу - американський економіст Е. Хансен.

Завдання, визначене вченими цього напрямку, ставило за мету пошук оптимального варіанта досягнення економічного зростання, визначення умов його здійснення та найважливіших пропорцій забезпечення.

Починаючи з 50-х років і аж до 70-х років минулого століття цей напрям займав домінуюче становище в економічній науці. На відміну від лівого кейнсіанства, що акцентувало увагу на стимулюванні особистого споживання, представники правого кейнсіанства як другого, так і третього відгалуження зосереджували свої наукові інтереси на проблемі стимулювання виробничого споживання. Звідси їхня основна увага полягала у досягненні сукупного ефективного попиту через стимулювання виробничих інвестицій.

Послідовники Дж. М. Кейнса висунули три проблеми, які мали відносно самостійний характер: питання динамічної рівноваги, тривалих відхилень від стану динамічної рівноваги та циклічних коливань. У

результаті подальшого розвитку цей напрям отримав назву правого неокейнсіанства, у якому домінували дві тенденції: американська та європейська, представлена, насамперед, дослідженнями французьких учених. Розглянемо їх більш детально.

Неокейнсіанство, на відміну від його класичного (ортодоксального) варіанта (теорії Дж. М. Кейнса), отримало нове звучання. По-перше, воно передбачало, на відміну від Дж. М. Кейнса, постійний вплив держави на економіку. По-друге, враховувався динамічний фактор розвитку, тобто науково-технічний прогрес, що знайшло своє відображення в показнику акселерації (зворотного поняттю мультиплікації). І, нарешті, по-третє, відслідковувалась політика структурної перебудови.

Теорію економічного зростання ще у 30-х роках започаткували американські послідовники Дж. М. Кейнса, насамперед економісти Гарвардського університету Елвін Харві Хансен (1887-1975) та Сеймур Едвін Харріс (1897-1974). Вивчення їхніх концепцій, насамперед інвестиційної теорії циклу, допомагає зрозуміти загальні риси та особливості, притаманні саме американському варіанту неокейнсіанства.

Їх можна звести до низки ключових положень. По-перше, його послідовники вважали, що причина циклічності, а разом з тим періодичних криз і безробіття

викликається «коливаннями динаміки інвестицій». Капіталовкладення отримують характер своєрідної незалежної змінної, від якої залежать інші змінні. По-друге, вони доповнили концепцію мультиплікатора Дж. М. Кейнса концепцією акселератора, запропоновану французьким економістом А. Афтальоном (1874-1956) ще у 1913 році. По-третє, велике значення в теорії циклу здобув розподіл капіталовкладень на автономні (незалежні від руху споживання або національного доходу) і похідні інвестиції, пов'язані з розширенням споживання внаслідок зростання національного доходу. Саме останній тип інвестицій бере участь у моделі «мультиплікатор-акселератор». По-четверте, американські економісти змінили метод перманентного регулювання та напряду приватних і державних інвестицій на метод маневрування державними витратами (видатками) залежно від економічної кон'юнктури, незважаючи на можливий дефіцит державного бюджету. Останній став підвалинами складової концепції «вмонтованих» стабілізаторів і неокейнсіанських антициклічних програм.

Саме вони вперше звернули увагу на розробку низки проблем та деякі актуальні постановки, зроблені набагато раніше них у працях видатного українського вченого-економіста М. І. Туган-Барановського, які потім отримали широке використання у їхніх творах.

Представники неокейнсіанства у Франції, на відміну від положень Дж. М. Кейнса, вважали не обов'язковим його положення щодо регулювання позичкового процента для стимулювання нових інвестицій і пропонували користуватися індикативним методом планування економіки як головним засобом забезпечення безперервності інвестиційного процесу. Найбільш відомий представник цієї концепції Франсуа Перру (1903-1987) для цього розробив низку конструктивних планів щодо становлення програмування економіки Франції.

Новий етап у розвитку напрямку почався у післявоєнні роки, коли на перший план соціально-економічного розвитку західних країн вийшла не проблема «повної зайнятості», а економічного зростання. Об'єктивною передумовою його появи стають нові процеси, що відбувалися в піднесенні економіки в цей період. Розгортання НТР, нерівномірний розвиток країн з ринковою системою, високі темпи економічного зростання в соціалістичних країнах прискорили постановку цієї проблеми на порядок денний.

Дехто з прихильників основних ідей Дж. М. Кейнса і його послідовників щодо необхідності та можливості державного регулювання економіки (за відсутністю на стихійному ринку рівноваги між попитом та пропозицією) сприйняли ці ідеї як вихідну позицію для розробки нових теорій. Їхня сутність полягала у з'ясуванні та обґрунтуванні механізму постійних темпів економічного зростання. Так сформувалися неокейнсіанські теорії економічного зростання, автори яких робили спроби створити теорію відтворення, придатну для різних кон'юнктурних умов, та визначити загальні фактори економічного зростання.

Головними провідниками цих теорій були англієць сер Рой Форбс Харрод (1900-1978) та американець польського походження Євсій Дейвід Домар (1914-1997), які побудували моделі, які відображали специфіку втручання держави в економіку. Опанування цих теорій дає можливість з'ясувати їхню спільність, основний зміст та специфіку. Особливості зазначених моделей обумовлені лише певною відмінністю у вихідних позиціях їх побудови. Так, в основу моделі Р. Харрода покладена ідея рівності інвестицій та заощаджень, на відміну від якої

модель Є. Домара виходить із рівності грошового доходу (попиту) і виробничих потужностей (пропозиції).

Водночас варто звернути увагу на те, що обидві теорії базуються на врахуванні системи «мультиплікатор-акселератор» та моделюванні економічної динаміки з використанням характеристик взаємозв'язку нагромадження та споживання. Крім того, визнається незмінність (сталість) у довгому періоді таких параметрів, як частка заощаджень у доходах і середня ефективність капіталовкладень. Загальним є і висновок щодо доцільності підтримування постійного темпу економічного зростання як вирішальної умови динамічної рівноваги економіки, за якої можна досягти певного використання виробничих потужностей і трудових ресурсів. І зрештою, близькість теорій визначає спосіб досягнення динамічної рівноваги та постійного зростання, що визнається можливим лише у випадку активного державного регулювання економіки. Перераховані схожості підходів в економічній літературі отримали назву моделі Харрода-Домара.

Зазначена вище модель є однофакторною, тобто спрощеною. Висхідним її положенням є визнання того, що динамічна рівновага можлива за певної відповідності виробництва попиту. На відміну від неї більш складними системами моделювання є багатофакторні моделі економічного зростання Е. Хансена, Дж. Хікса та ін. Вони є модифікованими моделями механізму циклічних коливань за рахунок упровадження в базові (однофакторні) моделі, змін галузевої структури виробництва, впливу науково-технічного прогресу тощо.

Іншим, дуже важливим питанням неокейнсіанства, є проблема економічного циклу.

б) теорія економічного циклу

Одночасно з теорією економічного зростання отримує розвиток і теорія економічного циклу. Її фундаментальне дослідження здійснив американський економіст Елвін Хансен (1887-1975), про значні наукові здобутки якого вже було сказано в попередньому розділі. Він простежив динаміку інвестицій і показав, що підйоми та злети в економіці пов'язані із нерівномірністю інвестицій, які відповідним чином впливають і на рух доходів.

Збільшення чистих інвестицій під дією змін обсягу виробництва породжує ефект акселератора (ефект, зворотний мультиплікатору). Зростання інвестицій чинить обернений вплив на національний дохід. Е. Хансен зазначає дію приросту інвестицій на рівень доходу, який має наслідком зростання доходу і споживчих витрат. Один процес накладається на інший, утворюючи взаємодію мультиплікатора та акселератора.

Зростаючий попит спонукає підприємців збільшувати обсяг інвестицій. Виробництво розширяється, а зайнятість, відповідно, зростає. Однак бажання продовжити стимулюючий рівень інвестицій тримається на нестійкій основі й, досягнув свого максимуму, змінюється падінням виробництва.

Суттєвий внесок у теорію економічних циклів зробив Джон Річард Хікс (1904-1989) у праці «Вклад у теорію торгового циклу» (1950). По суті, його теорія стала спробою синтезу теорій або узагальненням положень та висновків низки дослідників-кейнсіанців. Він зауважив, що основну роль відіграє положення про бар'єри (обмеження) на шляху рівноважного руху: «стелі» та «підлоги». Коли

досягається повна зайнятість, рух доходу натикається на верхній бар'єр («стелю»). Зростання реальних доходів зупиняється. Але якщо зростання реальних доходів не може збільшуватися, то похідні капіталовкладення різко скорочуються, оскільки їхні розміри залежать від приросту доходу, а не від його рівня. Відповідно гальмується і збільшення доходу.

Інший бар'єр («підлога») обумовлений тим, що існує межа скорочення інвестицій. Інвестиції не можуть впасти до нуля, оскільки частина валових інвестицій повинна піти на відшкодування зношеного капіталу.

Коли скорочуються інвестиції і досягають «підлоги», то надалі їх зниження припиняється; сповільнюється і зниження доходу. Через деякий час дохід починає знову зростати і рух поновлюється у зворотному напрямку. Чергування періодів зниження і збільшення доходу має наслідком циклічні коливання.

Реальна картина економічного циклу розгортається під впливом багатьох, нерідко суперечливих, неоднозначних факторів. Зміни компонентів ділової активності, як правило, неоднакові за амплітудою й тривалістю. Економічний цикл розглядається як процес коливань, незалежний від довгострокового економічного зростання. Фактично сталося своєрідне «розмежування» між теоріями циклу і теоріями економічного зростання. Водночас не заперечується їхній взаємозв'язок як взаємодія коливальних і поступальних рухів.

Таким чином, підбиваючи підсумки ортодоксального неокейнсіанства, ми можемо зазначити таке:

1. Даний напрямок базувався на двох ключових теоріях - економічної динаміки і зростання та економічного циклу.

2. Теорія економічного зростання предстала у двох варіантах - спрощеної однофакторної моделі Харрода-Домара та більш складного її варіанта, розробленого, перш за все, економістами Е. Хансеном та Дж. Хіксом, яка враховувала дію змін галузевої структури виробництва, впливу науково-технічного прогресу тощо.

3. Що стосується однофакторної моделі, то в ній можна побачити низку важливих аспектів, які можна ранжувати за такими параметрами:

- сучасна товарно-грошова західна економіка нестійка в силу особливостей свого господарського механізму. Економічний цикл з його фазами - це не «відхилення» від тренда, він властивий самій природі економіки, що розвивається («балансування на лезі ножа»);

- модель Харрода - Домара показує, що існує небезпека не тільки спаду (проти чого й направлені рекомендації Дж. М. Кейнса), а й надмірного інвестиційного буму, що підсилює нестабільність економіки, який розгойдує її у зворотному напрямку;

- система державного регулювання покликана вирішувати дві взаємопов'язані проблеми: забезпечити умови й стимули для постійного економічного зростання; запобігти можливість масового безробіття і спаду виробництва. Звідси випливають і рецепти проведення взаємопов'язаної політики. З одного боку, політики «вирівнювання» промислового циклу (антициклічної політики), з іншого - політики стимулювання сталого економічного зростання;

- економічне зростання передбачає не просто підтримку поточного рівня приватних і державних інвестицій, а їхнє систематичне нарощування. Прирости

інвестицій розглядаються неокейнсіанцями як спонукальні поштовхи («нових імпульсів») до зростання.

Розглянута модель Харрода-Домара дала поштовх появі проблем економічної динаміки. Правда, вона є теоретичною однофакторною моделлю, а не обґрунтуванням рецептів конкретного їх вирішення залежно від ситуації та галузі, де вона застосовується.

Е. Хансен звернув увагу на небезпеку акценту тільки на проблеми коефіцієнта капіталоємності й недооцінку інвестицій у розвиток людських ресурсів як ще більш вагомих [324, с. 146]. У своїх роботах учений окреслив програму довгостроково розвитку, звернувши увагу на забезпечення рівності можливостей при цьому вказуючи на небезпеку значного матеріального розшарування суспільства.

Кейнсіансько-неокласичний синтез. Модель IS-LM

Кейнсіансько-неокласичний синтез, або неокласичний синтез, в економіці з'явився як подальший розвиток ортодоксального кейнсіанства, що започаткував науку про ефективне використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними для досягнення максимального задоволення потреб людини. Перші напрацювання в подібному напрямку почалися ще у другій половині 30-х років, але широко стали проникати в економічну теорію тільки з 50-60-х рр. XX ст.

Причиною цього стало впровадження у технологічне виробництво жорсткої автоматизації, що проявилось в докорінній зміні засобів праці та появі четвертої частини машини - управляючого устрою. Нагадаємо, що жорстка автоматизація - це використання устаткування, яке спроектовано спеціально для виробництва певного продукту.

На конвеєрі встановлювались спеціальні прилади, що знаходились у руках робочих і автоматизували виробництво продукції, даючи можливість здійснювати процес без участі людини. Однак періодично при випуску нової продукції виникала необхідність у переналадці поточної лінії, що мало наслідком значне збільшення виробничих затрат.

Зміни в рівні розвитку кооперації як форми індивідуального капіталу і його відтворення не могли не вплинути на макроекономічні аспекти відтворення сукупного суспільного капіталу. Однак скоро стало зрозуміло, що поєднання в теорії індивідуального відтворення капіталу (розроблено неокласикою) і сукупного суспільного (розроблено кейнсіанством) можливо лише за умови їх поєднання. Тому наприкінці 70-х рр. XX ст. різниця між кейнсіанською та неокласичною школами починає отримувати більш історичний, ніж концептуальний характер.

Треба зазначити, що принцип «неокласичного синтезу» було проголошено задовго до того, як на засаді теорій економічного зростання відбулося органічне поєднання двох напрямків економічної теорії. Тому він довго залишався у вигляді ідеї яка отримала реалізацію в умовах кардинальної зміни технологій виробництва.

Такий підхід був уперше запропонований Дж. Хіксом ще у 1937 році і у 40-50-х рр. минулого століття активно підтриманий лауреатом Нобелівської премії з економіки, професором Ф.Е. Модільяні (1918-2003) та остаточно обґрунтований П. Е. Самуельсоном, коли стала очевидна не тільки необхідність поєднання

напрацювань неокласики та кейнсіанства, але виникла й реальна потреба та можливість для цього.

Тоді праця Дж. М. Кейнса почала розглядатись як окремий випадок традиційної неокласичної теорії, модифікованої лише запровадженням певних обмежень у галузі ціноутворення, ставки заробітної плати та норми процента. З іншого боку, виходячи з міркувань засновника кейнсіанства, неокласична школа стала окремим випадком загальної теорії зайнятості, характерним для умов повної зайнятості. Так, англієць підкреслював, що коли за допомогою централізованого контролю пощастить забезпечити повну зайнятість, то неокласичний аналіз знову набере свого попереднього значення.

Сутність синтезу полягала в тому, що залежно від стану економіки пропонувалось використовувати або кейнсіанські методи регулювання, або рецепти економістів, які стояли на позиціях обмеженого втручання держави в економіку та визнавали найліпшими регуляторами грошово-кредитні механізми, що діють за умов вільного ринку, забезпечуючи рівновагу між попитом і пропозицією та виробництвом і споживанням.

У 50-60-ті рр. XX ст. в економічній літературі концепція неокласичного синтезу набуває цілковитого визнання. Неокейнсіанство, неокласична теорія, теорія кон'юнктури, економетрики об'єднуються на базі пошуку шляхів стабілізації і економічного зростання. Під різними кутами зору вони вивчають функціональні аспекти процесу відтворення. Суть цього поєднання відобразив Уолт Уйтмен Ростоу (1916-2003), який писав про те, що сучасні економісти, поставивши перед собою завдання щодо об'єднання класичної теорії відтворення з кейнсіанським аналізом доходу, запровадили динамічні змінні: населення, технологію виробництва, підприємницьку активність.

Справді, школу «неокласичного синтезу» вирізняє з поміж інших різноманітність тематики досліджень. Увага її представників зосереджується на проблемах економічного зростання, подальшому розвитку теорії загальної економічної рівноваги. Саме представники зазначеної школи запропонували методику аналізу безробіття та заходи щодо його регулювання. Ними були отримані вагомні результати в галузі теорії та практики оподаткування. Саме в межах школи набули розвитку методи економіко-математичного аналізу та можливості їх застосування в політології. Поряд із макроекономічними методами дослідження ця школа використовувала і мікроекономічні підходи, розвиваючи прикладні аспекти економічної теорії.

Найвидатнішим автором та пропагандистом теорії «неокласичного синтезу» був видатний американський економіст, професор Пол Ентоні Самуельсон (1915-2009). Він спромігся об'єднати в одну теорію всі досягнення економічної думки від А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса до Дж. М. Кейнса, М. Фрідмена, Д. Тобіна та Р. Лукаса - тобто доктрини, здавалося б, цілком протилежні за методологією, і тим самим накреслив сучасні підходи до вивчення економічних проблем. Учений писав, що його теорія містить усе те позитивне, що має як кейнсіанський, так і неокласичний аналіз, що уможливорює поєднання в одне ціле макро- та мікроекономіки.

Його широко відома книга «Економікс» (1948), що скоро стала у світі найвідомішим підручником і витримала безліч перевидань різними мовами, була присвячена аналізу проблем, що стосуються всіх сторін економічного життя. У

третьому виданні «Економіксу» (1955) було передусім наголошено на ідеї неокласичного синтезу, де П. Самуельсон висловлював сподівання, що такий синтез допоможе подолати розрив між мікро- та макроекономікою.

Кожне наступне видання праці відображало нові досягнення економічної теорії. У 1985 році, у дванадцятому (спільно з В. Нордхаузом) виданні, було враховано особливості макроекономічного розвитку 80-х рр., проаналізовано причини високого рівня безробіття, інфляції, ставки процента, бюджетного дефіциту, визначено напрямки розвитку економічної науки та основи монетаризму.

Наприкінці цього розділу слід відзначити, що дуже важливу роль у теорії кейнсіансько-неокласичного синтезу відіграє так звана модель Λ -БМ - спільної рівноваги товарного і грошового ринків, яку ще іноді називають моделлю Хікса-Хансена. Як відомо, вона була розроблена безпосередньо Дж. Хіксом у 1937 році, однак, отримала широке наукове визнання саме завдяки Е. Хансену у 1949 році. Власне ця модель кейнсіанського типу описує економіку в короткостроковому періоді й служить основою сучасної теорії сукупного попиту.

4.3. Особливості економічної теорії та політики посткейнсіанства

Посткейнсіанство з'явилося як результат кардинальних змін у п'ятому технологічному укладі (1970-2010 рр.), початок якого припав на 1970 рік, а пік розвитку - на 1983 рік, а його завершення знаменувало в кінці фази у 2010 році появу світової фінансово-економічної кризи. Саме цей період став початком у 70-х роках гнучкої автоматизації на тих же заданих раніше фтордівських заводах, яка ставила за мету зробити ефективним не тільки масове, але й індивідуальне виробництво продукції. Звідси п'ятий уклад знаменував собою прорив в області мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, нових видів енергії, матеріалів, освоєнні космічного простору, супутникового зв'язку і т. ін. Гнучка автоматизація це - використання керованого засобами обчислювальної техніки комплексу технологічного обладнання, що автоматично адаптовується до змін у програмі виробництва різних продуктів.

Ядро зазначеного технологічного укладу склали електронна промисловість, обчислювальна техніка, оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво і переробка газу, інформаційні технології, що забезпечили технічну основу гнучкої автоматизації як основи розгортання НТР.

Ключовим фактором укладу були мікроелектронні компоненти, що визначили переваги технологічного укладу, порівняно із попередніми, які полягали в індивідуалізації виробництва й споживання та підвищенні гнучкості виробництва.

Відбувся перехід від розрізнених фірм до єдиної мережі великих і дрібних компаній, з'єднаних електронною мережею на основі Інтернету, що здійснюють тісну взаємодію в галузі технологій, контролю якості продукції, плануванні інновацій з якими неминуче відбувається посилення процесів соціалізації як антиподу товарної форми зв'язку.

Усе це відбувалося на фоні розгортання НТР та мало наслідком інтелектуалізацію процесів виробництва, глобалізацію економіки з домінуванням дії ТНК, а разом з цим - посилення екологічних проблем, нестачі ресурсів тощо.

Тому вже у другій половині 60-х, та особливо у 70-х роках ХХ ст. рецепти неокейнсіанської моделі почали все більше суперечити економічним законам розвитку, навіть більше того, сприяти загостренню окремих проблем, таких як інфляція, дефіцит державного бюджету, і особливо - циклічності розвитку. Це насамперед проявилось в періоди світових економічних криз 1974-1975 та 1980-1982 рр. Циклічні спади поєдналися з низкою структурних криз (енергетичною, екологічною, валютно-фінансовою). Виникло нове явище стагфляція як симбіоз інфляції і падіння виробництва, для протидії якому в ортодоксального кейнсіанства не виявилось не тільки засобів боротьби із новим явищем - стагфляцією, але навіть із старим - інфляцією.

Крім того, соціально-економічний і політичний розвиток західних країн після Другої світової війни з усією наочністю довів, що державне регулювання економіки не може забезпечити повної зайнятості та рівноваги. Кейнсіанські концепції та моделі вже не давали можливості вирішити проблеми реалізації сукупного суспільного капіталу та безкризового розвитку економіки.

Криза кейнсіанства як офіційної доктрини державного регулювання послужила причиною значного посилення критики як з боку її традиційних опонентів-неокласиків, так і самих прихильників теорії Дж. М. Кейнса. Виникла гостра необхідність перегляду ортодоксальної версії кейнсіанства, що отримало назву «посткейнсіанство».

Історично посткейнсіанство сформувалось як злиття двох наукових течій. По-перше, англійського лівого кейнсіанства з його центром у Кембриджі, про що було сказано вище, визначним представником якого була Дж. В. Робінсон, а також Н. Калдор та П. Сраффа. І, по-друге, американської групи економістів - Р. Клауер, П. Девідсон, А. Лейонхуфвуд, С. Вейнтрауб, Х. Мінські та ін.

Дж. В. Робінсон виступила з критикою вульгаризації ортодоксального кейнсіанства і закликала завершити кейнсіанську революцію. При цьому в розробці теорії на неї великий вплив справила теорія суспільного відтворення К. Маркса.

Представники обох напрямків намагалися поєднати певні загальні підходи до економічної теорії намічені ще самим Дж. М. Кейнсом і ставили за мету остаточне розвінчання неокласичної системи та доведення до кінця вже згаданої початої Дж. М. Кейнсом революції в економічній теорії - створення нового синтезу макро- і мікроекономіки. Однак створити цілісну, загальновизнану теоретичну систему їм так і не вдалося.

Докладний розгляд концепцій представників англійського лівого кейнсіанства (теорії нагромадження капіталу, економічного зростання та розподілу національного продукту, теорії вартості, ціноутворення та ін.) та американського посткейнсіанства (так званого монетарного кейнсіанства) дає можливість визначити й зрозуміти їхні загальні риси та розбіжності.

Розглянемо більш детально різновиди посткейнсіанства. Але спочатку зауважимо, що воно мало три основних напрямки: монетарне, калецькіанське та неорікардіанське посткейнсіанство.

Монетарне посткейнсіанство

До найбільш знаних представників цього напрямку слід віднести, у першу чергу, американських учених Сіднея Вейнтрауба (1914-1983), Роберта Уейна Клауера (1926-2011), Аксея Стіга Бенгта Лейонхуфвуда (1933) тощо, а також

таких економістів, як Пол Девідсон (1930), Хайман Філіп Мінські (1919-1996) та Ян Аллен Крегель (1944), що творчо поставилися до застосовування надбань монетаристських ідей та неокласичної економічної теорії. У своїх працях вони, як і представники сучасного монетаризму, велику роль відводили грошам як активному фактору впливу на макроекономічні процеси, де вони вважались потужною обставиною впливу на економічну кон'юнктуру ринку, а не пасивним елементом, як це мало місце в ортодоксальному кейнсіанстві. Цим підтверджувалися прогнози К. Маркса про перетворення грошей в інвестиційний матеріал, за допомогою якого відбувається підтримання та регулювання технологічних процесів.

Монетарні посткейнсіанці скористалися напрацюваннями неокласичної мікроекономіки для розширення можливостей макроекономічного аналізу, де враховувалася роль недостатньої інформації на фінансових ринках, а значить невизначеність майбутнього та макроекономічної нестабільності. Причому невизначеність майбутнього, а не досягнення суспільством ефективного попиту, представники цього напрямку ставили як найголовнішу проблему в теорії самого Дж. М. Кейнса, що, власне, відрізняє його від неокласики.

Грошовий матеріал, на думку представників монетарного посткейнсіанства, пов'язує минуле, сьогодення та майбутнє економіки. Неважко побачити ще одну прогностичну функцію теорії К. Маркса, який ще в XIX ст. вказав на значення форм антиципації (передбачення), коли сучасне буде визначати майбутнє. На думку монетарних посткейнсіанців, нерівновага в економіці визначалася грошовими контрактами на строк, що зумовлюються невизначеністю майбутнього.

Гроші, на їхню думку, мають дві властивості, які обумовлюють наявність стійкої нерівноваги в умовах неповної зайнятості. Виробництво грошей не зростає зі збільшенням попиту на них, викликаючи нульову еластичність попиту, що наближається до нуля. Наслідком цього є відсутність збільшення працівників, зайнятих виробництвом грошей. З іншого боку, при збільшенні процентної ставки (ціни грошей) попит не переміщується на інші товари. Однак із переміщенням попиту на гроші, в умовах нестабільності економіки, за ними виникає гонитва. Настає зниження ділової активності, і як результат цього - безробіття.

Звідси пропозиції монетарних посткейнсіанців, що полягали у зусиллях по боротьбі з інфляцією шляхом обмеження державою розмірів заробітної плати з одночасним регулюванням капіталовкладень з метою більш повного використання потужностей і робочої сили. Цей висновок має величезне значення не тільки для розвинених країн, а й тих, що відстають у своєму розвитку, як, наприклад, сучасна Україна.

Калецькіанське посткейнсіанство

Даний напрямок пов'язаний з ім'ям видатного польського економіста М. Калецькі (1899-1970), який певний час жив у Великій Британії, у Кембриджі і в 30-х рр. XX ст. ще до Дж. М. Кейнса почав розробляти власну теорію, яка разом із теорією останнього отримала в країні широке розповсюдження. Правда, на відміну від Дж. М. Кейнса, напрацювання польського автора довгий час залишались відомими лише вузькому колу фахівців. З плином часу ситуація змінилась. Його праці з польської мови були перекладені на англійську, що відкрило значному економічному загалу нові грані теорії ефективного попиту. Тому, в сучасних

умовах більшість економістів вважають його внесок в економічну теорію сучасного капіталізму, особливо після Великої депресії, не менш значущим, ніж Дж. М. Кейнса.

Крім того, він деталізував низку дуже важливих положень загальної теорії зайнятості, які були зроблені на основі широкого використання марксистської теорії суспільного відтворення, що була представлена у II томі «Капіталу». Звідси ланцюг положень кейнсіанської теорії отримала більш фундаментальну розробку. Як і Дж. М. Кейнс, М. Калецькі показав, що інвестиції в нових умовах, на відміну від попередніх періодів, є висхідними, а заощадження похідними. Так, виходячи з положення К. Маркса про розбіжності умов безпосередньої експлуатації з умовами її реалізації, він показав, що вони не тільки співпадають у часі і місці, але, по суті, є різними. Так, перше обмежується лише продуктивною силою суспільства, коли друге обмежується пропорційністю різних галузей виробництва та споживною силою суспільства, що визначається не абсолютною продуктивною та споживчою силами, а споживчою силою на основі антагоністичних відносин розподілу, які зводять споживання значної маси суспільства до мінімуму, що може змінюватись лише в узьких рамках. Виходячи з цього положення, учений уточнив основний психологічний закон Дж. М. Кейнса, який характерний, перш за все, для панівних класів (капіталістів), а не кожного члена суспільства. Виходячи із зазначеного, у некейнсіанстві лівого напрямку його лідером Дж. В. Робінсон була зосереджена увага на необхідності подолання зазначеного закону шляхом збільшення попиту незаможних верств населення.

Таким чином, калецькіанське тлумачення інвестицій, як найважливіший аспект, що визначає сукупний попит, отримав низку важливих переваг. По-перше, це розмежування інвестиційних рішень та інвестиційних витрат, що вивело проблему на аналіз впливу фактору часу. По-друге, була уточнена формула рівності інвестицій та заощаджень, що виявилась справедливою для народного господарства взагалі, але ніяк не для фірм, де головним залишався доступ до фінансових ресурсів. По-третє, була усунена неточність відносно кейнсіанського графіка граничної ефективності капіталу, згідно з яким остання визначається точкою перетину очікуваного прибутку зі спадною функцією від норми інвестування. Це дало можливість вдосконалити тлумачення Дж. М. Кейнсом відносно того, що більший обсяг інвестиційного капіталу призведе до пониження норми прибутку, тому що це урівнює граничну ефективність капіталу зі ставкою відсотка, чим, по суті, він повертається до класичної теорії, яку намагався відкинути.

Залежність циклічних коливань від динаміки інвестицій вивело вченого на проблему ефективного попиту, у яку він вмонтував соціально-класовий аспект, де інвестиції розглядаються тільки як функція капіталістів.

Дослідження процесу створення капіталом прибутку дозволило М. Калецькі продемонструвати механізм функціонування капіталістичної економіки, а з ним - і коливання ринкового попиту на різних фазах циклу. Ним було доведено, що рішення капіталістів по інвестиціях і споживанню визначають розмір майбутнього прибутку, а не навпаки. Були визначені три аспекти інвестиційної діяльності в часі (інвестиційні замовлення; виробництво інвестиційних товарів; поставки готового обладнання).

Проблема ефективного попиту в економічній літературі неокласиками взагалі не виникала, тому що в умовах саморегулюючого характеру ринку вирішувалась автоматично, про що свідчив закон Сея, згідно з яким пропозиція породжує відповідний попит. В умовах циклічності економіки, фундаментально продемонстрованій у теорії К. Маркса, постійним явищем стає постійне порушення такого стану рівноваги, а тому центральною проблемою відтворення стає проблема реалізації. Яким чином це відбувається в капіталістичній економіці, де вона прив'язувалась до капіталістичного циклу, до М. Калецькі фундаментально розглядали лише два послідовники К. Маркса - М. І. Туган-Барановський та Р. Люксембург, погляди яких на цю проблему і дослідив польський економіст. Фактично, М. Калецькі з'ясував механізм та послідовність циклічних коливань в умовах підризу монополіями вартісного механізму саморегулювання. Він показав початок спаду виробництва та три взаємопов'язані аспекти інвестиційної діяльності, що ведуть до стабілізації економіки, потім, відповідно, підйому та наступному спаду. Він показав, що процес нагромадження капіталу, який веде до зростання виробництва інвестиційних товарів, тісно пов'язаний зі зміною сукупного виробництва та сукупного попиту. Тим самим був установлений зв'язок між компонентами сукупного попиту - виробництвом інвестиційних товарів та споживчих товарів для робітників. Учений вийшов на третій компонент сукупного попиту, що знаходився у проблемі споживання капіталістів. Було з'ясовано, що положення про те, що чим менше капіталіст споживає, тим більше він зберігає, виявилось справедливим тільки по відношенню до окремого капіталіста, а не до капіталістичного класу загалом, коли трати одних є доходами для інших. Таким чином, були розмежовані практичні аспекти проблем реалізації сукупного продукту як макроекономічні від мікроекономічних закономірностей.

Виходячи з положення стосовно переходу капіталістичної конкуренції від досконалої до недосконалої (монополістичної у формі олігополії), на яку Дж. М. Кейнс не звернув увагу, М. Калецькі уточнив такий перехід шляхом розробки проблеми ціноутворення. У кінцевому підсумку, вона виявилась такою, що стала суттєво відрізнятись від подібного тлумачення К. Марксом та Дж. М. Кейнсом. Останній залишив без уваги зв'язок макроекономічної теорії з мікроекономічною, а звідси - не розробив проблему ціни.

У тлумаченні М. Калецькі, проблема ціни виявилась тісно пов'язаною з витратами виробництва, завдяки чому він вийшов на пояснення зміни досконалої конкуренції недосконалою, викликану пануванням монополій. На відміну від Дж. М. Кейнса вчений показав, що вільне утворення цін, згідно з існуючим попитом, має місце тільки для продуктів сільського господарства та добувних галузей, які виробляються при нееластичному попиті, особливо в короткостроковому періоді. Тому зміни в попиті ведуть і до змін у ціні.

Однак для переважної частини промислових товарів зміна цін відбувається, в основному, через вплив на них сторони пропозиції, тобто витрат виробництва. Тому монополії здійснюють вплив на пропозицію шляхом змін в обсягах товарів, що виробляються, залишаючи ціни незмінними. Крім того, на ціни чинить вплив ефект монополізації, коли до цін додається відповідна монополістична надбавка.

У зв'язку з цим головна стратегічна мета фірми змінюється, бо основні зусилля прикладаються не на максимізацію прибутку, а на максимізацію темпів зростання при збереженні стійкості її стану на ринку.

Таким чином, в основному секторі економіки ціну визначають два ключових фактори: питомі витрати виробництва та надбавки до ціни, що визначається ступенем монополізації ринку. Саме це дозволяє реалізувати інституційні переваги, завдяки яким монополії отримують переваги на ринку через високий рівень концентрації виробництва, реклами, престиж торгової марки тощо.

Панування монополії (олігополії) визначив перехід від досконалої до недосконалої конкуренції, що змінило механізм капіталістичного господарювання і поставило питання про збереження основних постулатів класичної теорії. Звідси стало очевидним, що перестав працювати закон про рівність прибутку на рівновеликий капітал, оскільки виходячи з моделі ціни вченого, його місце зайняв закон нерівного прибутку на капітал, який визначається ступенем його монопольного панування на ринку.

Велике значення мали напрацювання вченого у сфері економічної теорії, такі як залежність циклічних коливань від динаміки інвестицій; проблема ефективного попиту та модель ціноутворення. Однак, як показав час, його найбільшим надбанням у науці стала теорія економічного зростання у різних соціальних системах. Її витoki знаходяться в напрацюваннях радянських економістів 20-х років минулого століття. Проте М. Калецькі деталізував її, розширивши рамки тлумачення. Так, він звернув увагу на абстрактність західних теорій економічного зростання, які втратили вплив на них конкретних соціальних умов. М. Калецькі довів, що саме останні є базовими у визначенні динаміки економічного зростання. Учений продемонстрував взаємодію внутрішніх мотивів та джерел економічного зростання. Він показав, що економіка капіталізму визначається стороною попиту, а соціалізму - пропозиції, а в країнах, що розвиваються, - таким є брак капітального устаткування. Учений вивів закономірність приросту національного доходу, який забезпечувався дією трьох факторів (виробничого ефекту капітальних об'єктів, що введені в експлуатацію протягом року; розміром амортизації, що визначає частку зношення та вибуття капітального обладнання в національному доході; ефекту від різного роду удосконалень, наприклад організації праці, управління, економії використання сировини тощо).

Таким чином, учений показав три можливі типи технічного прогресу: капіталоемкого, капіталоекономічного та нейтрального, коли змінюються умови конкретного господарювання. Тим самим, йому вдалось не тільки розширити проблематику суспільного відтворення в умовах капіталізму монополістичної стадії, але й розробити її для умов соціалістичної системи.

Англійський економіст Кейт Джордж Коулінг (1936), розвиваючи ідеї М. Калецькі, пояснював стагфляцію дією монополій, що ведуть до зменшення частки зарплати у національному доході. Робітники домагаються її підвищення, але це, на його думку, збільшує лише номінальні, а не реальні її розміри, бо монополії тут же намагаються компенсувати таке підвищення статків робітників збільшенням цін на свою продукцію. У зв'язку з цим відбувається зниження споживання товарів тими, хто працює, що є основними покупцями, а з цим зменшується і гранична схильність до споживання. Таким чином, домагаючись нового підвищення зарплати, робітники розкручують спіраль інфляції, викликаючи одночасне

скорочення монополіями виробництва і зменшення ними споживання основної маси товарів, що неминуче призводить до процесів стагфляції.

Неорікардіанське посткейнсіанство

Основними представниками даного напрямку вважають П'єро Сраффу (1898-1983), Джона Леонарда Ітуелла (1945), П'єранджело Гареньяні (1930-2011). Його відмінність від ортодоксальної версії кейнсіанства, на думку зазначених авторів, полягала в перенесенні дослідження економічних процесів із короткострокового періоду в довгостроковий. П. Сраффа у 1960 році написав книгу «Виробництво товарів за допомогою товарів», де показав хибність теорії формування вартості та розподілу багатства виходячи з концепції граничної корисності та граничної продуктивності факторів виробництва.

Учений привернув увагу сучасної економічної науки до теорії Д. Рікардо вказавши, що рівноважний стан економіки та відхилення від нього, викликані факторами тимчасового, несистематичного характеру. Дослідження рівноважної економіки, при якій є середній рівень прибутку та зарплати, не залежить від співвідношення між сукупним попитом та сукупною пропозицією. У стані рівноваги обсяги виробництва та зайнятості перебувають у «природному стані» і ціни відповідають вартості. Відхилення від рівноваги викликають тимчасові фактори, до яких можна віднести інституціональні зміни. Тим самим у розгляді питань економічної теорії були задіяні надбання інституціональної теорії. У розподілі факторів на тимчасові та стійкі у представників цього напрямку немає єдності. Вони стосуються і проблем визначення тимчасових періодів та тлумачення грошей.

4.5. Кейнсіанська теорія та економічна політика як етапи відображення глобальних змін у ринковому середовищі

Спираючись на значення кейнсіанської теоретичної системи, вивчення цього питання почнемо із розуміння того, коли і чому вона отримала такий великий вплив на економічну політику багатьох країн світу. Адже майже чотири десятиліття ідеї Дж. М. Кейнса були на озброєнні керівних органів індустріально розвинених країн. Передусім це стосується напрацювань у теорії зайнятості, національного доходу, циклу, зростання та інших аспектів макроекономіки через які теорія Дж. М. Кейнса поклала початок широкому втіленню у життя розмаїття конкретних методів і способів регулювання.

Інакше кажучи кейнсіанство як напрямок економічної думки виконало важливу роль у розвитку західної економічної теорії. Воно зробило спробу відповісти на низку важливих питань, що виникли у зв'язку з Великою депресією 1929-33 рр. Дж. М. Кейнс вказав на низку нових аспектів дійсності, які не отримали всебічного і детального відображення в економічній науці свого часу, звернувши увагу на такі проблеми, які раніше ігнорувалися. У нових умовах ставав більш очевидним факт неефективності, а точніше - нездійсненності вирішення проблем, що прийшли з неокласики та неолібералізму того періоду.

З іншого боку, виникла необхідність зібрати і узагальнити напрацювання попередників і сучасників Дж. М. Кейнса, праці яких могли б послужити вирішенню ситуації, яка виникла після Великої депресії. До таких слід віднести поставлену в далекому минулому проблему розширення обсягів споживання, а не заощаджень, які в той час, з відомих причин, не могла отримати широкого

визнання, оскільки головною умовою інвестування, а з ним і функціонування ринку вільної конкуренції залишалися заощадження. Сюди ж слід віднести і напрацювання представників шведської школи, перш за все, її засновника Юхана Густава Кнута Вікселля (1851-1926) та польського економіста Міхала Калецькі (1899-1970), теорію якого деякі автори вважають окремим етапом розвитку кейнсіанства. Крім того, слід згадати і ідеї такого оригінального англійського економіста, як Джон Аткинсон Гобсон (1858-1940).

Дж. М. Кейнс зрозумів безперспективність спроб неокласиків в умовах, що змінилися запуснути ринковий механізм саморегулювання економіки за допомогою обмеження профспілкового руху по протидії зниженню заробітної плати, перейти на економічну політику протекціонізму і т. ін.

Звідси для нього стало очевидним, що ринкова система назавжди втратила можливість до саморегулювання пропорцій суспільного відтворення і для її відновлення необхідно втручання ззовні. Цю функцію, на думку автора, повинна була взяти на себе держава, яка діючи на відповідні показники відродити економіку. Інакше кажучи англійський економіст на відміну від своїх попередників-неокласиків, побачив вирішення проблеми в площині не мікро-, а макроекономіки. Для цього необхідно тільки забезпечити ефективний сукупний попит, який би дав змогу перевести нестачу частини національного доходу, що зберігається в інвестиції.

Звідси в кейнсіанській економічній системі в аналізі ринку з'явилися нові аспекти аналізу, за допомогою яких економічна наука змогла вирішити назрілі проблеми господарського розвитку, поставлені практикою, а держава взяти безпосередню участь в економічному житті суспільства.

Концепція Дж. М. Кейнса справила значний вплив на подальший розвиток як економічної теорії, так і економічної політики. Його ідеї взяли на озброєння органи влади розвинених капіталістичних країн, застосовували їх у теоріях національного доходу, циклу, зростання та інших проблемах макроекономіки. Саме його теорія державного регулювання економіки поклала початок широкому впровадженню в життя опрацюванню різних методів і засобів конкретного здійснення поставленої задачі.

Як і неокласики, кейнсіанці є прихильниками ринкової системи, яка організовує, координує та спрямовує ринок через механізм вільних цін, прибутків і збитків до рівноваги попиту та пропозиції. Однак оцінка можливостей цього механізму в них інша. З цієї причини змінилася й точка зору на місце, цілі, роль, функції держави в економіці.

З'ясувавши причини «провалів ринку», Дж. М. Кейнс і його послідовники створили струнку концепцію економічної системи, регульованої як ринком, так і державою, яку часто називають кейнсіанською змішаною економікою.

Основні положення кейнсіанства:

- визнання дії стихійного ринкового механізму в умовах його підризу, із з'ясуванням причин появи подібного явища і обґрунтуванні необхідності державного втручання в економіку;
- формування цілей такого втручання;
- визначення напрямків, форм і методів державного регулювання.
- Оцінюючи позитивні сторони економіки, кейнсіанці відзначають, що

- система зв'язку як ринкова, що виникла є надзвичайно динамічною конструкцією, яка дає значний простір постійним змінам, сприйнятлива до нововведень, гнучко пристосовується до нових потреб. Тому суспільству залишається тільки створити адекватні системі інститути.

Однак, як вважають кейнсіанці, ринковому механізму характерно і стан провалів, які вони зводять до того, що, по-перше, економіка внутрішньо нестійка і для неї характерний циклічний характер відтворення, коли періоди росту змінюються кризовим спадом і, відповідно, безробіттям, що особливо зростає в роки криз.

По-друге, сучасна система і цей аспект кейнсіанці виділяють особливо, байдужа до сформованого нею соціального результату. Її результативність визначають наявні багатство та дохід, що забезпечують доступ до товарів і послуг. Ті, що його не мають виявляються не в змозі скористатися ринковим механізмом. Проте, навіть ті, що мають або успадкували великі статки, хоча самі нічого не зробили для цього, не завжди мають гарантію отримання винагороди від використання наявних в їх розпорядженні ресурсів. Та й везіння, в умовах тодішньої системи, по отриманню доходу відіграють не меншу роль, ніж працьовитість, кваліфікація або талант її представників. Це означає, що і розподіл доходу в ринковій системі після Великої депресії, як вважав Дж. М. Кейнс, аж ніяк не є соціально справедливим. Саме цю обставину він детально розкриває у 24 главі «Заключні зауваження щодо соціальної філософії, до якої може привести загальна теорія», розглядаючи співвідношення ефективного попиту до соціальних аспектів, чим демонструє найбільші вади тодішнього суспільства, як нездатність забезпечити повну зайнятість, а також довільний і несправедливий розподіл багатства і доходів.

До того ж, по-третє, не всі блага і послуги можуть бути оцінені ринком. До них відносяться, перш за все, так звані суспільні блага, у регулюванні яких ринок, у переважній більшості випадків, є неефективним. До них відносяться так звані зовнішні ефекти, пов'язані, перш за все, із забрудненням навколишнього середовища.

Тому подолання «провалів ринку», на думку кейнсіанців, вимагає активного втручання держави. В середині XX ст. це положення було поставлене під сумнів, після розробки теорії прав власності, яка дозволила вирішувати економічні проблеми без прямої участі держави, що не могло не позначитися на змінах в економічній політиці того часу.

Представники кейнсіанства для подолання «провалів ринку» пропонують використовувати функцію «вбудованого стабілізатора», усуваючи нестійкість як економічного, так і соціального порядку, покликані стати необхідним доповненням до ринку, заповнюючи прогалини, які виявляються не під силу ринковому регулюванню. Так, П. Е. Самуельсон вважає, що в результаті цього підходу виникає змішана економіка, яка, на його думку, є гігантською системою загального страхування від найгірших лих економічного життя.

Найбільш широко ідеї Дж. М. Кейнса пройшли апробацію в політиці і господарській практиці США. Цікаво, що ще на початку 30-х рр. минулого століття Дж. М. Кейнс приїздив у США, ознайомивши зі своїми ідеями тодішнього Президента країни Ф. Д. Рузвельта, проте останнього своїми ідеями він не зацікавив. Правда, скоро становище докорінно змінилося і багато заходів,

що проводилися в період «Нового курсу», виявилися взятими за основу з програми Дж. М. Кейнса, як то: організація громадських робіт, фінансування державного будівництва важливих господарських об'єктів, курс на дефіцитне фінансування тощо.

Таким чином, зі сказаного вище випливає, що команда радників Президента США, в деякій мірі, прямо або опосередковано все ж скористалась напрацюваннями Дж. М. Кейнса для розв'язання проблем того часу шляхом максимального збільшення державних витрат. Так, збільшення державою попиту за допомогою нових вливань в економіку до весни 1939 року дало позитивні результати у вигляді її пожвавлення, що сприяло певному зростанню авторитету адептів кейнсіанства.

У розвитку зазначеної стратегічної задачі - збільшення ефективного попиту в 1946 році в США був прийнятий «Закон про зайнятість», згідно з яким уряд країни розробив заходи для забезпечення планового розвитку економіки. Так було передбачено створення таких економічних органів, як Рада економічних консультантів при Президенті і Об'єднана економічна комісія Конгресу.

Фактично економічне вчення Дж. М. Кейнса було направлено на подолання економічної кризи і її нової центральної складової - вимушеного безробіття, бо без її вирішення неможливо було оволодіти новим механізмом регулювання економіки. Він же у своїй основі ставив завдання по запуску нового механізму суспільного відтворення функціонуючого на основі соціалізації з її серцевиною - загальною працею. На відміну від класичного варіанту ринкового відтворення, заснованого на регулюванні вартості по минулій праці, виникла нова задача щодо повернення переважної частини працездатного населення країни у виробництво, як головної умови оволодіння новим явищем - усупільненою формою зв'язку. Саме це дало можливість подолати незвичайну форму кризи, що виникла та надати новий імпульс умиряючому капіталізму. Для вирішення цього завдання потрібно було забезпечити працею всіх, чим запустити механізм перетворення загальної праці в наукову діяльність із включенням у це регулювання інструментів податкової та бюджетної політики.

Саме це завдання несвідомо вирішував Дж. М. Кейнс, особливо не заглиблюючись в економічну теорію процесів, які породила Велика депресія, хоча її причини були давно відомі і вперше передбачені ще у середині XIX століття у «Маніфесті Комуністичної партії» (1848) К. Марксом та його другом Ф. Енгельсом, а більш детально розроблені з економічних позицій у першому томі «Капіталу» (1867).

Причиною такого стану справ було те, що Дж. М. Кейнс не відчував особливої приязні до марксизму, а тому глибоко в його проблематику не вникав. Для цього достатньо подивитися на одне з місць його листування з видатним англійським письменником ірландського походження Дж. Б. Шоу (1856-1950). Так, у 1935 році, прочитавши переписку К. Маркса з Ф. Енгельсом, він останньому писав: «Бачу, що вони винайшли особливий метод розвитку своїх думок і мерзенну манеру письма; їх послідовники віддано зберігають і те й інше. Але коли ви говорите мені, що вони знайшли ключ до економічної загадки, я розводжу руками, бо уявляю тільки відгримілі в минулому суперечки».

Як показали подальші події господарювання, геніальний економіст XX століття помилився. Саме ця зневага до зазначеної їм теорії не дозволила йому

зробити суттєві уточнення, а деякі пункти його доктрини і дати її більш розгорнуто. Звідси деякі виявилися вловлені ним інтуїтивно або ж були сформульовані не зовсім точно. Наприклад, його відомий основний психологічний закон, де схильність до падіння споживання в міру збільшення національного доходу стосувалася всіх верств населення, хоча реально вона була характерна тільки для представників пануючих верств. Саме це і зробили його учні як, наприклад, Дж. В. Робінсон, а М. Калецкі прийшов до висновків, схожих з основними положеннями теорії Дж. М. Кейнса навіть за кілька років раніше нього. Були істотно уточнено ряд положень, що стосуються вже названої вище фундаментальної проблеми ефективного попиту, для вирішення якої видатним польським економістом широко використовувалася теорія саме марксизму.

Зазначені вище обставини показують, що на початковому етапі розвитку кейнсіанства, економічна теорія цього напрямку розвивалася в руслі теорії «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта і подальшого його теоретичного обґрунтування, після виходу знаменитої книги Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей».

У результаті проведеної економічної політики було досягнуто більш-менш стабільне становище на ринку праці, коли вдалося забезпечити досить високу зайнятість робочої сили. Однак, у другій половині 50-х років XX століття стало ясно, що економічні антикризові заходи щодо подолання безробіття, які раніше широко використовувалися не можуть забезпечити тривалого, а головне - стабільного економічного підйому і стійких темпів економічного зростання.

Тому для досягнення поставленої задачі виникла потреба зосередитися на розробці теорії, яка проливалася б світло на закономірності забезпечення стійких і високих темпів економічного зростання. У зв'язку з цим, пізні економісти, що пішли по стопах теорії Дж. М. Кейнса в її неоліберальному трактуванні, як наприклад, теорії економіки пропозиції, прийшли до висновку про необхідність зосередитися не на антикризових заходах, а на тих підходах, які б стимулювали економічне зростання.

У цей період починають інтенсивно розвиватися кейнсіанські теорії економічного циклу та економічного зростання. Однак, у зв'язку з їх багато в чому абстрактним характером, їх застосувати до економічної політики того періоду було неможливо. Існувала ще одна проблема у використанні напрацювань, отриманих економістами, представлених вище теорій в практиці. Це відсутність зв'язку між макроекономікою, в її кейнсіанському варіанті, і нерозробленість ними теорії мікроекономіки.

Проблема вирішилась шляхом об'єднання макроекономічних досліджень з теорією мікроекономіки неокласиків. В результаті утворився неокласичний синтез, що дав можливість доповнити закономірності, відкриті в макроекономіці кейнсіанцями напрацюваннями мікроекономіки, розробленими неокласичним напрямком. У результаті подібного симбіозу вдалося, з одного боку, посилити наявні напрацювання Дж. М. Кейнса, а з іншого - доповнити їх недостатньо розвиненими положеннями, що стосуються сторони грошового ринку, процентної ставки, а також функціонування кредитно-грошової системи. В результаті кейнсіанство перетворилося в частину нової економічної теорії, де воно стало окремим випадком неокласики в умовах депресивного стану економіки.

Неокласичний синтез як новий термін, запропонований в 1937 році Дж. Р. Хіксом, дозволив створити новий варіант розвитку кейнсіанства, як наряду, ніж посилив теоретичну значимість напрацювань теорій економічного циклу і зростання, просунувши їх у русло безпосередньої практики. Так, економістами було запропоновано використовувати «вбудовані стабілізатори» на певних етапах економічного циклу, що дозволило відійти від ортодоксальної теорії Дж. М. Кейнса, спрямованої на досягнення рівноваги бюджету, тобто його бездефіцитність.

Як результат, формується принципово нова кейнсіанська концепція макроекономічної політики, що має у своїй основі три підстави: подолання ідеї збалансованості державного бюджету як одного з найважливіших критеріїв ефективної економічної політики; розробки теорії дефіцитного фінансування державних витрат; зміни ролі кредитно-грошового регулювання як інструменту, що підтримує бюджетну політику.

З арсеналу теорії економічного зростання була взята концепція, побудована на розриві між потенційно можливим і фактичним виробництвом, яке дозволило уникнути оцінки функціонування економіки через економічний цикл, де підйом вважався явищем позитивним, а рецесія - негативним. Концепція регульованого економічного зростання поповнилася двома важливими положеннями, пов'язаними. Це, по-перше, із зростанням потенційного виробництва, його можливостями для виробництва товарів і послуг, яке залежить від кількості та якості наявної праці, капіталу, знань та ін. По-друге, змінами «фактичного» виробництва до «потенційного», що визначається, головним чином, співвідношенням між сукупним і потенційним виробництвом.

Представники кейнсіанської концепції дефіцитного стимулювання економіки виділили два результати, до яких приводить наявність бюджетного дефіциту. Один з них полягає в короткостроковому ефекті розширення грошового попиту, здатного викликати зростання виробництва (реальний ефект), а з іншого - зростання цін (інфляційний ефект), з огляду на те, що дефіцитне фінансування здійснюється в умовах неповної зайнятості і недовантаження потужностей, перший ефект буде переважати над другим.

Інший ефект виникне як довгостроковий шляхом заміщення державного попиту на грошові ресурси приватним попитом, який скоротить приватні інвестиції і приведе до падіння зростання виробництва. Однак подібне витіснення приватного попиту буде компенсовано реальним ефектом зростання виробництва в умовах існування неповної зайнятості. Цьому повинна була сприяти узгоджена кредитно-грошова політика, спрямована на запобігання щодо витіснення приватного капіталу шляхом розширення грошової пропозиції, наприклад, зниження процентних ставок.

До початку 60-х рр. минулого століття головним мотивом для здійснення тих чи інших заходів економічної політики, які впливали на економіку в цілому, була криза або його загроза. І хоча у своїй основній праці і в наступних статтях Дж. М. Кейнс мало уваги приділив проблемі циклу, його концепція справила певний вплив на розробку теорії цього питання і на напрям так званих антициклічних заходів. Метою ж останніх була, якщо не ліквідація циклічного характеру капіталістичної економіки, то, принаймні, ослаблення його руйнівних наслідків.

На основі загальної концепції кейнсіанці розробили конкретні форми і методи державної економічної політики в змішаній системі. Найбільше визнання в практиці державного регулювання економіки отримали теорії антициклічного (зараз його часто називають кон'юнктурним) регулювання і економічного зростання. Антициклічне (кон'юнктурне) регулювання. Головний напрямок державної антициклічної політики, на думку кейнсіанців, - це вплив на інвестиції. Основними її інструментами є державний бюджет, податкова політика, регулювання норми відсотка. В умовах економічного спаду пропонується стимулювати розширення інвестицій, по-перше, за допомогою збільшення державних витрат на закупівлю товарів і послуг з метою компенсації відсутнього приватного попиту; по-друге, шляхом впливу на норму банківського відсотка.

З метою розширення інвестицій вона не повинна бути занадто високою. Це вплив, на думку кейнсіанців, держава забезпечує за рахунок випуску в обіг додаткових грошей, у результаті чого можлива помірна інфляція. І, нарешті, по-третє, вплив на інвестиційний процес держава здійснює, регулюючи ставки оподаткування, з тим, щоб підвищити як виробничий, так і споживчий попит. Така система державних заходів, що стимулюють розширення виробництва в умовах спаду.

У періоди ж буму, що починається та загрожує кризою перевиробництва, пропонуються державні заходи, що обмежують зростання інвестицій, а, отже, і виробництва. У зв'язку з цим, великий інтерес на Заході викликали концепції економічного зростання. Саме завдяки теоріям зростання кейнсіанські рекомендації широко використовувалися урядами всіх розвинених капіталістичних країн у 50-60-х рр. XX століття. Найважливішим фактором економічного зростання в розглянутих теоріях вважається обсяг інвестицій. З методів регулювання вирішальне значення надається державним витратам, розширення яких забезпечується певною мірою дефіцитним фінансуванням. Основна мета зростання державних витрат - збільшення ефективного попиту з боку самої держави і створення сприятливих умов для приватних капіталовкладень. Найважливіші напрямки державних витрат, згідно з цією концепцією - наукові дослідження, виробнича і соціальна інфраструктура (освіта, підготовка і перепідготовка кадрів, медичне обслуговування). І теорії зростання, і антициклічному регулюванню економіки відводять головну роль державного впливу на інвестиції. Дж. М. Кейнс і його послідовники обґрунтовують свій підхід принципом мультиплікації. Згідно з ним, інвестиції, здійснювані урядом, сприятливо позначаються на динаміці національного доходу, зайнятості і споживання. Механізм його дії наступний. Галузі, які отримали початковий поштовх, сприяють розширенню виробництва в сировинних галузях і в суміжних виробництвах. Це, в свою чергу, приводить до зростання зайнятості і підвищення попиту на споживчі товари, що викликає розширення виробництва в галузях, які виробляють предмети споживання. Так виникає ланцюгова реакція, у результаті якої відбувається зростання національного доходу, забезпечується повна зайнятість ресурсів праці і капіталу.

Таким чином, американські економісти і політичні діячі в боротьбі з кризами розраховували, перш за все, на вищезгадані «вбудовані стабілізатори», тобто на автоматичне застосування податкової та бюджетної політики для регулювання циклу.

Однак досвід другої половини 50-х рр. показав, що антикризові заходи не забезпечують тривалого підйому, високих і стійких темпів економічного зростання. Американські дослідники прийшли до справедливого висновку стосовно того, що необхідно концентрувати увагу не на антикризових заходах, а на заходах зі стимулювання зростання, які одночасно будуть і протидією щодо криз. Таким чином, змінився головний мотив напрямків заходів державної економічної політики. Економісти, які займали командні позиції в державних економічних органах у цей період, були переконаними кейнсіанцями. Погляди Дж. М. Кейнса в США поділяли і найближчі економічні радники Дж. Ф. Кеннеді та Л. Б. Джонсона. Так, Президент Дж. Ф. Кеннеді поклав в основу своєї економічної політики найновіші досягнення економічної науки. Вперше в американській історії він зробив спробу привести в рух весь арсенал засобів, якими вона на той час володіла і які можна було б використати у практиці національного господарювання.

Крім того, висновками економічної науки широко користувалися і Президенти Л. Б. Джонсон та Р. М. Ніксон. На думку деяких їх консультантів, економічна наука США, відкинувши постулат саморегулювання, сприйняла кейнсіанські ідеї державного втручання в економіку, завдяки чому відчула «благотворний вплив кейнсіанської економічної терапії».

Необхідність стимулювання економіки почали визначати, виходячи з наявного розриву між потенційним і реальним валовим національним продуктом, а не з можливої загрози економічної кризи. Цю політику навіть назвали « новою економікою ». Характерною її особливістю була постановка перед економічною політикою цілком конкретних завдань. Так, економічну політику в першій половині 60-х рр. було направлено на зменшення безробіття до рівня 4% робочої сили, забезпечення щорічного реального економічного зростання не менше ніж на 4% і щорічного збільшення ВВП (у цінах того періоду) приблизно на 50 млрд доларів.

Що стосується наступного десятиліття, то на рубежі 70-х рр. важливе місце в економічній політиці уряду зайняла проблема контролю інфляції. У заявах Президента Р. Ніксона неодноразово зазначалося, що метою уряду в галузі економіки є забезпечення середньорічних темпів реального економічного зростання в 4-4,5%, утримання рівня безробіття в межах 4% робочої сили, забезпечення темпів зростання цін не більше 2-3% в середньому за рік.

У середині 60-х років ХХ ст. кейнсіанські ідеї були використані в Німеччині. Урядом Німеччини були розроблені антикризові заходи відповідно до кейнсіанської теорії, а саме використання дефіцитного фінансування, маневрування процентної ставки, стримування інфляції. Кейнсіанські ідеї були дуже популярні в Німеччині, особливо в середині 60-х років, коли і тут стали помітні ознаки економічної кризи, уряд Курта Георга Кізінгера (1904-1988) розробив антикризові заходи, згідно з кейнсіанськими рецептами, тобто використовував дефіцитне фінансування, помірну інфляцію, маневрування ставкою відсотка та Ін. Провідним напрямком економічної думки Німеччини став своєрідний синтез неолібералізму з кейнсіанством, з явно вираженим визнанням необхідності державного регулювання економіки.

Кейнсіанські концепції торували собі дорогу і в інших західних країнах, зокрема на батьківщині їхнього автора - Великій Британії. Ще за часів Другої

світової війни в країні було видано урядову Білу книгу «Політика в сфері зайнятості» з обґрунтуванням політики держави щодо забезпечення максимального використання трудових ресурсів та підтримки на високому рівні урядових витрат з метою забезпечення попиту. Виходячи з цього, було переведено під контроль держави цілу низку галузей господарства.

Із зазначеного вище виходить, що основні параметри економічної політики у нових умовах були закладені різними економістами від спроб її безпосереднього практичного моделювання у «Новому курсі»

Ф. Д. Рузвельта представниками різних економічних шкіл та напрямків до теоретичних розробок М. Кальцькі, шведської школи і, нарешті, найбільш деталізованим підходом самого Дж. М. Кейнса.

Але на рубежі 70-80-х рр. кейнсіанська теорія і концепція державного регулювання економіки зазнала серйозних випробувань. Глибока світова криза 1974-1975 рр. показала слабкість і вразливість практичних рекомендацій кейнсіанства. Криза пережила концепцію «держави добробуту», заснованої на соціальних пріоритетах, яка спирається на значний сектор державного підприємництва, на пряме регламентування багатьох сфер приватного підприємництва і перерозподіл доходів на користь держави.

Кейнсіанство і його модифіковані версії (неокейнсіанство і посткейнсіанство) не дали очікуваних наслідків. Заходи держави, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та гармонійних темпів розвитку, у багатьох випадках не мали успіху.

Використання кейнсіанських концепцій в практиці державного регулювання економіки США і більшості країн Західної Європи породило у багатьох західних суспільствознавців і політиків упевненість у тому, що знайдена майже ідеальна модель змішаної економіки. У ній ринкові важелі забезпечують ефективність, а держава - доповнює, поправляє, заповнює ніші, залишені приватним підприємництвом і ринком, домагаючись економічної та соціальної стабільності. Багато фактів економічного розвитку свідчили про те, що вдалося певною мірою згладити цикл. Політика економічного зростання стимулювала НТР і використання її досягнень у самих різних сферах економіки. Цьому сприяли також державні вкладення в галузі виробничої інфраструктури. Витрати уряду на освіту, підготовку і перепідготовку кадрів уможливили формування сукупного працівника нової, обумовленої вимогами НТР, кваліфікації.

І все ж на якомусь витку норовливі закони ринку вирвалися з-під влади кейнсіанства. Яскравим свідченням того була світова економічна криза середини 70-х рр. Стало очевидним, що висунуті кейнсіанською теорією завдання - ліквідувати шкідливі для суспільства наслідки капіталістичного ринку, зберігаючи її позитивні риси, у тривалій перспективі важко розв'язати. За підприємницьку ініціативу і ефективність доводиться розплачуватися нестійкістю, безробіттям, нерівністю й іншими небажаними наслідками.

Але розплачуватися необхідно заради того, щоб не втратити імпульсу до безперервного руху, без якого капітал перестає бути капіталом. Так вважають неокласики. Для кейнсіанців же альтернатива між «економічною ефективністю» чи «соціальною справедливістю» швидше вирішується на користь останньої. Цілі державної економічної політики, з їх точки зору - це високий рівень зайнятості робочої сили, стабільність економічного розвитку, стимулювання економічного

зростання, соціальна політика, забезпечення соціальної справедливості в розподілі.

Уже на рубежі 70-80-х років XX ст. кейнсіанська концепція державного регулювання зазнала поразки. Світова криза 1974-1975 рр. показала неспроможність кейнсіанських рекомендацій. Таким чином, виникла необхідність подолання її негативних наслідків, бо всі заходи, вжиті державою і спрямовані на забезпечення повної зайнятості та економічного зростання, успіху не мали.

Подальший розвиток кейнсіанства мав наслідком критику його опонентами вихідних аспектів цієї теорії. Так, у США ортодоксальне кейнсіанство критикувалось у двох основних площинах. По-перше, за те, що кейнсіанські ортодокси, відірвавши реальні процеси від процесів ціноутворення і, як результат, глибоко не вникли в процеси інфляції. В результаті цього, їх теорії циклу і рецепти антициклічної політики виявилися непридатними за умов стагфляції. По-друге, за ігнорування ролі грошово-кредитних чинників і фінансової системи в цілому, як головних причин, що породжували і генерували економічну нестабільність.

Що стосується економічної програми посткейнсіанства, то вона найбільш повно була втілена у практиці «скандинавської моделі» соціально-економічного розвитку. Враховуючи схожість підходів шведської школи та кейнсіанства, треба вказати на наукові розробки шведської (стокгольмської) школи як самостійного напрямку, що, перш за все, були використані в економічній політиці цих країн.

Нині кейнсіанство як теоретична система і як концепція економічної політики втратило колишню панівну роль і перебуває в опозиції до поширеної скрізь консервативної ортодоксії. Але воно живе, модернізується, розвивається. Кейнсіанська школа створила систему категорій і взаємозв'язків, без яких сьогодні навряд чи можна уявити економічну теорію і економічну політику Заходу.

Так, сьогодні кейнсіанські моделі дуже популярні в економічних системах зі стабілізаційно-трансфертною економікою. Вони дозволяють простежити макроекономічні ефекти від використання важелів фіскальної, зовнішньоекономічної, інвестиційної політики для стимулювання споживчих, інвестиційних витрат, зовнішнього вкладу та державного інвестування.

Певні елементи кейнсіанства можна побачити і в економічній політиці уряду сучасної України. Правда, їх реалізація обмежена, що криється в нерозвиненому стані вітчизняної економіки. На відміну від неї, у зазначених вище державах відбулись економічні процеси підриву вартісного механізму саморегулювання, до яких Україні ще далеко, що дозволило б ефективно, до певного часу, застосовувати рецепти кейнсіанства у повному обсязі.

ТЕМА 5

ЕВОЛЮЦІЯ НЕОКЛАСИЧНИХ ІДЕЙ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПОЛІТИКИ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

- 5.1. Причини занепаду кейнсiанства та поява нових проблем у функціонуванні економіки.
- 5.2. Сутність неолібералізму та основні напрямки його розвитку.
- 5.3. Передумови формування неолібералізму. Неоавстрійська (віденська) школа. Л. фон Мізес і Ф. фон Хайєк.
- 5.4. Чиказька школа. Монетаризм. Економічна теорія М. Фрідмена.
- 5.5. Історичні умови утвердження теорії і практики монетаризму в економіці та політиці розвинених держав.
- 5.6. Неокласичне відродження:
- 5.7. Німецький варіант неолібералізму. Економічні реформи Л. Ерхарда.
- 5.8. Неокласична і неоліберальна теорії та економічна політика як відображення еволюції сучасної економіки.

5.1. Причини занепаду кейнсiанства та поява нових проблем у функціонуванні економіки

Кейнсiанство як напрямок сучасної економічної теорії, займало домінуючі позиції до кінця 70-х років ХХ ст. Однак, з часом, концепція державного регулювання, як і основа її доктрини, почала давати збої, що мало наслідком суттєві технологічні та соціальні зрушення, викликані НТР та глобалізацією процесів виробництва і еволюцією капіталу.

Подібні зміни викликали гігантське зростання номенклатури товарів, виробництва та фінансів. У зв'язку з цим, значно зростала роль стимулів та важелів ринкового регулювання, які засвідчили значну обмеженість державного впливу на економіку.

У другій половині 60-х років країни Заходу зіткнулися з новим явищем - стагфляцією (зростання інфляції та безробіття) і різким загостренням конкуренції на світових ринках. Водночас виріс державний борг ряду країн, який, від рівня ВВП становив в Ірландії - 113%, Німеччині - 85%, Італії - 56%. Домінування ТНК у світовій економіці викликало значні труднощі в отриманні податків від діяльності підпорядкованих ним підприємств у середині країн. Високі витрати держави на соціальні потреби, військові цілі, утримання бюрократії і тиск на ринок позичкового капіталу «з'їдали» значні кошти на інвестиції та структурну перебудову економіки. Державне втручання в економіку все більш ставало не стимулом для її розвитку, а гальмом. Реакцією на цю ситуацію стала поява в економічній науці одного із модифікацій класичного напрямку - неолібералізму. Зазначене вище процеси викликали необхідність змін в економічній політиці.

5.2. Сутність неолібералізму та основні напрямки його розвитку

Неолібералізм як система консервативних економічних теорій сучасної класики в американському та німецькому варіанті бере свій початок з 30-х років ХІХ століття та сягає часів А. Сміта та Д. Рікардо, а методологічно ґрунтувався на ідеї, яку було започатковано ще у 90-х роках позаминулого століття на підвалинах синтезу ліберального підходу, що об'єднав у собі маржиналізм і мікроекономічну теорію, яка отримала назву неокласики.

Такому перетворенню економічна наука, як відомо, зобов'язана теорії А. Маршалла з провідною роллю економічної свободи і індивідуальної діяльності окремо взятого господарюючого суб'єкта, що переслідує особисті інтереси. Виходячи із виведеної ще А. Смітом другої сторони цінності для обміну, в основі якої лежить сила покупки, А. Маршалл заклав її в основу вивчення спонукальних мотивів людей.

У ході свого розвитку класичний напрям багаторазово уточнював і навіть видозмінював свої підходи і критерії в оцінці економічних процесів і явищ. Завдяки появі концепції маржиналізму з доповненням і розвитком її А. Маршалом з'явилася неокласика до якої з 30-х років XX ст. додалась стратегія, а потім і політика виключення безпосереднього впливу на ринок держави, що з 70-х рр. XX ст. задовольнялась лише змінами в інститутах для забезпечення нормального функціонування ринку. Потім неокласичний напрям, ще за часів панування кейнсіанства, отримав продовження в неокласичному синтезі. З часом класики розробили власний предмет макроекономіки, який до цього у них був відсутній, що разом з першим, головним аспектом (відсторонення держави від економічних процесів), сприяло появі неолібералізму.

Сучасний економічний лібералізм (неолібералізм) базується на двох основних традиційних постулатах.

1. Ринок є найбільш ефективною формою господарювання, яка створює найкращі умови для господарського зростання.

2. Пріоритетними мають залишатися забезпечення максимальної свободи учасникам господарської діяльності.

Напрямок не має єдиної теорії і постає в п'яти основних школах: Неоавстрійська (віденська) школа (Л. фон Мізес і Ф. фон Хайек); Чиказька школа (М. Фрідмен); Французька (паризька) школа (М. Алле); Англійська (лондонська) школа (Л. Ч. Робінс); Фрайбурзька школа (В. Ойкен, Л. Ерхард).

Таким чином, неолібералізм, з його підґрунтям - класичним напрямком доповнилися новими положеннями, які у 30-х роках XX ст. оформилися у вигляді неоліберальної доктрини з включенням у нього макроекономічних досліджень з ідеями виваженого державного регулювання ринку. Тим самим він зберіг і навіть посилив, у нових умовах, слідування на практиці принципу саморегулювання економіки, вільної від зайвої регламентації.

Основні зміни відносно початку формування принципів класичного напрямку від його сучасного стану можна побачити у ряді особливостей:

1. Акцент оцінки процесів господарювання, як і у кейнсіанстві, змістився у бік макроекономічного аналізу, який доповнився напрацюваннями неокласики та класичного лібералізму до яких додалися здобутки історичної школи та інституціоналізму.

2. В основу дослідження економічного зростання були покладені не кількісні параметри особливостей відтворювального процесу, як це мало місце у неокласиків, а його якісні характеристики через аналіз змін в інституційному середовищі, що у кінцевому підсумку і визначає кількісні параметри економічних процесів.

3. Граничні величини в концепціях неолібералів, на відміну від неокласичних теорій їх попередників, уже не займали значного місця.

4. Як і кейнсіанці, неоліберали не заперечували необхідності державного втручання в економіку. Однак, якщо у перших це відбувається за рахунок безпосереднього впливу на процес відтворення, то у других - основна увага була сконцентрована на формуванні інституційних змін для забезпечення вільного функціонування ринку в нових умовах.

5.3. Передумови формування неолібералізму. Неоавстрійська (віденська) школа. Л. фон Мізес і Ф. фон Хайєк

Австро-американського економіста Фрідріха Августа фон Хайєка (1899-1992), який разом зі своїм вчителем Людвігом Генріхом Едлером фон Мізесом (1881-1973), вважають одними із перших, хто спробував у нових економічних реаліях довести негативні наслідки втручання держави в господарські процеси. Цікавим є той факт, що свою ідею перший висунув у самий розпал популярності кейнсіанської доктрини, коли втручання держави в економіку було загальноприйнятим фактом, за що отримав прізвисько «динозавра економічної науки».

Ф. Хайєк доводив, що потрібно повернутися до вільного ринку, тому що він дає достовірну інформацію про потреби суспільства, швидко доводить її до виробника і, найголовніше, гарантує свободу особистості, тобто, не призводить до тоталітаризму - підпорядкуванню через державу волі однієї людини. В праці «Згубна самовпевненість. Помилки соціалізму» (1988) він показав процес розвитку ринку та появу в історичному розвитку, відповідно його стану, певних інститутів, які є об'єктивною закономірністю існування суспільства та процесів формування ринкового середовища. Тим самим, розширюючи аналіз закономірностей становлення ринку, він вийшов на проблеми появи відповідних йому інститутів і, тим самим, продемонстрував необхідність аналізу зв'язків ринку з його середовищем. Разом з тим, був розроблений метод дослідження не тільки економіки, але і її надбудови, що дозволило глибше поглянути на роль ринку в господарських процесах суспільства. Цим Ф. Хайєк довів його значні переваги у встановленні суспільних пропорцій та відкрив необхідність відстеження змін в інститутах ринку. Тим самим було показано важливість їх формування з боку суспільства. Власне, цим вчений дав, з одного боку, новий метод дослідження, який пізніше взяли на озброєння представники неоінституціоналізму, а з іншого - показав необхідність формування відповідно до стану ринку адекватних йому інститутів. Саме це і взяли на озброєння представники іншої течії - неолібералізму. Тому, виходячи з останнього положення, Ф. Хайєка, як і його вчителя, можна вважати батьками неолібералізму.

Ф. Хайєк, на відміну від свого учителя Л. Мізеса, основні ідеї якого базувалися на вище зазначених принципах, розвинув думку про те, що найкращим способом відносин між людьми є створення найсприятливіших умов для функціонування вільного ринку, що забезпечує рівність в оцінці як результатів діяльності, інформацію про ринок та рівні потенціальні можливості кожному. Тому втручання держави в економічне життя небажане.

Разом з Ф. Хайєком вони продовжили розробку ідей віденської школи граничної корисності, чим виходячи з її основної посилки, спробували по-новому «осмислити» неокласичну теорію, чим вже у нових умовах перереформувати ідеї демократії та політичної свободи особистості. Правда, у 40-х роках минулого

століття, спочатку вона не отримала всебічного визнання, але з часом завоювала вирішальне значення для бурхливого розвитку в 70-х роках того ж століття неоліберальних ідей, як продовження класики, які підхопив американський неоконсервативний напрям.

За Л. Мізесом та Ф. Хайєком пішло багато економістів. Їй приваблювала ідея Л. Мізеса створення широкої платформи для продовження сучасних ідей класики як у теорії, так і в практиці господарювання. Правда, розмитість платформи аналізу тогочасного суспільства, відмова від проведення чіткої субстанціональної теорії на засадах концепції граничних величин австрійської школи, які вони взяли за основу теорії, зробити цей аналіз таким же чітким, як у їх попередників в особі представників австрійської (віденської) школи граничної корисності не вдалося. Однак вдалося зробити інше - розширити можливості аналізу ринкового середовища завдяки доопрацювання методу австрійського маржиналізму, використання граничних величин, що ще більше наблизило її до безпосередньої практики господарювання з можливістю реформування інститутів ринку, що максимально вивело їх теорію на якісно новий рівень. Це перетворило старий варіант австрійської (віденської) школи маржиналізму на неоавстрійську школу, що дало можливість, шляхом доопрацювання наукових результатів першої, закласти підвалини неолібералізму.

Таким чином, завдяки творчості австрійської школи були вдосконалені такі важливі питання економічної науки, як метод дослідження господарських процесів, що потім став у пригоді не тільки неокласикам, але і представникам неоінституціоналізму. Крім того, даний метод на початку 70-х років ХХ ст. підготував фундамент для американського консервативного напрямку класики, яка створила міцне підґрунтя в теорії для її виходу на безпосередню практику, відштовхнувшись від фундаментального положення неолібералізму про шкідливість втручання держави в економічні процеси.

Неоліберальний напрям отримав два відгалуження, де перший найбільш відповідав класиці, що виріс із неї і став її американським варіантом, інший виник та розвивався як її німецьке відгалуження із значним використанням напрацювань її попередників - німецької історичної школи. Розглянемо перший варіант неолібералізму більш детально, почавши це із найбільш значимої теорії консервативного різновиду класики - сучасного монетаризму М. Фрідмена.

5.4. Чиказька школа. Монетаризм. Економічна теорія М. Фрідмена

У другій половині 70-х років ХХ століття більшість високорозвинених країн світу потрясли потужні інфляційні процеси, що протікали на тлі падіння обсягів виробництва, що в економічній літературі отримали назву стагфляції. Накопичене роками грошове багатство держави і населення почало швидко знецінюватися. У зв'язку з цим, виникла нагальна потреба у знаходженні причин появи цього незвичного явища та його локалізації шляхом розробки відповідної економічної політики.

Кейнсіанство ефективно вирішити ці питання було не в змозі. Спроби досягти цілей економічної політики за допомогою відомого «магічного трикутника», який одночасно охоплював вирішення таких питань, як темпів економічного зростання, зайнятості та стабільних цін, успіху теж не мали. Почалась переоцінка наукових пріоритетів існуючих напрямів. Внаслідок неї в економіці з'явився

консервативний або неліберальний напрям і нова теорія сучасної економічної науки - сучасний монетаризм. Зазначимо, що як явище він виник на першому етапі розвитку меркантилізму, однак в нових умовах отримав нові характеристики.

Було підмічено тісний зв'язок між грошовою масою та темпами економічного зростання, де грошовим аспектам відводилась визначальна роль у коливальному русі економіки. Ще у 1963 році при проведенні глибоких наукових досліджень М. Фрідменом та його асистенткою А. Шварц, при вивченні монетарних імпульсів майже за 100 років у економіці США була помічена тісна залежність між грошима і зростанням ВВП країни.

Виходячи з цього, були зроблені висновки про залежність між грошовою масою, що суттєво впливала на збільшення обсягів національного виробництва. При зростанні кількості грошей відслідковувалась тенденція до зростання багатства і, навпаки, зі зменшенням маси грошей - ВВП зменшувався. Досить швидко монетарна доктрина отримала широке визнання в США в період другого переобрання Р. В. Рейгана (1911-2004) на посаду Президента Сполучених Штатів Америки у 1985-1989 рр., головним консультантом якого з економічних проблем у той час був мало кому відомий американський економіст Мілтон Фрідмен (1912-2006). Досить швидко монетаризм вийшов за межі США та дістав тріумфального визнання у всьому світі. Правда, у справі подолання стагфляції та збереженні незначних темпів економічного зростання, наслідки його використання у різних країнах виявились далеко неоднозначними. Історія зафіксувала декілька досить вдалих спроб проведення монетарної доктрини у США, Великій Британії, Чилі, Тайвані тощо. Однак, мали місце і руйнівні наслідки її використання.

Одночасно разом з монетаризмом широкого поширення набуває і інша неоліберальна теорія - економіки пропозиції. Як і монетаристи, представники економіки пропозиції акцентували увагу на формуванні умов для функціонування вільного ринку. Однак монетаристи робили акцент на визначенні попиту на гроші, який вони розглядали з боку короткострокового періоду, повністю погоджуючись з висновками Дж. М. Кейнса, але вводили і довгостроковий період, який Дж. М. Кейнс не розглядав.

Прихильники економіки пропозиції, на відміну від кейнсіанців, як адептів сторонни сукупного попиту, робили акцент на пропозицію, стверджучи, що розвиток економічних процесів визначає саме сторона пропозиції. Однак нова теорія так і не отримала вигляд чітко сформованої концепції. У ній виявилось багато спільного з монетаризмом, де провідну роль мали монетарні імпульси. При цьому основний акцент у стимулюванні пропозиції робився на регулюванні ставки оподаткування, шляхом її зниження.

Однак повернемося до проблем монетарної теорії. На основі вищевикладеного можна визначити основні принципи, що отримали назву постулатів або догматів монетаризму: визнання стабільності ринкового господарства; пріоритетність грошових факторів над іншими; при регулюванні економіки - орієнтація на довгострокові, а не короткострокові завдання; необхідність глибокого та детального вивчення поведінки людей.

Таким чином, концепція монетаристів спиралася на кількісну теорію грошей, суть якої полягала в констатації прямого зв'язку між кількістю грошей і рівнем цін, коли останні визначались кількістю грошей в обігу.

Як перший крок до стабілізації економіки, М. Фрідмен використав відоме з курсу макроекономіки рівняння Ірвінга Фішера (1867-1947), що стало початком процесу гальмування інфляції. Для цього він запропонував скоротити величезні соціальні програми, витрати на гонку озброєнь та ін., що давало б можливість зробити бюджет бездефіцитним та привести грошову масу, що суттєво зросла, до відповідної їй товарної маси, яку вони обслуговували.

Таким чином, вирішення поставленої задачі здійснювалося на основі використання принципу рівняння обміну:

$$M \times V = Q \times P,$$

де: М - монетарна база;

V - швидкість обігу грошей,

Q - обсяг товарної маси;

P - ціна одиниці продукції.

Зазначимо, що приведення грошової маси до товарної на базі зазначеної формули використовувалося не тільки в монетаризмі. Так, у колишньому СРСР, ще у період так званих «горбачовських реформ», теж значно зросла грошова маса. Для приведення її відповідно до товарної було запропоновано розвинути машинобудівний комплекс, який забезпечував би зростання виробництва товарів народного споживання і покрив би надлишок наявних грошей у суспільстві.

У Польщі, за часів реформ Лешека Бальцеровича (1947), зайва грошова маса у вигляді валюти на руках населення була переміщена за рахунок суттєвого підвищення процентної ставки злого по депозитах у банки. У частині післявоєнної Німеччини, що була під контролем США, Великої Британії та Франції, значна готівкова маса грошей була зменшена шляхом її обміну на нові марки у відношенні 10 до 1. Можна було б продовжити способи і приклади розв'язання зазначеної задачі в різних країнах, але при всій розбіжності методів, що застосовувались, головне полягало у приведенні грошової маси до товарної.

Визначальна роль грошей у регулюванні економічних процесів поставила перед монетаристами питання про їх кількість в обігу. З одного боку, вони визначалися грошовим попитом, а з іншого - пропозицією. На грошовий попит впливають економічні причини, що визначаються трьома економічними факторами: обсягом виробництва, абсолютним рівнем цін та швидкістю обігу грошей.

Пропозиція грошей, у свою чергу, на відміну від попиту, не визначається економічними факторами, а залежить від політики центрального банку, розмірів кредиту, що надається комерційними банками і, нарешті, купівлею-продажем цінних паперів.

Головним інструментом боротьби з економічною кризою монетаристи вважали додаткову емісію грошей і пропонували вкладати їх у цінні папери через фондову біржу, здійснюючи, таким чином, процеси розкручування інвестиційної діяльності. Як наслідок, економічне пожвавлення здійснювалося шляхом створення державою умов для роботи фондових бірж. Для залучення додаткових грошей на інвестиційні цілі використовувалася приватизація роздержавлених підприємств, що, одночасно, сприяло зняттю навантаження на державний бюджет і оздоровленню економіки.

Необхідну кількість грошей для інвестування М. Фрідмен визначав виходячи з передбачуваного зростання ВВП і невеликого зниження швидкості обігу,

пов'язаного з їх надходженням. Так, наприклад, якщо передбачуваний темп зростання ВВП планувався у 3%, то грошову масу потрібно було збільшити на 4-5% з урахуванням зниження швидкості обігу грошей. Причому, приріст грошей був поставлений в залежність від фази економічного циклу, а контроль за грошовою масою повинен був відбуватися безперервно, у залежності від економічного циклу. Так, у разі рецесії (спаду) економіки грошову масу відповідно збільшували. Коли ж набирала силу підйом - грошова маса, відповідно, скорочувалась для запобігання більш глибокого спаду, що настував за фазою підйому.

В Україні політика монетаризму, яку намагалися впровадити на початку 90-х років XX століття, носила, на жаль, непослідовний характер. Держава зупинилася на етапі оздоровлення грошового ринку. А другий, головний етап - розкручування і використання інвестицій через механізм функціонування фондових бірж та механізм виходу з кризи, не міг бути запущений через нерозвиненість фондового ринку. Крім того, гроші від приватизації державних об'єктів у кращому випадку проїдалися, але не йшли на інвестування вітчизняного виробництва. Відмічені обставини і стали головною причиною провалу, так званої, монетаристської політики, яка з самого початку свого здійснення була приречена на невдачу.

5.5. Історичні умови утвердження теорії і практики монетаризму в економіці та політиці розвинених держав

Умови появи сучасного монетаризму були з'ясовані у попередньому питанні. Даний напрямок уперше отримав реалізацію в економіці США. Після приголомшливих результатів його взяла на озброєння колишній Прем'єр-міністр Великої Британії М. Г. Тетчер (1925-2013), яка за свою діяльність на цій посаді отримала прізвисько «залізної леді». У свій час керівник військової диктатури у Чилі А. Х. Р. Піночет Угарте (1915-2006) дав можливість провести цю політику економістам з чиказького університету. Реформи проводились у два етапи, у результаті чого ця країна стала однією з найрозвиненіших держав Латинської Америки. Еталоном використання монетаристської доктрини у Південно-Східній Азії стали економічні реформи уряду Тайваня.

Однак рецепти монетаризму мали і негативні наслідки, наприклад, в Ізраїлі, Аргентині та, вже згаданій вище, Україні. Причина невдач у проведенні цієї політики мали як об'єктивні, так і суб'єктивні коріння. Країни, в яких застосування даної політики дало позитивний результат, як правило, досягались у високорозвинених економіках за умови розвинутої інфраструктури ринку, насамперед, фондового. У країнах, які не мали розвинених ринкових інститутів як Україна, дана політика, зрозуміло, була з самого початку приречена на невдачу.

5.6. Неокласичне відродження. Теорія економіки пропозиції

Як зазначалося раніше, з другої половини 60-х років минулого століття країни Заходу зіткнулися з низкою вже відомих проблем економічного і соціального характеру. Неможливість вирішити їх за допомогою рецептів кейнсіанства мало наслідком повернення до часів «вільного ринку», і стимулювання не попиту, а пропозиції. Разом з монетаризмом зародилася і теорія економіки пропозиції, у якій, на противагу кейнсіанству, віддавала перевагу пропозиції як фактору економічного зростання, що видно з її назви.

Причому теорія економіки пропозиції теорія чи концепція не цілісна, а є, головним чином, сукупністю практичних рекомендацій, які багато в чому мають схожість із монетаризмом. Серед них можна виділити рекомендації в галузі податкової політики, політики приватизації державних підприємств, оздоровлення бюджету, скорочення витрат на соціальні потреби і т. ін.

Найбільш відомими представниками цього напрямку є Артур Бетц Лаффер (1940), Мартін Стюарт Фельдстейн (1939), Дональд Томас Ріган (1918-2003), Роберт Олександр Манделл (1932), Майкл Джей Боскін (1945) тощо. Основний шлях зростання виробництва відмічені автори вбачали у стимулюванні праці та накопиченні інвестицій. Причому основним джерелом інвестицій для них було нагромадження. Для переведення його в інвестиції необхідним кроком вважалося зниження витрат на виробництво. У зв'язку з цим, автоматично виростали витрати у сфері відпочинку, а значить, підвищувалася зацікавленість людей у виробничій діяльності. Послідовники відміченого напрямку рекомендували переводити грошові ресурси з державного сектора в приватний, як більш ефективний.

Якщо для монетаризму способом розкручування інвестиційної діяльності було використання такого інституту, як фондові біржи, то для представників цієї теорії, які теж приділяли велику увагу грошовому фактору, такою базою стало зниження рівня податків. Звідси податкова політика в цьому напрямку стала провідною.

Виходячи з цього, впливала низка рекомендацій:

1. Знизити податки з підприємців для підвищення їхніх доходів та заощаджень, що зрештою повинно було перемістити інтерес їх працівників із сфери відпочинку у сферу виробництва. Тому зниження податків на заробітну плату, доходи підприємців робило привабливою додаткову діяльність у виробничій сфері через дію стимулів до підприємництва.

2. Провести приватизацію державних підприємств, що дозволить скоротити державний борг та збільшити надходження до бюджету за допомогою підвищення ефективності роботи в приватному секторі економіки.

3. Провести бюджетне оздоровлення за рахунок скорочення його видаткової частини та досягнення його на бездефіцитного стану.

4. Скоротити витрати на соціальні потреби, оскільки їх зростання загострює бюджетний дефіцит і не стимулює виробничу активність населення, що витікало з попередньої рекомендації.

У податкову політику, як центральний пункт цієї концепції, був покладений так званий ефект Лаффера. Він отримав назву від імені американського економіста А. Лаффера, одного із засновників вказаної теорії, який указав на залежність ставок оподаткування на надходження грошей до бюджету, проілюструвавши його всім добре відомим графіком, що відобразив цей феномен (рис. 5.6.1).

Рис. 5.6.1. Крива Лаффера

По осі Y на ньому було відображено податкові надходження, а по осі X - податкові ставки. Виходячи з графіка, він показав, що треба робити для досягнення максимальних надходжень до бюджету. Для цього спочатку пропонувалось визначити максимальну ставку оподаткування. За її досягненням ставку податку необхідно було зменшити. Спочатку, писав учений, це призведе до зменшення надходжень, а з часом, з розширенням податкової бази, завдяки збільшенню інтересу товаровиробників до виробництва через зниження відсотка оподаткування, буде спостерігатися зростання надходжень до бюджету. Детально про те, як це відбувалось на практиці буде сказано в параграфі 5.8. Однак треба зазначити, що найбільший ефект в економічній політиці мали теорії монетаризму та економіки пропозиції.

Теорія раціональних передбачень (очікувань)

Ця теорія також стала своєрідним відгалуженням і продовженням неолібералізму. У її основі лежить поняття «антиципація», що перекладається з латині як очікування або передбачення. Ураховуючи, що це активна форма прогнозування, де аналіз сьогодення дозволяє не тільки передбачати майбутнє, але і впливати на нього, більш точним буде використання терміна «передбачення», оскільки термін «очікування» виражає пасивний стан господарюючих суб'єктів.

Уперше такий підхід був використаний у роботі А. Сміта «Багатство націй» (1776). Він ґрунтувався на категорії суспільного розподілу праці, яке дозволяло передбачати майбутній розвиток економічних процесів капіталізму, тобто внутрішню логіку розвитку ринкової системи. У Д. Рікардо такою антиципацією була вартість, яку він узяв за основу розгляду економічної сутності капіталізму. Саме за допомогою неї були розглянуті всі категорії буржуазного суспільства. Зняття обмежень вільного руху вартості вбачалось ним магістральною умовою майбутнього ефективного розвитку економіки.

У К. Маркса ці процеси отримали подальший, більш глибокий розвиток. У своїх економічних працях, особливо в «Капіталі», він показав, як капіталізм породжує економічні форми, що є формами передбачення майбутніх результатів функціонування економіки. Скажімо, категорія витрат виробництва є категорією вартісною, що фіксується після процесу виробництва, а тому є результатом дії капіталістичного виробництва. Одночасно вона виступає і як форма, що вказує підприємцю напрямком майбутньої господарської діяльності, на який він повинен

орієнтуватися у майбутньому. Суспільні витрати виробництва в даному випадку як орієнтир є суспільно нормальними і повинні бути не вище рівня його витрат індивідуальних. Виходячи із їх співвідношення, підприємець планує свою діяльність на майбутнє. До речі, такою ж формою антиципації є і середній прибуток. Саме такі форми і складають основу переходу до постринкових систем.

У XX столітті вказана ідея отримала своє продовження. Так, з'являється теорія раціональних передбачень, автором якої став Джон Фрейзер Мут (1930-2005). Вчений у другій половині 50-х років XX століття сформулював постулат, що отримав подальший розвиток у побудованій ним концепції в 1961 році. Через 10 років до цієї парадигми повернувся відомий американський економіст Роберт Емерсон Лукас (1937), який за її фундаментальну розробку у 1995 році отримав Нобелівську премію в галузі економіки. Вчений заперечував будь-яке втручання держави в економіку, показавши його недосконалість. Крім нього, подібні ідеї розвивали лауреат Нобелівської премії з економіки Томас Джон Сарджент (1943) та Нейл Уоллес (1939). Вони побудували економічну модель, яка відобразила реакцію товаровиробника на зміну політики та ринкової кон'юнктури. При цьому було доведено, що будь-які дії уряду, господарюючі суб'єкти можуть передбачати і врахувати, а значить невілювати державні спроби проведення нею економічної політики, що не відповідає їх намірам.

Прихильники цього підходу виділили два види оцінок передбачення: «адаптивні» та «раціональні». Перші мають у своїй основі минулий досвід як знання наслідків певних економічних дій, що, ураховуючи допущені в минулому помилки та прорахунки, дозволяє виправити їх у майбутній діяльності. У другому випадку, конкретні дії будуються виходячи з існуючої економічної ситуації, на основі якої, виробляється стратегія поведінки конкретної фірми або товаровиробника.

«Раціональні передбачення» ґрунтуються на наукових прогнозах і враховує функціонування реальної економічної моделі сьогодення: динаміку цін, витрат, рівень ставки відсотка, наслідки конкретної економічної політики уряду і т. ін. У цих умовах велике значення має інформація можливості загального доступу до якої має не кожний, що робить її товаром. Звідси випливає, що найбільш раціонально може спланувати свою поведінку виключно володар такої інформації.

На відміну від кейнсіанців, теоретики економіки раціональних передбачень вважають, що максимально повну інформацію має не держава, а великі фірми.

Теорія раціональних передбачень отримала значний вплив на розвиток економіки, починаючи з 70-х років XX століття, коли завершили свій розвиток процеси гнучкої автоматизації, а інформація про ринок стала таким же товаром, як і матеріальне благо. Звідси бере свій виток інформаційна економіка, що дозволяє збільшити можливості виробництва і перетворити його на більш ефективну систему. Зрозуміло, що це потребує підвищення рівня інтелекту нації, оскільки свідчить про перетворення людини із безпосереднього учасника виробництва в його контролера. Відмічені аспекти тією чи іншою мірою, впливають на проведення конкретної економічної політики, що викликає потребу на збільшення витрат на освіту, науку та культуру.

5.7. Німецький варіант неолібералізму. Економічні реформи Л. Ерхарда

Варіанти сучасної економічної політики, які чітко почали окреслюватись після процесів Великої депресії можна означити трьома моделями:

- кейнсіанською - з її варіаціями в ході послідуєчого розвитку;
- американською неоліберальною моделлю з трьома консервативними теоріями як-то: сучасним монетаризмом, економікою пропозиції та теорією раціональних передбачень;
- німецькою неоліберальною доктриною, яка в історії економічної думки отримала широкий розвиток у кінці першої половини ХХ століття в післявоєнній Німеччині як концепція німецького варіанта ринкового господарювання. Вона сформувалась у вигляді продовження напрацювань німецької історичної школи, особливо її найновітнішої стадії розвитку, та неоліберального варіанта, як сучасної класики, де знайшли своє продовження питання утворення оптимального ринкового середовища та соціальні аспекти. Так, у поле зору німецького різновиду неолібералізму, на відміну від американського, потрапили, крім ринку, ще й питання релігії, етики, моралі, забезпечення соціальної справедливості тощо.

Таким чином був започаткований «третій шлях» розвитку країн, який суттєво відрізнявся від кейнсіанського, і менше, але все ж різнився з консервативним варіантом неолібералізму. Так, останній, за державою, як основну функцію, закріплював не регулювання економічних процесів (кейнсіанство), а формування ринкового середовища (неолібералізм).

Розвиваючи в економічній науці суто німецькі традиції що до сучасного стану німецької економіки і, перш за все, напрацювання історичної школи, німецькі економісти створили гібрид з доробок своїх попередників де знайшли своє відображення, як стриженеві, теорії «господарських порядків» В. Ойкена, та соціального ринкового господарства А. Мюллера-Армака і

В. Рьопке. Тому німецький політик та економіст Г. К. Цинн назвав ордоліберальну концепцію «штучно вирощеною квіткою», у якій віддзеркалились напрацювання перш за все трьох відмічених вище авторів.

Особливістю німецької моделі в механізмі впливу на економічний розвиток було те, що вона для формування та підтримки ринкового середовища використовувала державу як знаряддя створення усвідомленого духовного, релігійного та наукового початків. Інакше кажучи, держава здійснювала функцію моделювання зазначеного вище як економічного, так, що особливо важливо, і позаекономічного середовища, які в основному в консервативному неолібералізмі, крім першого, практично не розглядались.

З часом, у період кризових явищ у Німеччині у 1966-1967 роках, економічна політика все ж зазнала впливу перших двох моделей. Однак її остовом все ж залишався суто німецький варіант неолібералізму, який як магістральні напрямки суто національного варіанта неолібералізму отримав чотири течії.

- новітню історичну школу як «постмарксистські дослідження капіталізму»;
- ордолібералізм «Фрайбурзької школи»;
- неолібералізм гуманістичної традиції;
- християнсько-католицьке соціальне вчення та концепція «соціального ринкового господарства» Альфреда Мюллера-Армака.

Першу із них репрезентувала найновіша німецька історична школа як постмарксистське дослідження капіталізму, пов'язане з творчістю двох видатних

учених, про творчість яких більш детально було сказано вище - Вернера Зомбарта (1863-1941), який на початку свого наукового становлення особливо відчув значний вплив марксизму, та Макса Вебера (1864-1920). Виходячи з тенденції розвитку промислового капіталізму, починаючи з XVI ст., представники цього спрямування в кінці XIX ст. замінили марксистську матеріалістичну теорію історії на теорію історичного процесу, де визначальну роль відвели дії інтелектуальних факторів у соціальній та економічній історії, до яких були віднесені такі вагомні, на їхню думку, як духовні, наукові та релігійні як такі, що найбільш визначають траєкторію економічному розвитку.

Зафіксовані як даність найновішої історичної школи, вони, на початку XX ст. отримали трансформацію у вигляді постійного державного усвідомленого формування. Багато в чому це стало можливим завдяки започаткуванню В. Зомбартом поняття «господарської системи», яка дала можливість німецькому неолібералізму вперше вмонтувати в господарські процеси Німеччини динамічну систему економічного розвитку.

Другий напрямок представляв ордолібералізм «Фрайбурзьської школи» у вигляді теорії «господарських порядків» Вальтера Ойкена (1891-1950). Крім нього, у школу входив цілий ряд знаних економістів, де ключову роль у її становленні та розвитку посів саме В. Ойкен. Вперше комплексно виклавши теорію «господарських порядків», він підготував принципи нинішньої економічної політики, яка опрацьовувалася ще в період німецького фашизму, але отримала, зі зрозумілих причин, широке використання в Західній Німеччині тільки в післявоєнні часи.

Теоретичні засади економічної політики нової Німеччини мали витоком своєрідну реакцію на Велику депресію 1929-1933 рр., яка на відміну від кейнсіанства, пробувала знайти вихід із економічної ситуації після втрати ринком спроможності до саморегулювання через продовження неокласичної традиції в нових незвичних умовах. Однак на відміну від автора теорії регульованого ринку - Дж. М. Кейнса, причину ситуації, що виникла, вони вбачали не у відсутності ефективного сукупного попиту, а в підриві ринкового механізму саморегулювання та монополізації господарства. Звідси, на їхню думку, потрібно було налагодити порушену «великою депресією» дію ринкового саморегулятора виробництва, що отримало назву «позитивної» політики господарського порядку зі створення ефективного довготривалого економічного розвитку на перспективу. При цьому на перший план висувались як фундаментальні засади реалізації конституційних гарантій прав населення як вільних особистостей.

В. Ойкен аналізуючи існуючі два типи економічного устрою: централізоване господарство (соціалістичне господарство радянського типу) та ринкове (капіталістичне господарство), на їх основі вивів третій тип соціального устрою, що ввібрав у себе найкращі риси відмічених двох типів.

Фрайбурзька школа серед засад та взаємозалежностей господарського порядку із іншими підвалинами життя німецького суспільства звернула увагу на правовий порядок, який повинен був відповідати порядку економічному. Значним здобутком школи стало визначення зв'язків та взаємовпливу політичного, економічного, соціального та правових порядків. Завдяки подібному підходу були розглянуті, причому всебічно, різні форми ринку та відповідні їм типи господарювання, що дозволило, як зазначалось раніше, закласти підвалини

«третього шляху» економічного розвитку, названого В. Ойкеном, шляхом «конкурентного порядку», що повинен установлюватися та контролюватися державою.

При цьому головний елемент доктрини позитивного господарського порядку базувався на конкуренції як умові забезпечення ефективності функціонування ринку та гарантувати особисті її права та свободи, запобігаючи появі приватної економічної влади. Школа стверджувала, що концентрація економічної влади неминуче призведе до влади політичної. Звідси, рекомендувалось, по-перше, розпустити власні економічні формування або обмеження їхніх функцій, по-друге, зосередити увагу на формуванні економічного порядку.

Для впровадження ефективного конкурентного порядку висувались сім конституційованих принципів довготривалої економічної політики.

До них належали: дієва система цін в умовах повної конкуренції, забезпечення стабільності грошей, гарантії вільного доступу до ринків, підтримання приватної власності на засоби виробництва, а також свободи укладання договорів. Ці принципи доповнювались повною юридичною відповідальністю (ті, хто отримував доходи, повинен був нести і збитки) і постійністю та послідовністю у здійсненні економічної політики як головної умови проведення політики конкурентного порядку.

Для забезпечення функціональної спроможності конкурентного порядку В. Ойкен ввів чотири регулюючі принципи: по-перше, контроль за діяльністю монополій, по-друге, соціальну справедливість політики в області доходів з чітким визначенням нижніх та верхніх меж як завдання фінансової політики, по-третє, корегування через господарський розрахунок індивідуально-господарської діяльності, та, по-четверте - необхідність втручання держави тільки у випадку аномальної пропозиції, перш за все, на ринку праці.

Таким чином, основні доміанти доктрини ордолібералізму, що склали цілісну концепцію, дали можливість установити інституційне середовище, що дозволило запустити ринковий механізм. Однак для визначення його впливу на окрему людину необхідно було ґрунтовно розробити, окрім політичного, економічного та правових порядків, ще й соціальний порядок, в основу якого була покладена соціально-гуманістична концепція, розробка якої вилилась у соціально-гуманістичне та християнсько-католицьке соціальне вчення, що отримало своє фундаментальне втілення у працях систематизатора німецької доктрини - Альфреда Мюллер-Армака (1901-1978).

Значною мірою цьому сприяв третій напрям німецького варіанта неолібералізму - неолібералізм гуманістичної традиції.

Він йшов у руслі теорії ринкового господарства через ідеї Вільгельма Рьопке (1899-1966) та Олександра Рюстова (1885-1963).

У них морально-етичні аспекти господарчого порядку, третій шлях розвитку та свобода індивіда завжди залишались пріоритетними в господарській діяльності, де остання була умовою ефективного господарювання і моральної індивідуальності.

Виходячи із цих положень, О. Рюстов виступав за субсидіарну відповідальність та «соціальну інтеграцію» вільних людей, яка виникає із взаємодії «моралі та інститутів». Причому він указував, що для забезпечення етичного почину конкуренція потребує свого обмеження.

В. Рьопке у своїх творах деталізував та доповнив вказані положення. Так він вказував на «соціальну інтеграцію» вільних людей, стверджуючи, що вона у своїй основі має економічну складову як базу для головної умови - реалізації більш високих цінностей (духовності, моралі, людського тепла), які повинні формуватися суспільством від держави, колективу до сім'ї, одночасно застерігаючи від «економічного матеріалізму», що веде до руйнації свободи. Тому для ефективного здійснення «соціальної інтеграції» держава повинна заздалегідь визначати та проводити узгоджений інтерес громадян та впровадити політичні норми в господарській сфері, які б не витісняли приватні інтереси особи інтересами політичними. Таким чином, у співвідношенні держави та особи головними пріоритетами розвитку суспільства для обох учених завжди була особа з її економічними та морально-етичними інтересами.

Розвиваючи ідею конкурентного господарчого порядку, В. Рьопке виступав не тільки проти монополій, але й великих підприємств. Іншим положенням його концепції стали релігійно-філософські погляди про пріоритет індивіда над колективом і державою.

Отже, можна зазначити, що він був не тільки чудовим економістом, а також філософом, який особливу увагу звернув на моральний аспект системи прийняття економічних рішень, описуючи при цьому не тільки роботу ринкових механізмів, а й прояви моралі і філософії в людській поведінці, що свого часу стало одним із найважливіших положень інституціоналізму. Усім добре відома ідея В. Рьопке про те, що «не можна відокремлювати економічні принципи від людської поведінки», а тому держава повинна вийти за межі «попиту та пропозиції» та формувати самосвідомість суспільства.

Погляди вченого отримали високу оцінку з боку першого Федерального канцлера ФРН Конрада Германа Йозефа Аденауера (1876-1967), який попросив останнього зробити експертну оцінку вибраного ним економічного курсу, отримавши позитивний відгук на реформи Людвіга Ерхарда (1897-1977).

Неважко побачити, що економічна та позаекономічна складова німецької доктрини є реалізацією відкритого ще К. Марксом основного закону нового суспільства про те, що розвиток окремої особистості є умовою розвитку інших людей.

Четвертим складовим німецького напрямку є християнсько-католицьке соціальне вчення та концепція «соціального ринкового господарства» Альфреда Мюллер-Армака (1901-1978).

Зазначимо, що величезну роль у становленні концепції «соціального ринкового господарства» відіграв католицизм, який поставив за мету подолання індивідуалізму та класового розмежування, щоб слугувати одній меті - підвищенню загального добробуту. За «природний» стан суспільного життя визнавався такий, що формували сім'я, громада або держава. Причому солідарність, субсидіарність (організаційний та правовий принцип) повинні були реалізуватися на якнайнижчому, середньому або віддаленому рівні так, щоб досягнення загального добробуту для всіх громадян і були б головним орієнтиром досягнення «природної» організації суспільного життя.

Що стосується теорії соціального ринкового господарства, то її автор А. Мюллер-Армак вважав, що третій шлях розвитку між капіталізмом та соціалізмом є єдино можливим, оскільки чисто ліберальна економіка та господарське

регулювання свій потенціал вичерпали. Необхідне соціальне ринкове господарство, під яким учений розумів усвідомлено встановлений ринковий порядок, координація якого здійснюється за допомогою конкуренції. Однак на відміну В. Ойкена з його системою «господарських порядків», коли соціальна справедливість досягається через конкуренцію як таку, А. Мюллер-Армак йде далі і висуває тезу про формування в суспільстві соціальної рівноваги, що досягається завдяки певним заходам економічної політики. Вони повинні забезпечити соціальну рівновагу та надати гарантії вільної дії ринкових сил.

Звідси потрібна система, яка б дозволяла установлювати соціальну справедливість через проведення активної соціальної політики як магістральної, що спиралася б на принцип «соціальної компенсації», що відрізняє її від капіталістичного типу устрою. Завдяки цій теорії, відповідний тип соціальної політики, що проводить держава, перетворювався на «персональний» розподіл доходів. «Соціальна компенсація» тут досягалася завдяки прогресивному оподаткуванню верств з високими доходами для перерозподілу в бік малозаможних верств населення для будівництва ними власного житла, сплати комунальних послуг тощо. Інша форма соціальної політики є розвиток соціальної інфраструктури через соціальне страхування по безробіттю, хворобі тощо.

Цікаво, що економічна політика цього типу, на думку вченого, повинна реалізуватися на окремому підприємстві, де відбувається синтез як економічного, так і соціального, що посилюється введенні мір конституційних гарантій особистості. З 1960 року центр тяжіння економічної політики переноситься на проблеми суспільно-політичних пріоритетів або на соціальні інвестиції. Фактично такі дії можна визначити як рух до більш широкого розкриття людини як гармонічно розвиненої, де головними стають інвестиції в освіту, науку, природне середовище, формування соціального середовища на підприємстві через покращання умов праці тощо.

У 50-ті роки XX століття відбулась суттєва модифікація концепції «соціального ринкового господарства» з доповненням її положень про «добробут для всіх» та «власність для всіх» завдяки чому, власне, вона стала різновидом теорії народного капіталізму.

Таким чином, ця теорія зайняла проміжне положення між теоріями централізованих суспільних систем та економічними ідеями, побудованими на основі вільного ринкового господарства, відображеного в доктрині класичного лібералізму. Із стратегічної ідеї неолібералізму вона взяла принцип: конкуренція скрізь, де можливо, регулювання там, де необхідно. Однак робить це досить специфічно.

У першому випадку, виходячи з досвіду колишнього СРСР, централізована держава брала на себе відповідальність за забезпечення людини всім необхідним, наприклад житлом. У монетаризмі ж, як провідній теорії американського неолібералізму, подібне завдання перекладається на плечі самих громадян. Як підсумок, у першому випадку, житло, що безкоштовно надається державою, як правило, не бережеться, а тому й використовується нерационально. У другому цього немає але є інше - значний надлишок житла при збереженні значної потреби в ньому значної маси жителів країни.

Таким чином, соціальна ринкова економіка ставить своєю головною метою використання ринку як засобу розвитку особистості. У міру цього вирішується і

завдання розкручування НТП, зростання і постійна модернізація виробництва. У соціальному ринковому господарстві акцент робиться на державно-капіталістичний уклад.

Що стосується соціальної орієнтації ринкової системи то тут в теорії та практичній реалізації ідей німецького неолібералізму від ордолібералізму мають місце певні відмінності, яким, як уже було сказано вище, передували глибокі теоретичні напрацювання таких видатних економістів, як О. Рюстов, В. Рьопке, А. Мюллер-Армак тощо, які не могли погодитися з тим, що соціальну справедливість забезпечать інститути шляхом формування ефективних основ державою ринкового середовища. Для цього необхідні додаткові дії з перерозподілу доходів для забезпечення умов по рівному доступу до різного роду суспільних цінностей на освіту, житло тощо.

Активне впровадження в життя соціально орієнтованої ринкової системи, що ввїбрала все найкраще у своїх попередників, почалося тільки після закінчення Другої світової війни і було пов'язане з ім'ям видатного німецького економіста Людвіга Ерхарда (1897-1977). Економіка розгромленої Німеччини являла собою жалюгідне видовище. Дві третини промислових потужностей не діяли, грошова маса в 10 разів перевищувала товарну. У країні панував «чорний ринок». Багато дефіцитних товарів таких, як одяг, взуття розподілялися за ордерами. Надійною валютою стали сигарети. Невдовзі після війни один із журналістів, характеризуючи тодішній стан країни, кинув фразу: «Німеччина - це купа сміття, у якій копошаться 40 млн. голодних німців».

Протягом двох років реформа ретельно готувалася. Її проведення відрізнялося характерною для німців пунктуальністю. Початком економічних перетворень послужило проведення в 1948 році грошової реформи. Кожен житель країни отримав 40 марок. Грошові кошти громадян, що залишилися після обміну, були «заморожені» на спеціальних рахунках і «розморожувалися» по мірі збільшення товарної маси. Завдяки цьому фактична грошова маса зменшилася у 15 разів.

Успіху реформування сприяли дешева робоча сила, незатребуваний попит населення на товари і послуги, ефективне реформування грошово-кредитної та фінансової системи. Посильну допомогу в здійсненні радикальних перетворень зробила і зовнішня підтримка у вигляді плану Маршалла. Не слід забувати і про відсутність упродовж багатьох років витрат Німеччини на оборону. Л. Ерхард тримав у своїх руках усе управління по здійсненню реформи. Так, ним підтримувалися ключові галузі німецької економіки, як вугільна промисловість, металургія, електроенергетика та ін., що зазнали найбільших труднощів та втрат у післявоєнний період.

Результати нового курсу виявились вражаючими. За короткий термін Німеччина відновила свій довоєнний потенціал. Темпи зростання досягали 9% ВВП. У світі подібні зрушення отримали назву «німецького дива», що було закономірним. Так, у 1950 році ФРН досягла довоєнного рівня виробництва, а в 1956 році порівняно з 1950 роком, він збільшився у 2 рази, а в 1962 році - зріс у 3 рази.

Таким чином, німецька модель соціальної ринкової економіки сформувала економічну політику, що спиралась на положеннях, в основі яких знаходився третій (специфічний) шлях розвитку економіки Німеччини, що зайняв проміжне

положення між чисто ліберальною ринковою економікою та господарським регулюванням. Це проявилось у таких положеннях, як:

1. Обґрунтування особливої ролі сильної держави в перетвореннях як соціального так і ринкового характеру через розробку економічного, соціального та політичного порядків.

2. Стимулювання всебічного розвитку конкуренції як найважливішого чинника формування ринкового середовища та відповідного йому інституційного порядку для економічного зростання, що базується на використанні певних інституційних передумов: типу боротьби з монополізмом, сприяння дрібному й середньому бізнесу, що разом із першим положенням повинно створити відповідні умови для розкриття кожною людиною своїх здібностей.

3. На першому етапі проведення економічних реформ основна увага полягала у створенні державою інституційного середовища для запуску конкурентного вільного ринку, що досягалось завдяки реформам у фінансовій сфері, стимулюванні базових технологій тощо.

4. Після запуску конкурентного ринку, завдання держави зміщується у бік запуску ефективної «роботи» соціальної сфери. Особливу роль у цьому відіграла розробка програм підтримки духовних та моральних цінностей німецької нації, де центральним елементом стала «соціальна компенсація» та всебічний розвиток системи соціального страхування.

Говорячи про причини успіху реформи, Л. Ерахард відповідав дуже чітко та стисло - це винахідливість підприємців, дисциплінованість і працьовитість робітників та вміння політика уряду.

До одних із різновидів схожого типу господарства можна віднести ще й японську модель. Однак при спільності стратегії з німецькою, вона має принципові відмінності в тактиці її здійснення. На відміну від німців, японці роблять акцент не на формування зазначених трьох типів порядків (політичного, соціального та економічного), а на розробку нових технологій за допомогою впровадження наукової діяльності, що має своїм результатом, як і у німців, розвиток особистості.

З 1960 року автор теорії соціального ринкового господарства А. Мюллер-Армак висуває тезу стосовно другої фази соціального ринкового господарства, що було пов'язане з появою ефективно функціонуючого вільного ринку та забезпечення німців основними засобами для існування. У зв'язку з цим виникла необхідність зміщення пріоритетів з політики держави на суспільно-політичні проблеми так званого соціального інвестування. Для цього необхідно було збільшити інвестиції в науку, освіту, розширити господарську самостійність підприємств, стимулюючи індивідуальну підприємливість. Крім того, потрібно було звертати увагу на грошовий обіг та економічну кон'юнктуру, як умову ефективного функціонування ринку. Одночасно зверталась увага на покращення умов праці, виробничого клімату та запуску політики мобільності робочої сили, для чого надавалась адаптаційна допомога. Значна увага приділялась також проведенню політики у сфері екології тощо. На зовнішньому ринку проводилась політика європейської інтеграції для здійснення кон'юнктурної політики, а також допомога країнам, що розвиваються.

Зазначені обставини показали намагання німецького суспільства вийти на принципово нову траєкторію економічного розвитку, в основу якої була покладена

людина, що підтверджує справедливість виведеного К. Марксом закону розвитку, в основу якого покладене положення про всебічний гармонічний розвиток окремої людини як умови розвитку інших, що запускає закон переміни виробничої діяльності та економії часу.

Однак практика господарювання певний час натикалась на труднощі реалізації поставлених завдань. Це було пов'язане з незавершеністю процесів формування гнучкої автоматизації, чим, власне, відкрився новий етап розвитку п'ятого технологічного укладу, який відкрив мікропроцесор, як основу його функціонування. Тому з появою нових умов соціально-технологічного зв'язку почав активно розвиватись другий етап програми соціального ринкового господарства, запропонований свого часу А. Мюллер-Армаком, що підтвердило адекватність між соціальною і ринковою сферами, а починаючи з 90-х років XX століття це положення отримало нові підтвердження. Замість конкуренції товарів почалась конкуренція технологій, а з нею - інформаційна економіка та різке зростання інвестування в людину як головна умова конкурентоздатності будь-якої країни.

5.8. Неокласична і неоліберальна теорії та економічна політика як відображення еволюції сучасної економіки

Неолібералізм як напрям економічної думки, сформувався під впливом ідей класики та неокласики і, починаючи з 80-90-х років минулого століття отримав вигляд трохи оновленої ідеології. Як відправний пункт появи модифікованої економічної політики він увібрав у себе напрацювання своїх попередників. Однак на відміну від класичного лібералізму він уже не заперечував державне регулювання економіки, правда, залишив його лише для реалізації принципів конкуренції та законів вільного ринку. Розглядаючи його і необмежену конкуренцію як основний засіб забезпечення прогресу і досягнення соціальної справедливості, що можливі насамперед на основі економічного зростання, яке вимірюється валовим внутрішнім продуктом (ВВП), він і акцентував свої основні підходи.

З ним тісно пов'язаний другий етап ери глобалізації економіки. Він як продовження ліберальної ідеї став одним із різновидів розвитку класичного напрямку сучасного етапу. Так у середині XX століття неолібералізм стає своєрідною опозицією розвитку ідей соціал-лібералізму, що передбачала соціальне співробітництво і захист населення з поєднанням конкуренції з державним регулюванням і соціальними програмами, прийняттям елементів егалітаризму і колективізму. Цим економічні ідеї соціал-лібералізму певною мірою кореспондувались із підходами соціал-демократії.

Економічна доктрина неолібералізму намагається максимально реалізувати ідею вільного ринку, а тому її конкретні прояви в економічній політиці у тій чи іншій мірі бачились у забезпеченні соціальної справедливості за рахунок функціонування ринкової системи. Тим самим між економікою і етикою суспільства межі виявились розмиті, де перше стало логічним продовженням другого. Звідси, економічна політика будується на тому, щоб максимально стимулювати індивідуальну ініціативу окремого індивіда, незалежно від його соціального статусу, що, на їх думку, повинно було дати можливість досягти більш високих статків та соціального положення представників соціуму.

Економічна політика неолібералізму полягала передусім у підтримці протекціонізму, але своєрідного, коли декларувалися принципи необхідності відкритих ринків. Цим ідея мотивувалася урядами, які, по-перше, відстоюють потреби наднаціонального глобального поширення передових технологій, однак залишаючи за собою право не зменшувати контроль за бізнесом з боку держави. Однак це утворювало безліч проблем, як: корупція, інфляція, адміністративна інтервенція (інтервенціоністське законодавство) тощо.

Варіаціями зазначених вище різновидів неоліберальної економічної політики стали її основні положення стосовно окремих країн. Найбільш близьким до еталону неоліберальної економічної політики є економічна політика США у 1981-1989 рр. у період президентства Р. Рейгана (1911-2004), що отримала назву рейганоміки.

Її появі передували таке явище, як стагфляція, пов'язане з ростом цін на нафту та високим рівнем безробіття. Саме на подоланні наслідків цього явища і базувалась рейганоміка.

З появою зазначеної доктрини відбувається підйом неоконсервативної хвилі економічних теорій, що базувались на монетарній та економічній теорії пропозиції. Основними практичними рекомендації вчених цього напрямку до уряду стала розробка програми, яка ставила за мету не регулювання попиту на товари, а стимулювання їх виробництва з посиленням акцентів на впровадження інноваційних процесів, зниження витрат виробництва тощо. Тут своєрідно переплелись напрацювання монетаризму, який отримав у ті часи практичну реалізацію через радника Президента з економічних питань М. Фрідмана та іншої теорії - економіки пропозиції. Це добре видно через основні пункти рейганоміки, якими стали: використання бюджетної та грошової політики з гальмуванням зростання державних витрат; зменшення податків; зменшення втручання держави в економіку; зниження інфляції шляхом зменшення обсягів грошової маси.

Із перерахованих пунктів добре видно переплетення теорії монетаризму та економіки пропозиції, де друга є логічним продовженням першої. Так основний акцент був зроблений на державний бюджет та основний інструмент його зростання, але в основі цих дій, як бази економічної політики знаходилась теорія монетаризму М. Фрідмана.

Рейганоміка, як економічна політика, виявила як позитивні, так і негативні зміни в економіці. Її головним досягненням стало зменшення інфляції і певне подолання падіння виробництва. До негативних явищ слід віднести зростання державного боргу країни, приблизно в 3 рази, особливо за часи президентства Р. Рейгана, а також, збільшення розшарування у доходах американців, а у великих містах зросло число безхатченків та жебраків. Подолання стагфляції було досягнуте за рахунок проведення ФРС зменшення грошової маси та перевиробництва, в основному, у 80-х роках XX ст. країнами ОПЕК, добутої нафти.

Ще одним різновидом неоліберальної доктрини слід вважати проведення цієї політики у 1979-1990 рр. у Великій Британії Маргарет Гільдою Тетчер (1925-2013). Слідуючи установам неоконсервативних теорій, вона розширила можливості відкритості ринків шляхом приватизації раніше націоналізованих підприємств та галузей виробництва. У фінансовій сфері широко використовувались напрацювання монетарної теорії та згортання соціальних

програм, приватизація соціальних сфер освіти та охорони здоров'я. Тетчеризм, крім того, здійснювався з використанням неоліберальної доктрини та застосуванням заходів «шокової терапії».

Якщо перші два різновиди неоліберальної економічної політики стосувались найрозвиненіших країн світу, як США та Британія, що мало наслідком подолання явища стагфляції, то іншим варіантом її застосування до менш розвиненої економіки можна вважати її чилійський варіант.

Висхідним пунктом початку реформ, здійснених виходячи з неоліберальної доктрини, а точніше її американського різновиду - монетаризму, стали події після військового перевороту 1973 року під керівництвом Аугусто Хосе Рамона Піночета Угарте (1915-2006). Особливість її здійснення полягала в тому, що формування нових державно- юридичних форм у Чилі відбувалось еволюційним шляхом, після економічних змін. Другою особливістю змін у країні був тяж поступовий демонтаж інститутів військового режиму у період 1974-1979 років, що дозволило перейти від диктатури до демократії.

Економічні реформи у Чилі здійснювались під керівництвом економістів з Чиказького університету, так званих «чиказьких хлопчиків». У своєму розвитку економічні реформи пройшли два етапи. На першому, практично, у «чистому» виді, було використано неоліберальну модель. Вона полягала у забезпеченні вільної приватної ініціативи у всіх сферах економіки, що мала за мету спочатку стабілізувати, а потім і модернізувати її. Для цього був зроблений орієнтир на підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку, шляхом відмови від протекціонізму, надання вільного доступу іноземному капіталу та забезпечення приватному сектору зовнішніх кредитів. Іншими словами, відбулось скорочення прямого впливу держави на економіку, що було головною стратегічною метою американської моделі неолібералізму. Розуміючи, що сучасна монетаристська теорія у суспільстві веде до розшарування, і притому значному, для зняття соціальної напруги реформатори ввели відрахування у бюджет від коштів, отриманих із заможних верств населення, на користь малозабезпечених громадян.

Перший етап реформ розпочався на фоні величезного дефіциту платіжного балансу, гіперінфляції та несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури. У зв'язку з цим, було вирішено провести «шокову терапію». Для цього держава пішла на припинення фінансування нерентабельних підприємств, значного скорочення рівня заробітної плати, приведення до мінімуму суспільного попиту тощо. В країні були широко розгорнуті процеси масової приватизації, що мали за мету підвищення ефективності національного виробництва та його модернізації. Разом з цим, здійснювалась підтримка національної валюти для налагодження регулярних виплат для погашення зовнішнього боргу. Завдяки відміченим заходам поступово роль державного сектора економіки перетворилась на другорядну.

Результатом проведених реформ стало досягнення стабільних темпів зростання ВВП (приблизно 6% на рік), зменшення дефіциту платіжного балансу у 3 рази, інфляції до 30% на рік та повна ліквідація дефіциту державного бюджету. Також вдалось провести диверсифікацію виробництв, що працювали на експорт, де ключове місце займали виробництва міді та селітри, що зробило їх менш залежним від кон'юнктури світового ринку. Завдяки реформам вдалось

модернізувати державний апарат шляхом скорочення зайнятих у ньому та підвищення ефективності його управління.

Платою за досягнення позитивних змін у житті суспільства та економіці країни стало підвищення ролі фінансово-олігархічних груп у вигляді сімейних кланів та поява нових. Заохочення принципу відкритої економіки викликало наплив іноземного капіталу, який проник не тільки у виробничі сфери, але й у кредитно-банківську, що посилювало зовнішню залежність країни, при різкому зростанні рівня безробіття та маргіналізації найманих працівників під впливом згортання обробної промисловості державного сектора. Слід відзначити, що більш ніж 80% чилійців у ті часи жили на статки, що не досягали рівня 1510 дол. на рік, а 40% існували за межею бідності. У цей період широко розгортались процеси формування суспільства аполітичних конформістів, які повинні бути зацікавлені лише проблемами своєї професійної діяльності. Відбувалась політика, що формувала так звану «культуру жаху», яка повинна була забезпечити політичну стабільність у впровадженні неоліберальної доктрини. Патерналізм режиму А. Піночета поєднувався з відокремленістю еліти від інших верств населення, яка жила своїм життям.

Разом з тим, реформи, що отримали назву «економічного дива», призвели до зростання у 5 разів зовнішнього боргу, збереження на досить високому рівні інфляції, підриву національної промисловості з утисками традиційних національних виробництв та скорочення державних інвестицій.

На початку 1982 року стало очевидним, що модель відкритого ринку потребує суттєвого коригування. Цим, власне, і був розпочатий в країні другий етап з 1982 по 1989 роки економічних перетворень з використанням моделі «розумного монетаризму» та продовження поступового відновлення політичних свобод, суттєво обмежених після державного перевороту 1973 року. Особливістю зазначеного періоду вже стало широке втручання держави в економічні процеси. Було продовжено приватизацію підприємств, але з наданням приватному сектору субсидій. Так, у приватні руки були передані гірничодобувна галузь та металургійна промисловість, сфера зв'язку тощо, що дало можливість їх кардинально модернізувати. Крім того, чилійським елітним економічним групам вдалося встановити сумісний контроль над раніше приватизованими підприємствами разом з транснаціональними корпораціями (ТНК). Відбулись реформи і у сфері обігу. Діяльність тринадцяти банків здійснювалась з втручанням в їх функціонування держави, а два з них потрапили під її безпосередній прямий контроль. Зовнішній борг приватних банків почала виплачувати держава.

Другий етап реформування продовжив тенденції оздоровлення та модернізації економіки, підвищив рівень демократичних свобод, що дало можливість чилійській економіці стати найдинамічнішою серед країн Латинської Америки. В зазначений період була приборкана інфляція, що досягла середньосвітового рівня, тобто 9-15%, безробіття скоротилось до 6%, а зовнішня заборгованість зменшилась на 2 млрд. доларів.

Результати використання американського варіанта неоліберальної доктрини у Чилі наглядно продемонстрували як позитивні, так і негативні наслідки даної моделі. Звідси стає очевидним необхідність глибокого аналізу стану суспільства, в якому будуть проведені реформи, особливо стан його економіки. Використання будь-якої доктрини, її оздоровлення та модернізацію не можливо здійснити

ефективно не виділяючи етапи реформування, а також наслідки кожної з доктрин. Тому завжди треба мати на увазі, крім етапів проведення економічної політики, ще й підбір таких інструментів у реформуванні економіки та соціальної сфери, які б дозволили використовувати не тільки один варіант з різних напрямків сучасної економічної науки, але і скористатись їх комплексною (синтетичною) дією, щоб надало змогу скористатися ефективністю кожного з напрямків одночасно обмежуючи їх негативну дію.

Розглядаючи використання принципів неолібералізму, крім його консервативного варіанта, треба враховувати ще й німецький його різновид, що історично доказав свою ефективність. Його особливість, на відміну від консервативного варіанта, полягала у тому, що тут ринок був лише засобом для покращення життя людини, а не тільки метою зростання економічної могутності країни. Крім того, німці створивши засади функціонування ринку у нових умовах, розробили програму розвитку соціальної сфери, чим суттєво підвищили ефективність свого виробництва. Тому їм не потрібно було проводити болючу для бідних верств населення «шокову терапію», а поступово почати зразу ж нарощувати економічний та людський потенціал. Тому другий варіант економічної політики є для нас більш кращим.

Таким чином, не бажано здійснювати ринкову трансформацію, орієнтуючись на використання напрацювань економічної політики виключно одного напрямку, пам'ятаючи, що ринок ніколи не зможе вирішити всіх проблем суспільства. Крім того, важливо враховувати як стратегію розвитку окремої країни, де потрібно врахувати як дію того чи іншого напрямку, так і накопичений історичний досвід міри втручання держави в економіку.

ТЕМА 6

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ

6.1. Витоки та загальна характеристика інституціоналізму.

6.2. Особливості економічної політики інституціоналізму другої половини ХХ - початку ХХІ століття.

6.3. Інституційні детермінанти економічної політики держави.

6.1. Витоки та загальна характеристика інституціоналізму

В кінці ХІХ століття в історії світової економічної думки з'являється новий напрям - інституціоналізм. Внутрішніми причинами його появи стали процеси продовження підриву товарної форми зв'язку, що чітко означились у кінці ХІХ ст. Назовні це вилилось у такій формі, як відокремлення капіталу власності від капіталу-функції. Одночасно з цим процеси монополізації виробництва, загострення монополістичної конкуренції, наростання суперечностей у відносинах між самими капіталістами, відкрили шлях диференціації суспільства, що й підвело його до усвідомлення необхідності контролю за прийняттям індивідуальних рішень державою.

Одночасно зі зміною місця монополій в економічному житті значно зросла роль групових інтересів, а з ними - свідомого групового початку, що викликало посилення дії масових громадських рухів: профспілок, робітничих та релігійних об'єднань і т. ін. Внаслідок цього ключовий напрям економічної думки останньої

третини XIX ст. - маржиналізм, де спонукальні мотиви людей визначались індивідуальними інтересами, відійшов в аннали історії.

На історичній батьківщині інституціоналізму - США каталізаторами його появи стали: нерівномірність економічного розвитку країни, зміщення інтересів дослідників з проблем статичної на динаміку, відкриття підсвідомого рівня знаним психологом та філософом В. Джеймсом (1842-1910) і т. ін.

Американське суспільство тих часів опинилось на роздоріжжі, коли постала своєрідна дилема. З одного боку, бурхливий розвиток економіки, представлений великим монополістичним капіталом, що вивів Сполучені Штати в економічному розвитку на перше місце у світі, а з іншого, брутальний спосіб накопичення цього багатства останніми через пограбування робітників, фермерів, дрібного бізнесу тощо, який викликав закономірний протест більшості населення. Ставало зрозумілим, що шлях розвитку, який накреслила неокласична школа має свої обмеження. З іншого боку, марксистський варіант класики з його намаганням радикальної зміни суспільного устрою, більшість суспільства теж не влаштовував.

Звідси виникла ідея пошуку третього (оптимального) шляху розвитку, який, з одного боку, зберігав би існуючі темпи зростання суспільного багатства країни, а з іншого - долав відмічені вище негативи. Це, у кінцевому наслідку, і призвело до прискіпливої уваги американців до напрацювань німецької історичної школи, соціально-реформаторських ідей Дж. С. Мілля та фабіанства. Останні три джерела й стали витокami нового напрямку.

Сам термін «конституціональна економічна теорія» вперше використав американський професор права та економіст Уолтон Хейл Гамільтон (1881-1958) на зборах Американської економічної асоціації у 1918 році.

Інституціоналізм як альтернатива неокласиці (термін запропонував Т. Веблен), виник не на порожньому місці і мав витокom вихідні пункти, що містились у працях ряду напрямків та шкіл. Причому, він увібрав у себе саме ті підходи до аналізу дійсності, що давали можливість, з одного боку, окреслити нову царину проблем - інститути, на які вказувала ще класика, а пізніше частково і кейнсіанство, але на відміну від інституціоналістів вони не ставили їх у якості предмета дослідження. З іншого боку, значний вплив дії інститутів на господарську практику потребував їх ретельного вивчення, що й визначило формування інституту в якості специфічного об'єкта дослідження.

Джерелами інституціоналізму, як вже було сказано вище, стали: найновіша німецька історична школа, англійський ліберальний реформізм Дж. С. Мілля та ідеї фабіанства, де головний критерій відбору матеріалу робився ще й на політико-правові, історико-етичні та соціально-культурні аспекти розвитку суспільства та поступовий шлях змін.

Найбільш близькими до інституціоналізму виявились напрацювання прибічників історичної школи у Німеччині, а точніше, найновішої історичної школи, де, вперше, інститути почали досліджуватися через виявлення їх вирішальної ролі на економіку. Також було відмічено тісний зв'язок між економікою та правом, етикою, мораллю з підкресленням значення свідомого початку у суспільстві, який, на думку представників даної школи, повинен був керуватися державою.

Цим вперше була стерта межа між економічною та позаекономічною проблематикою і в рамках останньої, теж вперше, був поглиблений розгляд дії

інститутів, як різновиду продуктивних сил нації в історичному аспекті. Звідси предмет дослідження економічної науки вони вбачали як дію всіх продуктивних сил суспільства як економічного, так і позаекономічного плану. Таким чином, найновіша німецька історична школа продовжила ретельне дослідження суті та розвитку інститутів, але, на відміну від інституціоналізму не визначала їх у якості предмета економічної науки, тобто не розглядала проблематику господарювання виключно через інституційне середовище.

Крім того, німецькою історичною школою була підкреслена значна роль держави у модифікації продуктивних сил та формуванні відповідних інститутів, що сприяють як економічному так і соціальному розвитку. Узявши це положення за основу, американський інституціоналізм вніс у нього певні корективи, які в основному торкалися взаємодії суспільства та держави шляхом уточнення взаємозв'язків між психологією великих груп людей та технологічними процесами, правом і спробою з'ясування взаємозв'язків між фазами економічного циклу, економічними та позаекономічними складовими, які його визначають.

Якщо німці, за відсутності розвиненого ринку, вимушені були використовувати державу для концентрації нарощування зусиль у вирішенні господарських і політичних завдань через принцип етатизму (державного втручання), то у американському суспільстві роль держави була значно скромніша і зводилась лише до інструменту в контролі за проведенням економічної політики. Американське суспільство високо цінувало індивідуалізм, і тому постійно шукало ефективний механізм контролю обмеження дії держави по недопущенню перешкод у реалізації волі окремої особистості

Як і історична школа, інституціоналізм широко використовував метод позитивної соціології О. Конта (1798-1857) та історичний підхід, активно поглиблюючи зв'язок економічної науки з іншими дисциплінами, особливо з соціологією, завдяки чому з часом був поглиблений зв'язок економічної теорії з економічною політикою. Одним із фундаментальних положень історичної школи яку використав інституціоналізм став акцент на регулюючу роль держави в об'єднанні суспільства за допомогою проведення реформ в освіті та господарчих процесах.

Важливо відмітити, що старий інституціоналізм через свого засновника Т. Веблена також поглибив деякі аспекти, як у вивченні інститутів так і технологічних зв'язків, що їх визначають. Це викликало до життя постановки про вплив економічного (соціально-економічних зв'язків) на позаекономічне (інститути), значення відокремлення капітала-власності від капітала-функції, яким управляють менеджери, завдяки чому був знову продемонстрований паразитизм капітала-власності та необхідність його усунення шляхом революції менеджерів.

Продовження даної ідеї віддзеркалилось у доведенні ідеї відкритих, ще К. Максом загальних закономірностей по вирішенню конкретних проблем практики господарювання через реформування правових відносин, як наприклад у Дж. Р. Коммонса та розробці більш досконалого інструменту впливу та взаємодії позаекономічних та економічних факторів у відповідних фазах економічного циклу із спробою їх статистичного підрахунку у творах В. К. Мітчелла.

Зазначене вище знайшло своє відображення у методології інституціоналізму, який взяв на озброєння ще й методи спостереження, порівняння, експерименту

тощо О. Конта, які разом з німецькою історичною школою заклали для нового напрямку першу визначальну складову.

Другою складовою інституціоналізму став англійський ліберальний реформізм Дж. С. Мілля. Останній стояв на ідеях соціального позитивізму і використання досягнень науки по реформуванню суспільного устрою. Важливим для напрямку виявився і процес осмислення досвіду попередників та обґрунтування залежності характеру розподілу благ від існуючих суспільних інститутів та їх постійних змін, що багаторазово підкреслювалось у творах цього автора.

Третім складовим елементом інституціоналізму, як було сказано вище, були ідеї фабіанства. Вони зводились до безперервного еволюційного реформування суспільства парламентським шляхом регулярного відслідковування функціонування діючих правових норм та їх удосконалення.

Значна диференціація тодішнього американського суспільства вимагала невідкладного згладжування існуючих соціальних протиріч, що викликало до життя певний інтерес до надбань соціалістичної ідеології. Крім того, перші інституціоналісти звертали увагу на факти, які не вписувалися в панівне у той час пояснення їх з боку неокласики. Такими були незвичні для представників цього напрямку дії людей як «демонстративне споживання», поведінка окремих людських груп (материнський інстинкт тощо), невідповідність реальному життю тлумачення поведінки представників соціуму за принципом арифмометра, що постійно розраховують вигоди та порівнюють їх із труднощами у придбанні благ або послуг. Саме на це, причому уперше, звернув увагу основоположник даного напрямку Торстейн Веблен у своєму фундаментальному творі «Теорія бездіяльного класу» (1899), який став своєрідним підсумком його попередніх наукових досліджень та, як стало зрозумілим пізніше, першим витоків принципів інституціоналізму.

У ній вчений вперше чітко продемонстрував значний вплив на економічні процеси позаекономічних складових, насамперед, так званих «інститутів». Під ними він та його прихильники розуміли норми, правила, традиції, що панують у суспільстві, а, також, організаційні форми, що їх забезпечують через механізми їх дії, визначаючи особливість взаємодії між людьми в існуючій суспільній системі. Таким чином, у межах американського інституціоналізму відбулося розширення економічної науки за рахунок включення в область її аналізу пограничних проблем, якими, займалися психологія, політологія, правознавство та інші науки, що, до певного часу, не були об'єктом прискіпливої уваги у попередніх напрямках економічної думки, за виключенням представників німецької історичної школи.

Інституціоналісти ж у суспільстві помітили відмирання ринкових процесів (економіки) і їх заміну зазначеними вище позаекономічними компонентами. Пізніше на це зверне увагу і неоліберальний напрямок та кейнсіанство, що, з часом, призведе їх до різноманітних варіантів та синтезу з інституціоналізмом. У спробах знайти більш фундаментальне обґрунтування інститутам, інституціоналізм з часом, почне використовувати методологію неокласики, наслідком чого, у певній мірі, стане поява нового напрямку - неоінституціоналізму, який частина вчених визначає як своєрідну спробу дослідити питання впливу інститутів на економічну складову, які, до певного часу, були для неокласиків своєрідною «чорною скринькою». Однак, такий підхід, у

зв'язку з відсутністю остаточного оформлення чітких рис трансформування цього напрямку не є загальноприйнятим.

Склалось так, що, спочатку неокласичний напрям, синтезувавшись з кейнсіанством, вийшов на макроекономічну проблематику, яка дозволила вирішити основні проблеми існуючого господарського механізму. Однак, з часом, з'ясувалось, що у новому синтезі відмічених напрямків виявилась прогалина у вигляді відсутності фундаментальної теорії інститутів.

До методологічних особливостей інституціоналізму, у першу чергу, слід віднести центральну категорію «інститут», про суть якої було сказано вище. По-друге, широке використання філософії соціального позитивізму і прагматизму, які піддаються впливу суспільства, тобто керованої еволюції, запозиченої з праць Ч. Р. Дарвіна (1809-1882) і перенесених у область суспільного розвитку. Вона отримала своє подальше продовження в принципах історизму та еволюціонізму, на відміну від наступних напрямків економічної думки. У реалізації відміченої ідеї інституціоналісти широко використовували емпірико-описовий метод і скептично ставилися до абстрактного методу дослідження неокласиків. По-третє, значна роль відводилася математичному і статистичному, а потім і історичному апарату аналізу.

Цей напрям і зараз широко використовує інтеграцію економічної теорії з іншими науками, чим розмиває межі «чистої» економічної теорії неокласиків. Крім того, він приділяє велику увагу проблемі технологічного детермінізму завдяки об'єднанню двох раніше самостійних об'єктів вивчення - технологій та інститутів. Під технологією розуміється певний спосіб зв'язків між людьми, який дозволяє опосередковувати відносини між ними та отримувати корисний результат від цієї виробничої діяльності, а під інститутами - форма організації суспільства з його мотивами і нормативами поведінки.

Правда, слід відмітити, що в інституціоналізмі під технологіями розуміється тільки спосіб отримання корисного результату. Що ж стосується другої складової - інститутів, то у них вона виступає, як вже було сказано вище, як форма організації суспільства з його мотивами і нормативами поведінки. Також, слід відзначити, що відмічені категорії технології та інститути у подальшому розвитку етапів інституціоналізму його представниками нерідко відриваються один від одного, що призводить до положення про те, що у кінцевому рахунку, наявні інститути мають вирішальний вплив на продуктивні сили суспільства.

6.2. Особливості економічної політики інституціоналізму другої половини XX - початку XXI століття

Генезою економічної політики інституціоналізму багато у чому були визначені її витоками у вигляді напрацювань німецької історичної школи, особливо її найновішого етапу розвитку, теорією ліберального реформізму Дж. С. Мілля та ідеями фабіанства. Старий інституціоналізм, як перший етап інституціоналізму, звернув увагу на гострі проблеми нового суспільства початку XX ст., зосередившись на боротьбі з соціальним дарвінізмом та його жахливими проявами у вигляді тотального тиску монополій на всі сфери життєдіяльності людей, особливо малого та середнього бізнесу. Частково цим етапом були підведені ідеї щодо необхідності початку трансформацій в економічній політиці через зміни в інститутах, викликані появою та переходом влади до монополій, що

посилили необхідність регулювання технологічних процесів, а з ними і нагальних змін в правовому полі взаємовідносин між людьми та врахування впливу на ці процеси господарювання трансформації економічного циклу.

Однак економічна політика цього періоду суттєвих змін до появи Великої депресії ще не зазнала. Ситуація докорінно змінюється у 1929-1933 рр., коли вартісний механізм саморегулювання виявився остаточно підірваним. Відбулось загострення до крайнього ступеню основного протиріччя між суспільним характером виробництва та приватною формою привласнення результатів виробництва.

Виходячи з цього, стає зрозумілим, чому всі традиційні підходи до виходу з кризи будь-якої розвиненої країни, коли механізм ринкового саморегулювання відійшов у історію, спрацювати вже не могли. Знадобились принципово нові, як до стратегії подолання кризи, переходу до регульованого ринку, так і тактичні заходи зі з'ясування інститутів та інструментів, якими можна було б впливати на ринок. Найбільш розгалуженим та деталізованим варіантом такої економічної політики став «Новий курс» Ф. Д. Рузвельта, який, на певний час, виявився зразком для наслідування інших розвинених країн.

З 70-х років XX століття починає формуватись п'ятий технологічний уклад, що з 90-х років якісно змінює тип конкуренції - з конкуренції товарів на конкуренцію технологій, а з ним виникає і необхідність врахування в економічній політиці НТР, що визначає рівень діючих технологій, збільшення інформаційного забезпечення та значного зростання інноваційного інвестування в людину.

З другої половини минулого століття набирає сили НТП, а з ним необхідність змін в економічній політиці взагалі. Виникає неоінституціоналізм як етап інституціоналізму. Як не дивно, але в його основі багато у чому віддзеркалились напрацювання неоавстрійської школи. Досліджуючи особливості функціонування ринку після подій Великої депресії, його представники, в особі Л. фон Мізеса та Ф. фон Хайєка, звернули увагу на тісний зв'язок ринку та інституційного середовища його функціонування. Особливо вагомий внесок у демонстрацію цього явища зробив Ф. фон Хайєк. Доводячи необхідність повернення суспільства до стандартів вільного ринку, він показав тісний зв'язок між еволюцією ринку та інститутів. Тим самим було підкреслена необхідність їх модернізації, яка, починаючи з появи неолібералізму, стала фундаментом теоретичних підходів зазначеного напрямку як у теорії, так і в економічній політиці.

Ідея, розвинута Ф. фон Хайєком, продовжила своє існування не тільки в теорії та практиці консервативного неолібералізму, але й у неоінституціональній доктрині. Багато у чому це стало наслідком нового методу, що дозволив проаналізувати інститути ринку. Він став широко використовуватися в дослідженні індивідуальних інтересів при збереженні закономірностей групових, які були домінуючими у дослідженнях інститутів на перших двох етапах (старому та новому) даного напрямку. Таким чином, індивідуальний інтерес, як визначальний в економічній класиці, вперше проник і в інституціональну доктрину. У цьому ж ключі працював і його вчитель - Л. фон Мізес. Розширення питань, які він досліджував, як аспектів управління виробництвом, дали нову інформацію щодо суспільних інститутів, але значно розмили платформу неоліберальної доктрини. Поряд з цим все більш очевидним ставав значний розрив

економічних проблем від позаекономічних, за подолання якого і взялись сучасні інституціоналісти.

Так, теорія прав власності та трансакційних витрат уточнила питання господарювання, виходячи з напрацювань позаекономічного спрямування. Вона дозволила, вперше, кількісно визначити ефективність функціонування інфраструктури ринку щодо підтримання ефективного функціонування системи безперервності та паралельності виробництва, для аналізу якої, теж уперше, були застосовані пучки прав власності та трансакційні витрати на їх підтримання. Завдяки цьому, плановірність як нова форма зв'язку, що розвивалась на теренах вартісних зв'язків, теж уперше, отримала свій чіткий кількісний вимір.

Проблема ефективності господарювання знайшла своє логічне продовження в теорії економічних організацій, яка є елементом проблеми підприємницької діяльності, поставленої ще Р. Кантільоном, але як така, що розроблена за умов не процесів генези та трансформації ринку, а його зняття. Зрозуміло, що для цього потрібно було розробити форми функціонування фірми, як за її межами, так і в середині неї та її організаційної структури, що визначає її ефективність. Власне цим, плановірність отримала свій новий прояв, виходячи із форм організації кооперації для виробництва, яка була досліджена з боку її організаційних інституційних аспектів, що дозволило покращити у нових умовах діючу економічну політику.

Ще одним аспектом її уточнення стала теорія економіки права. В певній мірі вона стала своєрідним продовженням теорії прав власності та трансакційних витрат, в якій основна увага приділялась підвищенню ефективності дії правових норм через їх удосконалення з метою досягнення оптимуму у господарських процесах.

Ще одним важливим аспектом, що дозволив доопрацювати економічну політику у нових умовах, стала теорія суспільного вибору (нова політична економія). Її значення виходить з того, що великий вплив на процеси господарювання мають не тільки закономірності функціонування виробничої сфери, але й представлений в інфраструктурі ринку існуючий політичний порядок. До певного часу він взагалі не досліджувався. Вперше, як відомо, його вплив на процеси господарювання почала досліджувати німецька історична школа у період її найновішого етапу, представленого В. Зомбартом та М. Вебером. Однак цей аналіз носив переважно кількісний характер. Враховуючи, що американський інституціоналізм мав одним із своїх витоків німецьку історичну школу, він не міг не звернути увагу на проблеми політичного порядку та їх вплив на стан економіки. Наслідком цього стала поява нової політичної економії або теорії суспільного вибору.

Американці підвели під цю проблему ретельно розроблені політичні чинники, де виділили висхідний пункт теорії, яку віднайшли в конституції, у подальшому продемонструвавши механізм дії політичного ділового циклу та внутрішні причини, що продукують його дію. Виходячи з цього, був розроблений особливий вид ренти - політична рента. Це дозволило побудувати до відповідних типів політики адекватні їй політичні інститути. При цьому, вперше, вдалося зробити кількісну оцінку її функціонування та визначити її ефективність завдяки використанню теорії трансакційних витрат Р. Г. Коуза. Це, у результаті, дозволило в економічній політиці кількісно визначити більш ефективний тип впливу на неї

такого фактора, як політика, що є ні чим іншим, як концентрованим виразом економіки.

Вагомий внесок у розробку проблем ефективної економічної політики належить і представникам нової економічної історії (кліометрики) завдяки дослідженню ними особливостей інститутів та їх історичних змін. В їх дослідженні ними були широко використані методи кількісної оцінки неокласичної теорії завдяки чому, вперше вдалося по-новому оцінити ефективність розвитку продуктивних сил того чи іншого етапу розвитку економіки в часовому просторі. Це дало можливість на основі проведеного аналізу історичного минулого США спрогнозувати її майбутній розвиток, який може бути використаний для будь-якої країни. Завдяки цьому, в економічній політиці стало можливим оцінити вже досягнутий рівень продуктивних сил, втрачені можливі варіанти розвитку та відпрацювати план побудови найбільш ефективної економічної політики на майбутнє.

Перераховуючи вище зазначене, можна побачити фундаментальні положення, на які спирався як неоліберальний напрям, так і інституціоналізм. У ході розвитку останнього відбувався процес уточнення найважливіших положень дослідження суспільних інститутів через розширення як глибини досліджуваних питань, так і його обсягів, із включенням до нього досліджень за допомогою сучасних неоліберальних методів суспільних інститутів, як, наприклад, окремої людини, у вигляді теорій людського капіталу, народжуваності, злочинності, дискримінації тощо, яке, у результаті, отримало назву економічного імперіалізму.

Виходячи з аналізу даного напрямку, не важко побачити одну ключову закономірність, яка, по-перше, полягала у процесах створення інститутів та оцінці ефективності їх діяльності щодо забезпечення швидких та динамічних змін у технологічних процесах. З іншого боку, виникла нагальна необхідність, що розгорталася у визначенні якості відтворення такої важливої складової суспільства, як окрема особистість. Вона, багато у чому, починала визначати рівень ефективності виробництва, а воно суттєво впливати на розвиток особистості.

Виходячи з цього, виникають теорії, присвячені проблемам, людського капіталу, дискримінації, народжуваності, в яких розкриваються при наявних інститутах досягнутий рівень якості життя людини і ті фактори, які на неї впливають (рівень освіти, кількість членів сім'ї та її доходи). Подальша розробка цих проблем, услід за напрацюваннями теорії соціальної ринкової економіки А. Мюллера-Армака, у центрі уваги якої була проблема підвищення якості життя людини, у її німецькому варіанті, дала можливість підвищити якість сполуки людини з технологічним процесом. Останнє і стало об'єктом дослідження економіки угод або економіки конвенцій.

Поява останнього напрямку призвела до уточнення стану сполучення людини з певним технологічним процесом, що мало наслідком необхідність перегляду існуючих поглядів на теоретичні аспекти укладання угод. У результаті відбулось реструктурування існуючих інституційних підсистем, у які ввійшли ринкова, індустріальна, традиційна, громадська, екологічна підсистеми, а, також, підсистеми суспільної думки та творчої діяльності.

Подібне стало можливим тільки завдяки напрацюванням економічного імперіалізму, який розглядав життєдіяльність людини як особливий вид

підприємницької діяльності з її відтворення з урахуванням якості життя через кількісні параметри. Зрозуміло, що з'ясовані закономірності поведінки людей багато у чому визначались цими аспектами, а вони, у свою чергу, суттєво впливали на виробничу діяльність через дію існуючих інститутів.

Представники французької школи спробували трохи по-іншому структурувати основні підсистеми суспільства, під дію яких вони підвели відповідні інститути. При цьому були віднайдені межі сполучення зазначених вище семи підсистемах суспільства, їх різні закономірності функціонування, що визначаються їх відповідними параметрами коли піднесення одного виду підсистеми може пригнічувати нормальну діяльність іншої, а заміна однієї системи іншою призвести до розбалансування життєдіяльності всього суспільства. Зідси слідувало, що при формуванні певної економічної політики треба мати на увазі аспект відповідної підсистеми, закономірності її функціонування та особливості взаємодії між системами.

Спроба узагальнення напрацювань інституціональної доктрини можна побачити в її еволюційному напрямку, який, фактично, став продовженням та деталізацією історичного методу, що широко, слідом за німецькою історичною школою та марксизмом, використав ще й цей напрям. У ньому відбулось узагальнення процесів появи та діяльності інститутів, певних послідовних стадій в історії розвитку людства, дослідження історичного прогресу у різних площинах від економічної до політичної сфери (Д. Белл), вплив на суспільний розвиток техніки (Е. Тоффлер) тощо.

Вінцем еволюційного напрямку можна вважати генезу еволюційної економіки, що викликала появу та розповсюдження індикативного планування і прогнозування. Зазначені напрацювання показують вектор зміни економічної політики, в основу якого покладені об'єктивні процеси усупільнення виробництва через реалізацію різноманітних форм планованості, що набуває, по мірі піднесення розвинених країн усе більш тотальне поширення.

Історія становлення та розвитку інституційної доктрини наглядно продемонструвала, що відпрацювання окремих проблем, причому досить ретельне, спочатку як знаходження відповідних інститутів під технологічні процеси, що постійно змінювались, а також оцінка ефективності їх дії нічого кардинального не змінило. Достатньо подивитись на способи здійснення «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта, шляхом хаотичного пошуку більш ефективних способів виходу з кризи. На другому етапі економічної політики інституціоналізму, інститути господарювання були суттєво вдосконалені, однак, і це кардинально не змінило існуючий стан справ.

Знадобилась розробка нових інститутів під процеси, що безпосередньо визначають життєдіяльність людини, тобто якість її життя шляхом утворення теорії економічного імперіалізму. Стан справ покращився, але виникла проблема опосередкування відносин між людьми. Вона була поставлена французькими економістами як теорія економіки конвенцій. Вони уточнили підсистеми, які визначають процеси розвитку суспільства і поведінку людей. Таких підсистем, як уже було сказано вище, сім, при чому кожна з них має власні інститути функціонування, які визначаються конкретною ситуацією, підключаючи ту чи іншу підсистему. Були відкриті стики між ними та негативні наслідки, що

призводять до експансії однією підсистемою іншої. Наприклад, заміна громадських угод у політичній сфері ринковими.

Таким чином, французькі економісти вийшли на явище органічної цілісності, де окремі інститути є частиною живого організму, а не механічні складові. Звідси в економічній політиці виникла необхідність привести всі інститути і відповідні їм теорії до єдиного знаменника, яким є їх функціонування як органічної системи та питання про теорію, яка дозволила б це зробити. На нашу думку, такою теорією може бути тільки еволюційна теорія. Правда, в її орбіту треба включити, крім підсистем неекономічного плану економічну підсистему, тобто розглянути як живу, пов'язану з іншими підсистемами, як визначальну.

Економічна політика, окрім закономірностей, пов'язаних з аспектами різного рівня, як економічного, технологічного, соціального та культурного середовища, в значній мірі визначається ще й рівнем розвитку окремої країни, тобто її специфікою. Тому економічна політика середньорозвинених та слаборозвинених країн не може не відрізнятися. Звідси для останніх виникає питання їх розвитку, яке включає задачі створення нового соціального середовища, соціальних інститутів та громадянського суспільства з урахуванням національних традицій, моральних цінностей та ін.

Все вище перераховане повинно бути відпрацьоване у вигляді довго та короткострокової економічної політики, в якій як короткострокове питання, повинна бути проведена робота по створенню інфраструктури ринку з широким залученням населення до участі в суспільному житті.

Важливо мати і керівництво, що буде жорстко слідувати їх курсом. Практика реформ показала, що успіху можна досягти завдяки харизматичному лідеру на чолі однієї партії, що може втримати у своїх руках всю повноту влади.

На другому довгостроковому етапі важливо виписати економічну політику, яка б торкалась вже розвитку стратегічних галузей виробництва, які можуть дати швидке та стабільне зростання інших галузей, виступивши як локомотиви загального підйому всієї економіки.

6.3. Інституційні детермінанти економічної політики держави.

У науковій літературі існують різні трактування інститутів. Так, зокрема, під інститутами економіки часто розуміють сукупність норм, правил, які забезпечують досягнення найвищої ефективності функціонування системи, оптимальної її координації, веде до скорочення трансакційних витрат, сприяють розвитку інноваційної діяльності. Інститути обумовлюють основи раціональної поведінки економічних суб'єктів. Вони виконують найважливішу роль у суспільстві, забезпечуючи регулювання взаємодії цінових сигналів, що надсилаються ринком, і дотримання контрактів при укладанні угод.

Так, лауреат премії Шведського центрального банку пам'яті А. Нобеля Д. Норт визначає інститути як сформовані людиною обмеження, які у впорядкований спосіб структурують політичну, економічну й соціальну взаємодію. Інститути, на думку дослідника, є певними правилами та механізмами, які забезпечують їхнє виконання, й нормами поведінки, котрі визначають певні чіткі взаємодії між людьми (чи як формальні правила, неформальні обмеження і засоби забезпечення дієвості обмежень). Крім того, у цьому зв'язку йдеться також про правила гри у суспільстві чи обмеження, які формують взаємодії між людьми. Інститути

знижують невизначеність і структурують щоденне життя, відіграють важливу роль інформаційних орієнтирів, необхідних для діяльності у непередбачуваному й мінливому середовищі.

А. Філіпенко аналізує прояви інституційної стійкості у контексті реагування держави на зміни економічної ситуації. Вчений звертає увагу на такі атрибути інституційного виміру, як довіра, ментальність, традиції, соціальні звички тощо. В узагальненому вигляді на теоретичному рівні інституційну стійкість дослідник аналізує у контексті інституційної логіки на мікро-, макро- та геоekonomічному рівнях.

Розкриває проблематику ідентичності у контексті соціальної реальності, яка формується під впливом сукупності ціннісно-інституційних ресурсів усього суспільства, О. Яременко. Автор обґрунтовує напрями проектування критеріїв застосування інструментарію стійкості грошової одиниці, стабільності режиму оподаткування, дієвості інвестиційної політики, гнучкості соціальної політики, вираженості зовнішньоекономічної стратегії. Це надасть змогу суттєвим чином підвищити рівень узгодженості основних напрямів економічної політики держави.

Аналіз діючих інститутів слід здійснювати, базуючись не на «ідеальних» моделях, а на основі тих, які можна реалізувати у практичній площині, на засадах економії трансакційних і трансформаційних витрат. При цьому йдеться про зовнішні інститути, під якими маються на увазі права діяльності, закріплені у законодавстві, й передумови, що є необхідними для належного функціонування економічної системи.

Окрему групу становлять внутрішні інститути, які є результатами розвитку певної системи, представляють собою конкретні форми, в яких проявляються закріплені у законодавстві права діяльності. Такі інститути охоплюють форми власності та умови здійснення підприємницької діяльності. Внутрішні інститути, що являють собою сукупність прав діяльності, називаються також організаціями. За цих обставин інститути доцільно поділити за сферами діяльності соціально-економічної системи на інститути зовнішньої та внутрішньої сфери.

Склад інститутів є вкрай неоднорідним. Найбільш інерційними є культурні традиції та цінності, оскільки вони не спроможні перелаштуватися автоматично услід за зміною формальних норм або за прикладом окремих, хоча й впливових, акторів. Навіть у разі, коли позитивні зміни відбуваються, процес інституційних трансформацій потребує більш тривалого періоду часу. Інструменти цілеспрямованої дії на різні рівні інститутів також відрізняються між собою. Так, зокрема, чергові зміни до норм законодавства спроможні бути ухваленими з використанням адміністративних важелів. У разі ж, якщо набуття чинності новим законом спрямовано на те, щоб стимулювати учасників ринку до зміни ухвалених раніше неформальних схем поведінки, спонукати їх до корегування неформальних правил, то це не потребуватиме адміністративних рішень для його виконання.

Забезпечення механізмів адаптації правил до реалій економічної, правової та соціальної дійсності потребує часу. Необхідним є забезпечення взаємної доповнюваності та легітимності правил, а також уникнення використання шкідливих неформальних норм. Потрібним є створення прозорої системи санкцій, що буде спроможною ефективно захищати права власності, зафіксовані формальними правилами, й знижувати при цьому рівень трансакційних витрат в економіці.

В інституційній теорії розрізняють як інститути-норми, так й інститути-організації. Під першими слід розуміти правила або норми людської діяльності, оскільки на основі правил індивіди створюють організації. Однак поза межами інституційної теорії ці розходження часто не беруться до уваги. Ринкова конкуренція спонукає організації постійно інвестувати у навички та знання з метою втримати позиції у конкурентному протистоянні. Такі навички та знання спроможні сформувати більш глибоке розуміння альтернативних можливостей, що, своєю чергою, може змінити інститути. Адже саме завдяки конкуренції та дії науково-технічного прогресу підприємці отримують нові можливості.

На основі аналізу можна вказати на те, що «інституція» вживається також для позначення механізму дії норм (правил), що є найактуальнішим при прогнозуванні та здійсненні інституційних трансформацій з метою здійснення ефективної економічної політики у цілому. Йдеться про набуття інституційного механізму економічної політики держави нової соціально-правової змістовності та наповнення, що дають змогу поєднувати чітку визначеність призначення певних державних структур, забезпечувати соціальне партнерство влади, підприємницьких структур та інститутів громадянського суспільства. Інституційний механізм реалізації економічної політики держави спрямований саме на забезпечення інституціоналізації правової, економічної та соціальної дійсності й зниження трансакційних витрат в економіці.

Суспільний розвиток зумовлює відповідно до своєї природи безперервний процес генерування, адаптування та трансформації інститутів. Так, формування нової економічної системи, в якій основну роль відіграє інтелектуальний капітал, висока специфічність та унікальність нематеріальних активів з високим рівнем інноваційності, підприємливість та потреба у забезпеченні безпечного рівня їх функціонування супроводжується появою та розвитком нових інститутів, які регулюють соціально-економічну поведінку всіх суб'єктів. Ринкова трансформація економічної системи, яка обумовила фундаментальні зміни, супроводжувалась наростанням комплексу проблем, однією з яких є проблема узгодження інтересів економічних агентів. Унаслідок зміни умов функціонування економічних суб'єктів відбуваються також зміни й системи інтересів, які є основним мотивом та стимулом економічної діяльності.

При визначенні мети узгодженості інтересів виникає потреба у створенні та закріпленні відповідних стандартів соціально-економічних відносин. Складний і суперечливий процес формування та функціонування суспільних взаємин загалом можна назвати інституціоналізацією. Для країн з ринками, що формуються, процес інституціоналізації став першочерговим завданням, обумовленим необхідністю формування у багатьох сферах відносин нового виміру, що ґрунтуються на принципах ринково-конкурентного господарювання. Процеси міжнародної інтеграції й глобалізації, а також перманентні трансформації соціально-економічної системи обумовили ще більшу нестабільність середовища функціонування суб'єктів господарювання. Вказані процеси призвели до формування чинників дестабілізуючого впливу на динаміку соціально-економічної системи.

Для подолання такого впливу сучасних загроз слід проектувати ефективні інститути та механізми їх функціонування. Розвиток цих механізмів залежить від конкретного історичного періоду, притаманних для нього негативних факторів,

специфіки інтересів та потреб суб'єктів економічних відносин. Згідно з дослідженнями ряду науковців, визначальну роль у виникненні інституту як формату мислення й діяльності відіграють цінності, які є основою соціальної спільності та підґрунтям для узгодження інтересів.

Інституційна концептуалізація функцій економічної політики держави має здійснюватися на основі всебічного аналізу цілої низки чинників, які обумовлюють формування формальних та неформальних інститутів (рис. 6.3.1).

Останніми роками актуалізація проблем аналізу ролі держави у регулюванні економічних процесів обумовлюється зростанням масштабів, міждисциплінарністю й глобальним характером досліджень, а також посиленням їхнього впливу на світовий розвиток. Наукова спільнота звертає особливу увагу на необхідність пошуку оптимального розв'язання проблем економічної нерівності, здійснення охорони дозвілля, збільшення соціальних видатків, оскільки ці заходи спроможні сприяти побудові ефективної економіки.

Рис. 6.3.1. Інституційні засади економічної політики держави

Таким чином, місце і роль держави за умов сучасних трансформацій обумовлюється перш за все тим, що держава розглядається як суб'єкт, який забезпечує організацію та функціонування всіх елементів соціально- економічної системи. Виступаючи представником суспільства загалом, саме держава встановлює правила функціонування та ринкової взаємодії економічних агентів у межах певного господарського порядку і здійснює контроль за їх дотриманням. Підґрунтям для реалізації виваженої економічної політики має слугувати наукова ідентифікація стратегічних пріоритетів розвитку економіки й визначення на цій основі концептуальних підходів та інструментарію з метою гармонізації інтересів

суспільства. Важливе значення має якість інституційного механізму державного регулювання національного виробництва. При цьому йдеться про такі його складові, як індекс економічної свободи, рівень розвитку фінансового сектору, індекс лібералізації економічного життя, індекс інституційної структури.

На сучасному етапі розвитку суспільства виникла потреба у розширенні методологічної матриці дослідження економічної політики держави. Саме представники інституціоналізму розглядають економіку як систему, в якій відносини між суб'єктами господарювання складаються під впливом як економічних, так і правових, політичних, соціологічних й соціально-психологічних факторів. Економічні інститути передбачають встановлення статусу економічних суб'єктів, ухвалення норм та правил їх діяльності, урахування особливостей сфери господарської діяльності, в якій вони взаємодіють. Система норм і правил установлює певний порядок дій економічних суб'єктів на засадах свободи та рівності, які своєю активністю забезпечують досягнення цілей, що перебувають в основі відповідної економічної функції. Встановлені державою норми та правила ґрунтуються на силі верховної влади, тому вони є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами господарської системи і виступають своєрідним засобом зовнішнього впливу на їх активність.

У цьому контексті Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон у фундаментальному дослідженні «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності» привертають увагу до того, що саме інклюзивні економічні інститути, котрі підтримують права власності й формують рівні умови, саме й заохочують процес інвестування у нові технології, а тому якраз такі інститути є більш сприятливими для економічного розвитку, ніж екстрактивні. Підтримує таку позицію й інший лауреат премії Шведського центрального банку пам'яті А. Нобеля – М. Спенс, зазначаючи, що економічне зростання постійно супроводжується розвитком політичних, правових та регулятивних інститутів. При цьому, на думку дослідника, відбувається взаємне доповнення можливостей ринку з економічною політикою держави.

У суспільствах, що розвиваються на основі демократичних норм, держава не намагається протиставити себе ринкові, а прагне сприяти його розвитку з метою належної трансформації на основі цілеспрямованого стимулювання інноваційних процесів, підтримання високотехнологічних виробництв, орієнтованих на кінцеве споживання, сприяння розширенню мережевих моделей економічних відносин.

Таким чином, у більшості випадків реалізація економічних функцій держави здійснюється не безпосередньо, а у зв'язку з реалізацією інших її функцій. Отже, економічні функції держави є інституційно обумовленими функціями відповідно до цілей і завдань, що стоять перед державою. Необхідно відзначити, що ефективність реалізації інших функцій держави перебуває у прямій залежності від ефективності якраз її економічних функцій. Успішне виконання всіх функцій держави залежить від стану та динаміки розвитку національної економіки, темпів зростання ВВП, обсягів державного боргу, стану платіжного балансу, реальних доходів населення, динаміки безробіття тощо. Це пояснюється, зокрема, тим, що наведені чинники визначають вартість економічних ресурсів, необхідних для реалізації функцій держави.

У нинішніх умовах загрози отримання негативних ефектів економічної політики обумовлені впливом комплексу факторів – як зовнішніх (несприятлива

геополітична ситуація, валютно-фінансова нестабільність, надмірна залежність від світових сировинних ринків), так і внутрішніх (високий рівень корупції, монополізація багатьох сфер та тінізація економіки, структурні диспропорції, повільне відновлення виробництва).

Заслуговує на увагу науковий підхід, відповідно до якого існує теоретико-методологічна модель аналізу економічної політики держави, що ґрунтується на розкритті природи відносин між державними інститутами-регуляторами й економічними суб'єктами. При цьому очевидно, що саме суспільство є неоднорідним, воно складається з численних груп різноманітних інтересів, а тому необхідно враховувати конфлікт цих інтересів при дослідженні ефектів реалізації економічної політики держави.

Необхідно виділити два типи інститутів економічної політики – обмежувальні та сприяючі. Перші – це інститути, що спрямовані на обмеження негативних проявів ринкової неспроможності, другі – інститути, які спрямовані на стимулювання економічної активності. Отже, обмежувальні інститути безпосередньо дію так званих провалів ринку, й створюють передумови поживавлення економічних відносин. Сприяючі інститути покликані сприяти створенню належних умов для підприємницької діяльності опосередковано, через ухвалення законодавчих актів, що містять окремі норми регулювальної спрямованості.

У той самий час, інститути економічної політики є набагато ширшим поняттям. Поряд з актами, що безпосередньо регулюють економічні відносини, до інститутів економічної політики слід віднести усі інші акти, що містять окремі норми регулювальної спрямованості. Отже, правильне розуміння безпосередньої мети інститутів економічної політики передбачає визначення їх у широкому методологічному контексті, не акцентуючи лише на обмежувальних нормах. До цієї сфери інститутів належать не тільки нормативні акти, що містять обмежувальні норми, але й акти стимулювального спрямування.

З огляду на це, можна сформулювати основні функції інститутів економічної політики, серед яких:

- стимулювальна, що спрямована на забезпечення рівних умов для господарської діяльності, які створюватимуть стимули для інвестування та нововведень у різних формах (продуктових, технологічних, організаційних та інших). Ці стимули будуть вищими залежно від рівня досконалості інституційного середовища та захисту прав власності;

- контрольна, спрямована на попередження виникнення невинуватених преференцій та переваг (що, зазвичай, асоціюються із зловживанням домінуючим станом, обмежуючими конкуренцію угодами та недобросовісною конкуренцією) окремих компаній;

- захисна, зосереджена на створенні та захисті конкурентних механізмів там, де вони забезпечать більш високу ефективність використання обмежених ресурсів.

Отже, можна стверджувати, що ефективна система інститутів створює організаційно-правові передумови та стимули для розвитку економіки. Проте такий взаємозв'язок був би недосконалим поза відповідною системою організацій, що покликані забезпечити ефективне функціонування інститутів. Узагальнений досвід інституційної теорії та практичної діяльності у сфері реалізації економічної

політики держави дозволяє класифікувати організації, що сприяють її становленню та функціонуванню.

До політичних організацій, що сприяють здійсненню економічної політики держави, слід віднести такі центральні та місцеві органи влади, що репрезентовані у вигляді міністерств та відомств, які безпосередньо або опосередковано впливають на стан інституційного середовища. Своєю чергою, до соціально-економічних організацій, що сприяють розвитку інституційного середовища, можна віднести професійні спілки, об'єднання підприємців та об'єднання споживачів.

Сукупність інститутів та організацій, які забезпечують їхню імплементацію, охорону та розвиток, є інституційним середовищем, котре безпосереднім та опосередкованим чином впливає на розвиток економіки. На першому рівні перебуває інституційне середовище, яке складається з усієї сукупності інститутів та організацій, що здійснюють безпосередній або опосередкований вплив на стан та розвиток економіки. Вказане інституційне середовище є частиною загального інституційного середовища держави, що складається з формальних та неформальних норм, санкцій за їх невиконання та організацій, що діють у країні. Так, якщо інституційне середовище створює стимули для підприємницької діяльності, інновацій, більш ефективної організації економічної діяльності, зменшення трансакційних витрат на ринках, створення правової системи для контролю над виконанням контрактів, визначення і захисту прав власності, то структура ринку буде близькою до конкурентної, і навпаки.

При цьому інституційне середовище формує певний тип економічних відносин. Їхній характер обумовлюється якістю середовища, всередині якого вони відбуваються. Якщо параметри інституційного середовища створюють стимули для підприємницької діяльності, то й економічні відносини, що формуються у цьому середовищі, набуватимуть динамічного характеру. Якщо ж середовище не створює подібних стимулів, то воно здебільшого пригнічує розвиток економічних відносин.

Проведений аналіз інституційних детермінант економічної політики держави дає змогу дійти висновку про те, ґрунтуючись на засадах типологізації економічної політики з урахуванням відповідних підходів, визначено та обґрунтовано методологічний базис принципів її реалізації з позиції інституційного підходу. На кожному історичному етапі суспільно-економічного розвитку здійснювалися спроби теоретико-методологічного обґрунтування інструментарію регулювання соціально-економічних процесів з метою формулювання практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності економічного розвитку та розв'язання актуальних проблем суспільства. Важливим є теоретичне обґрунтування напрямів створення дієвих механізмів економічної політики держави. Здійснення економічної політики відбувається на основі сукупності принципів, методів та інструментів, а також їхнього інституційного забезпечення, за допомогою яких держава, забезпечуючи внутрішній розвиток економіки, визначає траєкторію функціонування структурних елементів і здійснює вплив на діяльність суб'єктів економічних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теоретичні основи економічної політики : навчальний посібник / П. П. Несененко, О. А. Артеменко, О. Є. Патлатой. К. : ФОП Гуляєва В. М., 2019. 306 с.
2. Економічна політика: Навчальний посібник / О.О. Беляєв (кер. кол. авт.) А.С. Бебело, М.І. Диба та ін. К.: КНЕУ, 2005. 287 с.
3. Економічний розвиток і державна політика: Навч. посібник / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін.; За заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. К.: Вид-во УАДУ, 2001. 480 с.
4. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. К.: Знання, 2005. 851 с.
5. Економічна історія зарубіжних країн : навч. посіб. / Уперенко М. О., Кузнецов Е. А., Деречин В. В. [та ін.] ; за ред. д. е. н., професора М. О. Уперенка. Харків : Бурун Книга, 2009. 560 с.
6. Економічна історія України : навч. посіб. / Уперенко М. О., Кузнецов Е. А., Парієнко Г. К. [та ін.]. Одеса ; Харків : Одісsey, 2005. 496 с.
7. Економічна політика: Навч. посіб. / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. К. : КНЕУ, 2004. 287 с.
8. Історія економічних вчень [Текст] : підручник / за ред. Тарасевича В. М., Петруні Ю. Є. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 352 с.
9. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики: Навчальний посібник / Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, В. І. Косик. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 436 с.
10. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка. Феноменологія взаємодії та розвитку. Київ: Ін-т економіки та прогнозування, 2009. 864 с.
11. Норт Дуглас. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ. 2017. 352 с.
12. Співачук В. Л. Економічна теорія та економічна політика: алгоритм комунікації. *Наука й економіка*. 2016. Вип. 1. С. 107–111.
13. Тарасевич В. М. Про державно-капіталістичну обумовленість інноваційного розвитку національної економіки. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 16–32.
14. Чинники і тренди економічного зростання в Україні: кол. монографія / за ред. М. І. Скрипниченко. Київ: ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2018. 386 с.
15. Литвиненко А. В. Економічна політика держави: проблеми сучасного стану. *Сучасний стан та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України*: колект. монографія / Кол. авторів. Полтава: ПП «Астроя», 2021. С. 12-18.
16. Теоретико-методологічні засади формування національної економічної системи в умовах інтеграції у світове господарство [Електронний ресурс] : монографія / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, М. А. Мащенко та ін.; за заг. ред. канд. екон. наук, доцента М. С. Бріля. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 208 с.
17. Геєць В. «Інноваційна Україна – 2020»: основні положення національної доповіді. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 13 травня 2015 року. *Вісник НАН України*. 2015. № 7. С. 18–22.
18. Зверяков М. І. Промислова політика і механізм її реалізації. *Економіка України*. 2016. № 6. С. 3 – 18.
19. Зверяков М. І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 10 – 31.

20. Несененко П.П., Артеменко О.А. Генеза методології класичного економічного напрямку та кейнсіанства : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2018. 262 с.

21. Несененко П.П., Артеменко О.А. Економічна система А. Р. Ж. Тюрго як початок становлення наукового етапу економічної думки. *Економічна теорія*. 2010. № 4. С. 85 – 92.

22. Несененко П.П., Артеменко О.А. Історія економічних учень : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2017. 448 с.

23. Юхименко П. І. Монетаризм: теорія і практика : монографія. Київ : Кондор, 2005. 312 с.

Інтернет ресурси:

- Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Міністерство доходів і зборів України. URL: <http://minrd.gov.ua/ru/>.
- Міністерство фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.
- Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua>
- Статистика України : науковий журнал. URL: www.ukrstat.gov.ua.
- Наукова бібліотека ДБТУ. URL: <https://library.btu.kharkov.ua/>
- Пошукова система Web of science URL: <https://dntb.gov.ua/web-of-science>
- Пошукова система Scopus URL: <https://dntb.gov.ua/scopus>
- Scientific methods (English). Sci-Tech Encyclopedia: McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology, 5th edition [URL: <http://www.answers.com/topic/scientific-method>

Навчальне видання

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА**

БАТЮК Лариса Андріївні
БАБАН Тетяна Олександрівна

Державний біотехнологічний університет
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44